

POLITIKA.

ÚTMUTATÁS

A'

POLGÁRI TÁRSASÁG IGAZGATÁSÁRA.

ÍRTA

SZEPSI SZABÓ GERGELY.

KIADTA

HŰ TESTVÉRE
SZEPSI SZABÓ MIHÁLY.

B U D Á N ,
A' M A G Y A R K I R. E G Y E T E M ' B E T Ű I V E L ,
1841.

A'

KÉT NEMES TESTVÉR MAGYARHÁZA
DICSŐ FIAI S LEÁNYINAK

LEGMÉLYEBB TISZTELETTEL

AJÁNLJA

A' KIADÓ.

Patria nostri omnium communis mater est. *Cicero*
A' haza mindnyájunk köz-anya. *Cicero,*

Nec minor est virtus, quam quaerere, parta tueri. *Ovidius.*

Szerzeni nem kevesebb, mint megtakarítani az ősit.
Ovid. után Lencsés.

ELŐSZÓ.

Nincs ember, de még inkább nincs polgár, kit, ha igazán szereti hazáját, 's annak állapotját ismerni kívánja, nem érdekelne a' *politika*. Ez ád ugyan is, ha úgy tekintetik, mint tudományos útmutatás, fáklyát a' személyes és vagyoni bátorság föntartására, melly pedig az egyes polgár boldogságára múlhatlan szükséges, az országkormányra nézve meg mindenkor igen hasznos. Szokás ugyan az uján született munkákat dicséretbe pólálni; de itt dicsérje a' munka maga magát, 's ha nem talált volna cél't érni, — mit nem lehetni, — akkor védi azt a' használnivágyás őrszelleme. — A' munka foglalatának följegyzése kitünteti a' szerző szilárd nézeteit, melly is e' cél'ból ide függesztetett. — Az ember már foganszásakor polgári véd alá fogadtatik, 's nem

csak szülői, hanem a' státusé is. E' munka tehát a' leendő embertől kezdve az elaggott öregig számba veszi a' világpolgárt, jelesen pedig a' magyart, 's így, gondoljuk, szándékunk célja igen megérdemli a' méltánylást, mellyet reménylünk is. Pesten 1841dik évi február 10kén.

A' kiadó

MUTATÓTÁBLÁJA

A ’

POLITIKÁNAK

VAGY

ÚTMUTATÁSNAK A’ POLGÁRI TÁRSASÁG IGAZGATÁSÁRA.

I. RÉSZ.

A’ politikának rövid ismerete..... 1 ^l

I-ső SZAKASZ .

*A’ törvényekről és az ezekben megkívántató minémű-
ségekről*..... 11

II-dik SZAKASZ .

*A’ polgároknak szabados cselekedetekben való bátor-
ságokról!*..... 21

III-dik SZAKASZ .

*A’ Polgári társaság tagjainak személy béli bátor-
tágáról*..... 23

IV-dik S Z A K A S Z .

1

*A' Polgári társaság tagjainak becsülete, jó híre
s neve védelmezéséről és bátorságáról* 57

V-dik S Z A K A S Z .

*A' Polgári társaság tagjainak jószágokra nézve-
való bátor szagokról* 62

II: R É S Z.

*A' polgári társaság tagjainak igenleges boldogsá-
gáról* 80

I-ső S Z A K A S Z .

*A' polgári társaság tagjainak gazdaságáról, melly
magában foglalja a' földművelést, mestersé-
geket és kereskedést* 80

II-dik S Z A K A S Z .

*A' népességről, a' lakosok felszámlálásáról és azok-
nak neveléséről*.....160

III-dik S Z A K A S Z .

A' polgári társaság megvilágosodásáról 191

IV-dik S Z A K A S Z .

*Az ország jövedelméről, mint az ország boldog-
ságának előmozdító, eszközéről* 206

P O L I T I K A

I. R É S Z.

A Politikának rövid esmérete.

§. 1.

A' *Politika* az a' tudomány, melly a' polgári társaság helyes igazgatását tanítja, vagy az a' tudomány, melly azon helyes rendelkezéseket tanítja, mellyel által minden társaság a' maga fő végét, tudnillik a' *közönséges boldogságot*, elérheti. *Ciceró* ezen tudományt *Administratio imperii* nevezi. A' mi nevét illeti, ez nem új név, ezelőtt kétezer esztendővel élt vele *Aristoteles*, és azolta mind e' mai napig fenmaradt. Némellyek azt értik rajta, a' mit *Aristoteles*; de mások mást. Ez a név „*Politika*” ezen tudománynak jelentésére, mellyet mi ez alatt értünk, nem olyan helyes, mint volt *Aristoteles* idejében, a' mikor még apró görög városok is egy közönséges társaságot tettek, amikor a' *Politika* a? *Policzival* egy volt; de már ma nem egy, hanem csak egy része a' *Politikáik*, melly azt tanítja, micsoda rendelkezéseket kell

tartani a' nagyobb városokban az utakra, egészségre nézve.

Ma a' társaságok sok városból és helységből állanak, mellyeknek egyesülését *Polgári Társaságnál* nevezzük, melly társaságban lévő személyek akaratjukat és erejüket egyesítik a' közönséges boldogság elérésére. Itt kettő kívántatik meg.

1-ör Hogy akaratjokat egyesítsék; — minden lakó megegyezzen abban, hogy azt a' közönséges boldogságot igyekeznek előmozdítani. De még ez nem elég, mert van sok rász ember, ki gyakran többre becsüli a' maga hasznát, mint a' közönségét, szükség azért. —

2-or Hogy erejüket is egyesítsék, hogy külön-külön kitkit lehessen arra hajtani. E' szerént minden polgári társaság rendelkezésének arra a' végre kell intézve lenni, hogy a' közönséges boldogság előmozdítottassék. Ez a' közönséges boldogság pedig nem a' közönséges polgári társaság nagyobb részének boldogságában áll, hanem a' magános polgári boldogságában. E' szerént a' magános polgárnak boldogságán a' köztársaság boldogsága regulázza; az határozza meg, miben álljon a' magános ember boldogsága, ha az ő boldogsága a' köz boldogsággal megegyez. E' szerént a' magános emberek boldogsága mindenkor alája van vetve a' köz boldogságnak annyira, hogy ha a' köz boldogság azt kívánja, hogy előmozdítottassék, akkor a' köz boldogságot kell előmozdítani minden

magános polgárnak; p. o. ha háburú van, és a' köz boldogság azt kívánja, hogy valamely polgárnak földjén várat kell építeni, hogy az ellenségnek ellentállhassanak, akkor a' köz boldogságért tartozik a magános ember magános boldogságát általengedni. Valljon a' magános embernek boldogságával ellenkezik e a társaság boldogsága? Ez nem igen történhetik meg; p. o. egynéhány kereskedő öszveáll, hogy tengeren kereskedjenek, a' kereskedők történetből hajótörést szenvednek, és látják, hogy a' veszedelmet el nem kerülhetik, hacsak jószágait a' tengerbe nem hányják, itt egyik sem engedi, hogy az övét hányják a' tengerbe, és a' lesz belőle, hogy mind magok, mind jószágok odavesz, kérdés azért: ellenkezik e a' magános boldogság a' köz boldogsággal? Épen nem; mert mikor a' köz boldogságnál a' magáét feljebb becsüli, akkor mind a' maga, mind a' közönség boldogsága elveszett.

Úgy tetszik sokszor, hogy a' magános ember boldogsága ellenkezésbe jő a' köz boldogsággal; p. o. háborút indít olly ország, mellynek szerencsés kimenetelére minden polgár tartozik az ő magános boldogságából valamit engedni. Ez u«y látszik, hogy ellenkezik a' magános boldogsággal; épen nem, mert ha a' magános boldogsággal a' köz boldogságot nem lehet megegyeztetni, úgy az ország elpusztul. Ebből világos, hogy a' magános

ember boldogsága úgy meg nem állhat, hogy a köz boldogság semmivé legyen.

§. 2.

Ennek a fő czélnak, a polgári társaság közös boldogságának, elérésére sok egymástól különböző személyek, rendelkezések és eszközök kívántatnak: de ezek a különböző dolgok és természetekre nézve egymástól különböző rendelkezések szoros megegyezésben vannak. Mindezen különböző dolgokat két tekintetből lehet gondolóra venni:

1-ör Hogy a polgári társaságnak bizonyos vége és megegyezése van, mellynek elérésére összeállottak, kérdés pedig, mellyek azok a végek?

2-or Ebből a tekintetből, hogy mivel semmi cél és véget eszközök nélkül nem lehet elérni, az a kérdés: mellyek azok az eszközök, a mellyek által a polgári társaság célját elérheti? A polgári társaságnak fő vége a köz boldogság, melyet hogy elérjen, ezen két dolog szükséges: *a)* Hogy azon akadályok, mellyek azt a köz boldogságot hátráltatják, elhárítsassanak; p. o. a rász emberek akadályoztassanak meg. *b)* Hogy jó rendelkezések által azon köz boldogság elő is mozdíttassék, és e szerint a társaságnak egy vége *negativus* a más *positivus*. Finis negativus p. o. hogy a lakosok bátorságban legyenek; positivus, hogy a társaságnak boldogsága elő is mozdíttassék.

Egy fő része hát a' polgári társaság fő boldogságának, hogy bátorságban legyen, mind különkülön minden tag, mind közönségesen az egész társaság. Ez a kettő elválva is lehet egymástól; p. o. mikor békeség van, a' polgári társaság közönségesen békeségben van; de azért a' tagok nincsenek.

Megháboríttatik a' közönséges társaság vagy kívülről, vagy belőlről. Kívülről a' külső ellenség által, a' külsők ellen védelmezi részszerént az idegen nemzetekkel való békekötés, melly egyeség fentartására vannak a' polgári társaságnak egymásnál lévő követői is, részszerént pedig a' gyakorlatott és a' külső ellenségnek való ellentállásra mindenkor készen lévő hadi erő.

A' nyughatatlan elméjű hazafiak ellen is oltalmazza a' polgári társaságot a' felkészült katonaság, ha egyéb eszközök nem használnak; vannak pedig más eszközök is, mellyekkel az ilyen hazafiak ellen élni lehet; p. o. ha észreveszik azt, hogy valamely familia felette gazdagodik, úgy hogy idővel a köz boldogságot megháboríthatná, azt vagy fényes udvarhoz rendelik követnek, vagy más hivatalba teszik, melly felette nagy költséggel jár, hogy *Majorátus* legyen a' familiában.

Mindazon rendelkezéseket tehát, és a' szükséges eszközöknek a' polgári társaság köz boldogság fentartására való használását tanítja a' Politika, és

azt hogy miben áll a' hazafiak magános bátorsága, vagy csendessége.

§ . 3 .

A' polgárok magános csendessége vagy bátorsága abban áll:

1-ör Hogy a' polgárok az ő szabad cselekedetekben és foglalatosságokban senkitől meg ne akadályoztassanak.

2-or Hogy személye bátorságban legyen, ne féljen senkitől, hogy őtet büntelen meg merje bántani.

3-or Hogy becsülete, jó híre 's neve bátorságban legyen, mellyben ha kár esik, erkölcsi (morális) halálnak nevezik.

4-er, Hogy jószága is bátorságban legyen.

Ezt a' belső csendességet a' polgári társaság magános tagjaira nézve megakadályoztatják, vagy a' magok rász indulatú polgár társai, vagy pedig a' mostoha természet és a' szerencsétlenség; p. o. tűz, víz, éhség 's a' t.

1-ör A' rossz indulatú polgárok ellen védelmezi őket a' törvény és az igazságnak helyes kiszolgáltatása.

2-or A' mostoha természet és szerencsétlenség ellen pedig védelmezik őket az ezek természetéhez megkívántató jó rendelések, és a' jó szorgalmatos vigyázás a' polgári társaság magános tagjaira nézve, és ez a' finis negativus. A' finis positivus

pedig abban áll, hogy a' polgári társaság boldogsága jó rendelések által előmozdítottassék.

§. 4.

A lakosok boldogsága.

A' tapasztalás is tanítja, hogy azok az országok boldogabbak, a' mellyek gazdagabbak, népesebbek, megvilágosodtabbak.

1-ör Gazdagabbak lesznek a' szorgalmatosság által: tudnillik ha természetnek minden szükséges dolgokat, a' mellyeknek megtermésére földjök alkalmazatos; ha a' természetnek adományát igyekeznek becsesebbé és nemesebbé tenni; p. o. ha nem elégesznek meg azzal, hogy csak juhot tartsanak; hanem még igyekeznek is annak gyapját mivelnihá azon természetnyekkel kereskednek, még pedig ha nem várják azt, hogy mások menjenek érte, hanem magok viszik azt el külső nemzetekhez.

A' szorgalmatosság által a' földművelésnek ezen három nemét magok a' polgárok viszik végbe, az uralkodó hatalom pedig igazgatja a' jó rendelések által, elhárítván az akadályokat, és azt előmozdítván. Előmozdítódik a' földművelés az *Oeconomica-Politika* által, a' mesterségek, a' kézi mesterség Politikája által. Ennek előmenetelére Angliában nagyon vigyáznak, úgy hogy Angliából semmi portékát nem lehet kihozni, míg az arra rendeltetett társaság által kétszer 's háromszor

meg nem vizsgálják, nehogy valamely magános ember sok rossz posztót készítsen, a' nemzet hitelét elveszesse. A' kereskedést előmozdítja a' kereskedés Politikája. Ez ugyan legkevesebb szorgalmatosságba kerül, de mégis vigyázni kell reá. Nevezetes példája ez: midőn *Holbert* angliai minster kérte a' kereskedőket, hogy mondják meg neki, micsoda rendelkezést tegyen a' kereskedés előmozdítására? Azt felelték a' kereskedők, hogy engedje meg, hadd menjen magában, mert mi-helyt rendelkezések lesznek, elbomlik.

2-or Boldogabbak a' népesebb társaságok; népesebb lesz pedig az ország, ha a' népesebb akadályoztató eszközök elháríthatnak; ilyen akadály az p. o. Németországban, hogy az iiiiaknak nem lehet addig megházasodni, míg bizonyos számú élőfákat nem tenyésztettek, ez által ugyan elérik céljokat, hogy az erdőt nevelik, de a' házasság akadályoztatik.

5-or Boldogabbak a' megvilágosodottabb társaságok; megvilágosodottabb, vagy a' mi azzal jár, virtuosabb vaíamelly társaság, ha a' nemzet a' jó és helyes neveltetés által segítetik. Ebben hibázta el *II. Katalin* muszka czárné a' dolgot, a' ki Németországból nagy költségen vitette az universitásokba a' tanítókat, az alsóbb elassisokkal pedig felhagyott; de ezt a' plánomot megváltoztatta, midőn látta *II. Józseftől*, hogy előbb az alsóbb

classisokat kell reformálni, és úgy megyén aztán elébb a' nemzet.

A' polgári társaságnak ezen positiva és negativa boldogsága az a' czél és vég, mellynek elérésére minden polgári társaság jó rendelések által igyekezik eljutni; de minden jó rendelések mellett is, hathatós eszközök kívántatnak, hogy a' polgári társaság ezen boldogsága előmozdittassék, és épen e' tekintetből kell gondolóra venni:

1-ör Hogy mellyek lesznek azon szükséges és hathatós eszközök, mellyek a' polgári társaság boldogságát előmozdítják. Ezeket két classisra lehet osztani, t. i. vagy élő eszközökre (*media viva*) mellyeknek a' különbféle nagy és kis hivatalokban lévő személyek, a' kik az igazgató mellett, mint-hogy ez maga minden szükséges rendeléseket meg nem tehet, sem nem effectualhat, szükségesképen megkívántatnak. Az ezen személyek körül való vizsgálódás is, t. i. hol veszi ezeket a' társaság, vagy ki nevezhet ki tisztviselőket, egy részét teszi a' Politikának.

2-or A' társaság boldogságát előmozdító eszközök lehetnek holt eszközök (*media mortua*) t. i. a pénz; mert a' polgári társaságban a' jó rendelések felállítása felette nagy költségbe kerül: szükséges tehát, hogy a' társaságnak elegendő jövedelme legyen, és az ennek kútfejeiről való tudományt hívják *Financz* vagy *Cameralis Scientiá*«-nak.

A Politika hasznáról.

Hasznos a' Politika minden tudomány megértésére; p. o. a' világ históriáját a' Politika esmerése és az abból vett okoskodás, vagy combinatio nélkül tanulni nem egyéb, hanem csupa száraz történetet tanulni, e' teszi azt hasznossá; e' fedezi fel a' változásoknak okait, e' combinálja a' változásokat.

Hasznos azoknak, a' kik a' polgári társaság igazgatásában akármilyen módon részt vesznek. Ennek tudása és értése nélkül lehetetlen lesz sok történetekben a' polgári társaság javára jó rendelkezéseket tenni; p. o. vissza fog tetszeni, hogy a' gabona bőségét azzal lehet segíteni, ha annak a' külső országokra való kivivése nemcsak szabados, hanem a' kivivésért még jutalmat is tesznek fel: mert a' bőséget a' tartja fen, ha sokat természetnek; természetnek pedig, mihelyt látják, hogy az jól elkel: de meg kell tartani, hogy ezt szükség idején kezdeni nem kell; így hasonlóképen keménynek és az emberi természettel ellenkezőnek tetszik, hogy Prussiában 5 tallérra büntetődik, a' ki a' háznál koldulónak valamit ad, mert mind a' koldusoknak, mind a' köztársaságnak jobb és hasznosabb az, hogy közönséges házakban lakjanak, és ennél fogva a' közönség vigyázzon reájok, mert így a' kik valami munkára alkalmasak, az

ilyen szegények házába be nem vétethetvén, mindennapi szorgalmatosságokkal használhatnak a köz-társaságnak, így továbbá nem látjuk első tekintettel; hogy a' pénznek, csereleveleknek, vagy az úgy nevezett *Wexeleknek* (litterae cambiales) becset vagy valorát ne lehetne rendelés által meghatározni, a' mint 1766-ban cselekedtek a' Svekusok; de ha a' kereskedés természetét érti az ember, ellenkezőt fog tapasztalni; hogy t. i. nem lehet azt rendelések által meghatározni, ámbár csak úgy nézik azt, mint valamely ezüst vagy arany darabot. Sőt a' materián kívül sokszor még a' pénz valamely nemének bősége is határozza a' szűkebb, vagy kevesebb pénznemeknek valorát; p. o. ha a' két forintos valamely városban megszaporodik, a' kisebb valorú pénz pedig megszűkül, akkor a' kisebb valorú pénznek becse nagyobb lesz, az az többet adnak 100 forint 20 xrosokért, mint 100 forint két forintosokért.

§. 6.

Szükség kivált az ilyen közhivatalban lévő embereknek, nemcsak egy különös, hanem mind-egyik részét jól érteni a' Politikának, mert ennek minden részei szorosán egybe vágnak kötve egymással; p. o. adhat a' kereskedéshez jól értő ember a' kereskedésre nézve jó tanácsot valamely kereskedő társaságnak, de ha más oldalról nézzük azt meg; p. o. ha hasznos e ez az egész társaság-

nak, sok károkat vonhat maga után. Bizonyítja ezt Anglia, hol a' Francziákkal tett szövetséget ellenzetek az angliai kereskedők, a' kik a' monopóliumot, mellyet egész Európára nézve gyakorlottak, kezek közül nem akarták kiereszteni, holott ha az egész hasznot nézzük, a' békekötés felette hasznos volt az Anglusoknak.

A' Politika helyes tanulása egyetlenegy eszköz, melly megtarthatja, hogy az emberek holmi haszontalan projectumokat ne tegyenek, mert mentül mélyebben hat az ember e' tudományba, annál tartózkodóbb és vigyázóbb a' bizonytalan kimenetelű projectumok javallatában.

A' Politika tanulása hasznos közönségesen minden lakosokra nézve; mert ez, a' tudomány formál háládatos, engedelmes és magok sorsával megelégedő hazafiakat.

ci) Háládatos hazafiakat; mert a' tudatlan nem értvén, nem tudván, micsoda jó uralkodás alatt van, és melly nagy teherrel 's bajjal van öszveköttve az igazgatás, azt nem tudja elegendőképen becsülni: következésképen háládatlanul él, azt gondolván, hogy természet szerént úgy kell lenni mindennek, a' mint van, a' ki pedig a' dolgot tudja, a' jó uralkodást a' maga érdeme szerént becsüli, midőn tudja azt, hogy ő pallérozott országban él, személye, jószága bátorságban van', ellenben a' palléroztatlan országban melly bizonytalanok mindezek.

b) *Engedelmes hazafiakat* formál; mert ez tanítja meg, milyen nagy jók légyenek a törvények a' köztársaságban, és hogy a' jó rend fentartására kell igazgatóknak lenni, a' kik parancsolatjának ezek asztán önkényt engednek.

c) A' politika formál *magok sorsával megelegedő hazafiakat*. A' Politika ellen legterhesebb, leghelytelenebb vélekedés volt elejtitől fogva, hogy a' lakosokat nyughatatlanokká tenné; hogy t. i. szabad nékik a' rendelések ellen szegülni; de épen ellenkező következik a' Politika tanulásából és értelméből; mert ebből lehet általlátni, hogy gyakran a' mellyeket rossz rendeléseknek gondoltunk, azok a' legokosabb rendelések. Ez rettentheti el a' revolutio indításától az embert, mert innét tanulhatja meg, hogy a' revolutio olyan dolog, a' mellyből több veszedelem következik, mint abból, a' mit véle orvosolni akartak. *Revolutio est medicina morbo pejor*: az ilyen tehát nemhogy maga indítaná a' zenebonát, hanem még a' zenebonáskodókat sem segíti.

§. 7.

A' polgári társaságban a' magános polgároknak bátorságát és csendességét polgártársaik ellen védelmezi a' törvény és az igazság kiszolgáltatása: szükség tehát, hogy az első szakaszban a' törvényekről, és az azokban megkívántató minémüségéről szóljunk.

I-ső S Z A K A S Z .

A' törvényekről és az ezekben megkívántató minéműségekről

§. 8.

Minden törvénynek az a' célja, hogy megtartassák, melly célra leghathatósabb eszköz az, hogy azok, a' kiknek engedelmessékedni kell, a' törvényeknek hasznos volta felől egyáltaljában meg legyenek győzöttetve. A' köznép közül nem minden alkalmas arra, hogy altaljában minden törvénynek hasznát egyszerre általláthassa, azért csak az illyenekre nézve is szükséges, hogy a' polgári társaság eránt való tisztelet és engedelmesség ezekben más eszközök által is felélesztessék, és minden, a' mi ezen tiszteletet és engedelmességet megháboríthatná, elháríttassék.

§. 9.

A' Democratiában, a' hol a' népnek a' törvényhozásban szava van, a' hol voxát adja kiki arra, hogy valamelly törvény hozódjék e, vagy ne, vagy a' hol mint Rómában három vasárnapon kitevődtek közönséges helyre a' törvények, minekelötte megállítottak és közönséges meggyezésből bevétettek volna, hogy a' köznép előre gondolkodhassék, és a' mint annak hasznos volta felől meg van győződve, a' szerént szavazhasson. Ott a' hozott törvénynek hasznos volta felől mind-

nyája, legalább a' lakosoknak nagyobb része meg van győződve. De félni lehet egyszersmind attól, hogy itt, a hol voxok számlálatnak, és meg nem fontoltatnak, a törvényhozásban hamar elhibázódik a' dolog. *Zamolxis* az Athenebéliekben megfoghatatlannak tartotta ezen szokásokat, hogy a' mit a' köztársaság legderekabb emberei projektáltak, azt a' legtudatlanabb rész állította meg. Könnyű az ilyen társaságban egy *Periklesnek* a' maga részére hajtott köznép által végbevinni azt, a' mit akar. Lásd Cicero Oratióját pro Flacco.

§. 10.

Azt a' törvény hasznos volta felől való meggyőződést, melly a' Democratiában ha szinte csupa képzelődés is, a' Monarchiában más módon szükséges a' lakosok szívébe önteni. Több hathatós eszköz vagyon pedig erre a' végre: az 1-ső az, hogy a' törvényszerzőknek tudománya, mély belátása, egyenesszívúsége felől megvagyunk győződve a' többi lakosok, és azokban bizodal-mok van. Az ilyen személyektől szerzett törvényeknek aztán örömet fognak engedelmeskedni a többi lakosok. *Alexander Severus* hogy az alatta valóknak maga eránti bizodal-mát és a' törvényeknek való engedelmességet, melly *Commodus* és *Heliogaballus* uralkodása alatt egészen elenyészett, megnyerhesse, semmit sem tett addig törvényé, mi8 a' 20 törvénytudó és legalább 50 mély be-

látású ember által meg nem vizsgálta, a' felől értelmeket meg nem kérdezte, és külön mind-egyiktől írásba bé nem vette, hogy így minekelőtte a' szavazáshoz kezdenének, idejek lenne a' gondolkodásra.

§. 11.

A' második eszköz, melly által a' köznépbe a törvények eránt tiszteletet lehet szerezni az, hogy a' törvény annak indító okaival terjesztessék a' köznép elejibe, hogy t. i. az a' törvény a' köz-társaságra nézve szükséges, a' magános lakosokra nézve pedig hasznos. Ez által megbizonyítja az uralkodó, hogy rendeléseit jóknak és hasznosoknak tartja, tisztelet öntődik a' törvény eránt a' lakosok szívébe, mindenik a' törvény hasznos volta felől való meggyőződésből fog a' törvénynek engedelmessé válni. *Plato* a' törvényekről való 3-dik beszélgetésben azt mondatta az ott beszélgetők közül egygyel, Niceással, hogy a' törvényeket okaik nélkül soha sem kell közönségesekké tenni, hogy azt a' lakosok annál örömebb halgassák, és nagyobb készséggel teljesítsék.

§. 12.

De mind ezeknél hathatósabb eszköz a' törvények eránt való tisztelet és engedelmesség megszerzésére, ha a' lakosok törvényeiknek jóságát és hasznos voltát érzik, tapasztalják. A' szerez ben-

nek valóságos meggyőződést törvényeiknek jósága felől. A' római nép olly igen meggyőződött volt a' maga törvényeinek jósága felől, hogy azt tartotta, hogy az idegen és meggyőzött néppel nagyobb jót nem közölhet, mint ha megengedi annak, hogy a' római törvénnyel éljen. De a' Herikusok (Lalium régi lakosai) a' magok törvényeit sokkal többre becsülték, midőn a' Rómaiaknak törvényét nem akarták elfogadni

Nem lehetnek pedig a' törvények egyébként hasznosok és jók, hanem ha azok valamely nemzetnek fekvéséhez, szükségéhez, characteréhez, gondolkodása módjához vannak alkalmaztatva, mert lehetetlen az, hogy azok a' nemzetek, mellyek a' culturának különböző grádusán vágynak", ugyanazon törvények által jól igazgattassanak. A' Tüz földje pallérozatían és csaknem érzéketlen lakosinak más törvény kell, más a' pallérozott Európiaiaknak.

§. 15.

Valamint pedig az előszámlált módok által a' polgárokba a' törvény eránti tiszteletet és engedelmességet legjobban beléjük lehet önteni: u«y ellenben meggyengül benne ez a' törvény eránti tisztelet és engedelmesség ez által:

1-ör Ha a' törvények minduntalan változnak; mert maga a' törvényhozó hatalom megesméri ro' raknak lenni az ilyen törvényeket, annálfogva le-

hetetlen, hogy a polgárok is úgy ne gondolkozzanak és legalább úgy ne gyanakodjanak, hogy a törvényhozó hatalom nem találta még el ez ideig a köztársaság boldogsága előmozdítására való eszközöket és törvényeket, minthogy azokat szüntelen változtatja. Csak úgy lehetnek pedig a törvények állandók, ha azok a társaság céljához, politica és természeti állapotjához vágnak alkalmaztatva. A törvénynek ezen állandósága pedig nem azt teszi, mintha minden törvényeknek a polgári társaságban változhatatlanoknak kellene lenni, mert az olyan rendelkezések és törvényeknek, melyek csak rendkívülvaló környűállásokban tételtek és hozattak, természetek hozza magával, hogy azok állandók ne legyenek, ilyenek sok politikai rendelkezések. De magoknak a törvényeknek is az idők, történetek és az ország állapotjával, változásával olykor olykor változni kell; mert a mely törvények a polgári társaság első kezdetében jók és annak környűállásihoz alkalmaztatva helyesek voltak, lehetetlen, hogy azok akkor is jók legyenek, mikor idő jártával a társaság állapotja megváltozik, annak lakosi megvilágosodtabbak, pallérozottabbak lettek. A mint ezek változnak, szükség ezek szerint a törvényeknek is idő jártával változni. Anglia Constitutiója szerint, valamikor a király változik, mindannyiszor megvizsgálhatja a Parlamentum a törvényeket, és a hol szükséges, jobbitást tehet azokon.

Lok úgy javasolja, hogy minden század végén szükséges azokat, lia nem egészen is, valamely részben változtatni. De bajos megszorítani a' törvények megjobbításának idejét, akkor szükség azokon változtatni és jobbítást tenni, mikor az ország java és boldogsága kívánja, melly nincsen bizonyos időhöz szabva. Minthogy pedig a' régi törvények eránt a' polgároknak mély tiszteletnek szokott lenni, akkor is, midőn az ilyen régi törvények megváltozását az ország boldogsága kívánja, a' polgárok gondolatját szükség az ilyen változásokra előre készítgetni, hogy a' mennyire lehet, a' törvények változásának okát azok is általlássák, a' mit az egyenesszívűségekről a' nemzet előtt és méreletes könnyen írok tehetnek meg.

2-or. Alább száll a', törvények méltósága és az azok eránti tisztelet, ha a' törvényeket szabad a' törvénytudóknak a' magok tetszése szerént magyarázni; mert a' melly törvények helyes értelme felől magok a' törvénytudók sem egyeznek meg, hogy viseltethetnének az olyan bizonytalan értelmű törvények eránt tisztelettel a' társaság több lakosai? Hogy lehetnének az ilyen törvények reguláji és sinórmértéki a' lakosok cselekedetinek? Nem különben az is igen káros, ha a' törvények magoknak ellenek mondanak, ezek az ellenkező törvények, vagy antinómiák, kiváltképen abból

származnak, ha a' törvények felette számosak, Úgy hogy azok a' legkisebb cselekedetekre is kiterjednek, és minden magokat előadó új alkalmatosságokkal új törvények állítatnak meg. E' szerént a' törvénykönyvben semmi egymással ellenkező törvényeknek nem kell lenni, és ezért dicsérte meg *Plato* a' Lacedaemonbélieket, ilyen értelemben van *Tacitus* is, a' ki azt mondja: *Corruptissimae Resp. plurimas leges habent.*

§. 15.

5-szor Alább száll továbbá a' törvények méltósága és az azok eránt való tisztelet, ha a' világos törvények ellen gyakorlott cselekedetek, vagy az úgy nevezett *Szokás*, azokat kötelező erejektől megfosztják, mert az ilyen cselekedetek nem egyebek, hanem törvény ellen valók, és az az eránt való engedetlenség. Még az olyan történetekben is, a' mellyekben az idők változása miatt a' törvény és annak megtartása már nem volna olyan jó és hasznos, mint azokban, a' mellyekben hozódott, az olyan törvényeket is jobb valóságos törvények által eltörlni, mintsem annak meg nem tartását csak elnézni, és megengedni, hogy az azal ellenkező szokással enyészsen el annak a' törvénynek kötelező ereje, mert hogy a' vétkes, vagy a' törvény ellen való cselekedetből jó törvény légyen, képtelenség.

§. 16.

4-szer. Alább száll utoljára a' törvények méltósága és az erántok való tisztelet, ha a' törvénynek közönséges kötelező ereje alól némelly hazafiak különös Privilegium által felszabadhatnak. Veszedelmes az, hogy mintegy jutalmul engedődik meg valakinek, hogy a' közönséges törvénynek *ne* tartozzék engedelmeskedni, mert az olyan törvényt, a' mellynek megtartása alól feloldozódik valaki, lehetetlen a' több hazafiaknak jónak tartani, az azok eránt való engedelmességet lehetetlen hasznos kötelezésnek esmérni; példa erre Wlad. D. 1. ar. 102. D. 2. ar. 15. D. 3. art. 39,

II-dik S Z A K A S Z .

A Polgároknak szabados cselekedetekben való bátorságáról.

§ . 1 7 .

A' polgári társaság tagjainak belső bátorsága és csendessége abban áll, hogy azok szabados cselekedeteikben és foglalatosságaikban senkitől meg ne háboríttassanak. A' természet áliapotjában lévő embernek mindazt szabados cselekedni, a' mit a természet törvénye meg nem tilt; a' melly ember pedig a' polgári társaságban él, annak cselekedeteit már szorosabb határok közzé szorítják a' társaság törvényei, mert a' polgári társaságban

csak azok lesznek szabados cselekedetek, a' melleket a' polgári társaság törvényei meg nem tiltanak, vagy a' polgári társaság céljával nem ellenkeznek. Jóllehet pedig a' polgári társaságban a' társaság tagjainak több cselekedetei lesznek tilalmasok, mint a' természet állapotjában, de csakugyan a' polgári társaságban is az uralkodó hatalomnak szükség lesz arra vigyázni, hogy ha csak a' köztársaság boldogsága elmúlhatatlanul nem kívánja, a' polgároknak szabados cselekedetei, sem a' törvények által szükségtelen határok közzé ne szorítottassanak, sem polgártársaiktól azoknak gyakorlásában meg ne akadályoztassanak.

§. 16.

A' törvények terhesek és a' társaság tagjaira nézve igazságtalanok lehetnek, mihelyt olyan szabados cselekedeteket tilalmaznak, a' mellyeknek megtiltását a' társaság boldogsága nem kívánja. *Dejoces* felől beszéli *Herodotus* az első könyvben, hogy a' Médusoknak megtiltotta, hogy köpni és nevetni ne merjenek. *Montesquieu* írja *Carpin* után, hogy a' Talárok törvénye szerint halálos vétek a' kést a' tűzbe vetni, a' lábat az embernek egymásra tenni, a' lovát a' kantárjával megütni. Mindazáltal sok első tekintettel magokban ugyan ártatlanoknak látszó szabados és indifferens cselekedetek némelly környülállásokban tilalmasok lehetnek a' nélkül, hogy a' társaság tagjai az ilyen

különben szabados cselekedetek tilalmazásáért panaszkodnának; p. o. Persiában a' fejedelem (Sophi) megtiltja, hogy senki hegyes és előre csüggő turbánt ne viseljen, a' cselekedet ugyan magában szabados; de megtiltja a' persiai fejedelem, mert azok az öszveesküdtek, kik a' Mágusokat királyi székektől megfosztották, ilyen turbánt hordoztak jelül. Angliában egyszer megtiltották, hogy senki kereken metszett haját ne viseljen, minthogy a' *Cromvellisták* kereken nyírt haját hordoztak. Franciaországban XIV. *Lajos* alatt megtiltódott, hogy az aszszonyok szalmából csinált virágokat melyeken ne hordozzanak, mert azok az aszszonyok, kik az úgy nevezett *Fronde* factiónak pártfogóji voltak, ilyen szalmából csinált virágokat hordoztak melyeken. Ez a' factio támadt XIV. *Lajos* alatt, midőn még alkalmatlan lévén az igazgatásra, helyette felesége Austriai *Anna*, és a' minister *Mazarini* uralkodtak.

§. 19.

Továbbá hogy a' társaság tagjai tudhassák, mellyek a' társaság törvénye által megtiltatott szabados cselekedetek, és hogy a' meg nem tiltotakat bátran minden tartózkodás nélkül gyakorolhassák, szükség, hogy a' társaság törvényei:

1-ör Világosak legyenek, hogy azokat az együgyű ember is megérthesse.

2-or A' dolgot, mellyről szó van; szorosán meghatározzák, hogy azokat sem a' törvénytudók, sem a' bírák ne magyarázzák, ne legyen helye az úgy nevezett extensiva, vagy restrictive magyarázásnak, mert különben a' törvények, nem hogy sinór mértékei lennének a' polgárok cselekedeteinek, hanem az ilyen törvények inkább zűrzavarba hozzák őket.

3-or A' mennyire lehet, rövidek legyenek, hogy azokat annál könnyebben meg lehessen tanulni és tartani.

4-er A' törvényeknek mindenek előtt esmereteseeknek kell lenni, mellyre nézve szükség, hogy a' társaság tagjainak született nyelvén legyenek írva a' törvények, hogy ezek nyomtatásban közönségesse tétessenek, hogy minden ember tudhassa, különben épen oda megy ki a' dolog, mint *Sonnenfels* mondja, mint azt *Caligula* cselekedte, a' ki igen apró betűkkel irattá a' törvényt, és magos helyre felfüggesztette, 's mégis a' ki vétett ellenek, keményen megbüntette.

§. 20.

Gyakran megakadályoztatnak a' szabados cselekedeteknek gyakorlásában a' polgárok más polgártársaik által is, a' kiknek erőszakos ellentállása ellen a' törvénynek kell védelmezni a' társaság tagjainak szabadságát, hogy mind azokat a'

szabados cselekedeteket gyakorolhassák, mellyeket a' törvény megenged.

III-dik S Z A K A S Z .

A polgári társaság tagjainak személybéli bátorságáról.

§. 21.

A' polgári társaság tagjainak személybéli bátorsága abban áll, hogy a' társaság törvényei és rendelkezései által mind azok a' dolgok megtiltassanak, a' mellyek a' polgári társaság tagjainak személyét és életét veszedelembe hozhatják. Nem abból áll hát a' társaság tagjainak ezen személybéli bátorsága, hogy a' világos és nyilván való gyilkosok ellen, a' kik erőszakosan vetnek véget az emberek életének, kemény törvények légyenek, és a' vétkes cselekedet a' mint nagyobb, vagy kisebb, a' szerént büntetessék e; hanem abban is, hogy a' polgárok jó híre 's neve megsértése büntetlenül ne maradjon.

§. 22.

Ide tartoznak továbbá ezek is:

1-ör Hogy a' mások méreggel való elvesztése ne csak kemény büntetés alatt tiltassék meg, hanem az is megakadályoztassuk, hogy ne minden ember kaphasson mérget; mert minthogy könnyebb az embereket méreg által elveszteni, mint más erő-

szakos módon, ennek a' bűnnek végbevételére még az olyan ember is könnyen határozza magát, a' ki a' gyilkosságot más módon nem merné végbevinni. Ez okon ezen vétek ellen annál keményebbnek is kell lenni a' büntetésnek, minthogy nehezebb a' mérreg által lett halálnak szerzőjét kitanulni, mert lehet a' mérget úgy elkészíteni, hogy az egynéhány hét, hónap, esztendő múlva ölje meg az embert, mellyre példa az úgy nevezett *aqua tofana*, mellyet Olaszországban készítenek; de ennek készítését nagy titokban tartják.

Hogy pedig minden ember ne kaphasson mérget, szükséges: a) Hogy az olyan mérgeknek, vagy mérges materialéknak árulása, mellyek akármi módon veszedelmesek lehetnek az ember életének, kevés és bizonyos személyeknek engedtesék meg. b) A' mérregvevőkre szoros vigyázatnak kell lenni, még azokra nézve is, a' kiknek mestersége az ilyen materialékat megkívánja. Erre nézve a' mérregvevőnek nevét, lakását, a' mérreg mennyiségét, és hogy mi végre vette, szükség az azt árulónak feljegyezni, hogy ha netalán abból valami szerencsétlenség következne, a' dolog kivilágosodjék; annyival inkább pedig az olyan embereknek, a' kiknek mestersége semmi mérget nem kivan, nagy szükség nélkül soha sem kell mérget adni. Hogy pedig a' mérgek és mérges materialék árulásában és vevésében semmi hiba és tévelygés ne essék, szükséges, hogy ahoz értő or-

vosok collegiuma által ne csak a' mérgek, hanem még a' mérges materiálék és mind azok a' dolgok, mellyek az emberek életének és egészségének kárára és veszedelmére lehetnének, megneveztesse, és lajstromba feljegyeztessenek; az ilyen méreggel kereskedőknek pedig szoros kötelességek légyen, hogy az ilyen mérgeket külön helyen zárva, és kivált az olyan materiáléktól elrekesztve tartsák, mellyek színekre és formájukra nézve az ilyen mérgekkel megegyeznek, a' mellyekkel könnyen el lehetne téveszteni, és az ilyeneknek árulását ne minden inasra és személyre bízzák. Ide tartozik a' réz edényekkel mint főző edényekkel való élés. Az ebből következő kár és veszedelem nem olyan szembetűnő ugyan, de épen azért veszedelmesebb, különböző időkben már jutalmok tétettek fel annak számára, a' ki a' réz edények állandóbb czínezésének módját, vagy valami más módot találna, melly által megakadályoztassék, hogy a' főzésbe a' réz particulák ne olvadjanak, és a' benne főtt étel az egészségnek káros ne légyen; de még eddig senki sem nyerte el a' jutalmat. Svecia a' korona nagy jövedelmét áldozta fel a' lakosok egészsége fen tartására az által, hogy minden rézből való főző edények megvágynak tiltva.

Millyen károk esnek a' méreg által vigyázatlanságból, megtetszik abból, hogy a' porrá résoltalt arsenikummal, melly ekkor olyan, mint a' hajpor

(púder), két felhajporozott személyek midőn a tánczba nekihevülvén, a fejeket elfutotta volna a méreg, megholtak. Így nem régiben Bécsben az árvák házában sok gyermek halt meg, hogy az ecsetet, mellyel cziczkártont festettek, megnyalták.

§. 23.

Tilalmasoknak kell lenni a Duellumoknak, mellyek felől még mindé mai napig meg van ez a képzelődés, mintha a megsértetett becsületet az által lehetne megszerzem y ennek a helytelen képzelődésnek szerző oka volt a régi időkben sok nemzet között a törvényszékeknél becsúsztott helytelen szokás, hogy gyakran annak megítélésére, hogy a két perlekedő fél közül mellyiknek van igazsága, a duellum parancsoltatott.

Haszintén a törvényszékeknél nincsen is ez szokásban, mégis kemény tilalmak által is nehéz kiverni az emberekből ezt a képtelen vélekedést és vétkes szokást, a mellynek egy fő oka az is lehet, hogy az ilyen egymással bajt v ivó személyek, haszintén egyik a másikat megöli is, az életben megmaradott fél, mihelyt az ország határán kívül megy, bátorságban van, nem úgy, mint más gyilkosok, a kik más országokban is elfogattatnak és kézhez adatnak.

Továbbá azt a vétkes cselekedetet tilalmazó törvény és az ez ellen megállítatott halálos büntetés, azért nem eléggé erős ennek a vétkeknek

megakadályoztatására, mert a' kik azon képzelődésben vágnak, hogy a magok becsületét többre nézik, mint az életet, azokat a' halálos büntetések nem rettenthetik el. Erre nézve *Si. Pierre* francia apát leghathatósabb büntetésnek tartotta azt, ha az ilyenek a' bolondok házába rekesztetnek; mások pedig az örökös becstelenséget, hogy többé ne tarthatnák azt a' becsület fentartása eszközének, a' miáltal a' becsületet örökre elvesztik.

§. 24.

Nemcsak mások ellen kell védelmezni a' társaság tagjainak személybeli bátorságát, hanem még arra is kell vigyázni, hogy senki magát eltökélett szándékból meg ne ölje. Magok gyilkosai lesznek az emberek, vagy eltökélett szándékból, vagy elemebéli háborodásból.

A' kik meghatározott szándékból ölik meg magokat, azokat nem fogja elrettenteni attól az a' gyalázat, melly rajtok halálok után esik, hogy hóhér által vitetnek ki, hogy az akasztófa alá temettetnek. Leghathatósabb eszköz erre ez, hogy az emberekbe még kicsiny korokban mélyen csepegtessék be a' vallás és a' józan okosság, hogy haszintén némelly okaik lehetnek is az élet megúnására, ezt még se végezzék el annak akaratja nélkül, a' ki azt adta. *Plato* in dialogo de anima azt mondja: *Nefas est statione isthac decedere, donec is, qui te horsiim illocavit, abire Jusserit.*

Mert különben ha azon hibás gondolatban vannak, hogy életeknek, mihelyt azt megunták, véget vehetnek, mindenképen veszedelmes a' polgári társaságra nézve, mert egy az, hogy ez a' vétkes képzelődés sok tagjaitól megfosztja a' társaságot; más az, hogy az ezen vélekedésben lévő ember minden gonoszságra könnyen elszánja magát, mert nem fél az a' büntetéstől, ki a' halált megutálja. Megesik néha az öngyilkosság a' kétségbeesett embereken, kivált azokon, a' kik gonosz cselekedeteikért fogva vannak, és halálos büntetést vonnak magokra. Az ilyeneket is szoros vigyázat alatt kell megakadályoztatni, hogy öngyilkosokká ne lehessenek, azokra nézve is hasonlóképen, a' kiktől lehetne tartani, hogy elmebéli háborodásból magok gyilkosai ne légyenek, szoros vigyázatnak kell lenni, „vagy magános házaknál, vagy pedig az arra rendeltetett bolondok házánál.

§. 25.

Megkívántatik a' vigyázat arra is, hogy a' született és születendő csecsemők élete veszedelemben ne forogjon, és minthogy ezen gyilkosságot könnyebben el lehet titkolni, azért e' vétek ellen a' büntetéseknek is keményebbeknek kell lenni.

A' polgári társaságra nézve mindegy, akár a' már született csecsemő haljon meg erőszakosan, akár a' még anyja méhében lévő gyermek kemény

szerek által ölettesék meg, 's hajtassék ki az anya méhéből, mind a' két történetben egy tagjától fosztatik meg a' polgári társaság. Ennek a' vétkes cselekedetnek megakadályoztatására tehát szükséges olyan rendeléseknek lenni, hogy a' patikákban és egyéb boltokban is az orvos praescriptiója nélkül senkinek olyan szerek ne adassanak, a' melyek által az anya méhében lévő gyermek megölethetnék, vagy kihajtathatnék. Franciaországban Aquitumában fogatott el négy olyan személy 1802., kik az ilyen szerekkel kereskedvén sok kárt okoztak a' polgári társaságnak.

Mínthogy pedig az ilyen csecsemők megölésének a' megesett személyeknek gyaláztatól való félelme szokott az oka lenni, erre nézve szükség, hogy az ilyen személyek hibás cselekedetekért gyalázzattal ne illettessenek, és azok, a' kik már különben is szerencsétlenek, még szerencsétlenebbekké ne tétessenek, melly végnek elérésére leghathatósabb eszköz lehet az, hogy jó vigyázás alatt szülőházak állíttassanak fel, a' hol az ilyen személyek befogadtassanak, és szükséges gondviselést és segítséget találjanak a' nélkül, hogy tartozzanak neveiket kijelenteni, gyermekeik pedig felneveltessenek.

Ritkán esik meg, hogy anya azért öli meg gyermekét, hogy szegény, vagy hogy tartani nem tudná, az ilyen történetben inkább teszi azt, hogy a' történetre bízza szerencsétlen magzatjának jö-

vendőbéli állapotját, az ilyen utolsó szükségből származott cselekedetnek megakadályoztatására szükséges, hogy az ilyen szerencsétlen kitett gyermekek a' köztársaság költségén neveltessenek fel, kiosztván azokat a' parasztnak, hogy fizetésért viseljék gondjokat, mivel az úgy nevezett árvák házában ritkán lehet elérni a' feltett czélt, mert tapasztalt dolog Franciaországban, hogy az árvák házában lévő 95000 gyermek közül 12 esztendő alatt 80600 holt meg. Gyakran veszedelemben forog a' csecsemők élete, az anyyoknak, kiváltképen pedig a' szülő anyák körül forgolódó bábáknak gondatlansága, vigyázatlansága és tudatlansága miatt. Ennek eltávoztatására szükséges, hogy mindenütt tanult és examinait bábák legyenek, a' tudatlanok erre a' szolgálatra fel ne vétessenek, mindenkor pedig, midőn ezeknek gondatlansága és vigyázatlansága oka a' veszedelemnek, keményen megbüntettessenek.

A' teherben lévő anyákra nézve továbbá jó rendelések állal minden olyan dolgokat meg kell tiltani, a' mellyektől való megilletődés, vagy megképzés, vagy idő 's nap előtt való, vágj formátlan, vagy idétlen szülést okozhatna. Erre nézve meg kell tiltani, hogy a' tagjaitól megfosztott, vagy iszonyodást okozó formájú koldusok utczánként és házanként ne kolduljanak; tilalmasoknak kell lenni az úgy nevezett maskaráknak, lárvás személyeknek is; vigyázni kell arra is, hogy

a' teherben lévő bűnös szemeljek azután bűntödjének, midőn terhektől megszabadultak.

§. 26.

Veszedelemkre lehetnek a' társaság tagjai személybéli bátorságának a' számtalan szerencsétlen történetek, mellyek ellen minden jó rendeléseknek szükség megtétetődni; de minthogy a' szerencsétlenségek különböző nemei szerént az azok ellen való rendelések is sokak, itt csak a' nevezetesebbeket számláljuk elő. Meg nem kell engedni az utczákon, a' hol emberek szoktak járni, hogy a' kocsik, szekerek és lovas emberek nyargalódzva járjanak; kiváltképen pedig a' hidakon, kapuk alatt, utczák szegletin, a' hol a' veszedelem leghamarább megeshetnék. A' ki azon törvény ellen vét, haszinte kárt nem okozott is, annyival inkább, ha kár is következett belőle, keményen megbüntettessék. A' hol pedig egy időben sok kocsiknak és embereknek kell öszvegyűlni, mint a' komédiák és országgyűlés alkalmosságával, minden történhető szerencsétlenségeknek eltávoztatására még az utczáknak is meg kell határozva lenni, hogy mellyiken jöjjenek és menjenek el a' kocsik, a' hidak, meredek mélységek mellett való utak jó állapotban tartassanak, és ha a' szükség úgy kívánja, bé is kerítettessenek; valamint szintén azok a' helyek is, a' hol építenek, vagy el legyenek kerítve, vagy valamelly

jel által megintessenek az emberek, hogy az épülethez ne közelítsenek. A' gödrök, újonnan ásott kutak, vermek, az utczákon menő csatornában való nyilasok bekeríttessenek, legalább éjszakára nyitva ne hagyattassanak.

§. 27.

Veszedelemben foroghat a' polgári társaság tagjainak élete, ha a' holtak hirtelen eltemettetnek, az ártalmas gőzben és vízben megfúltak és a5 hideg miatt megfagyott emberek minden segítség nélkül magokra hagyatnak, még erről csak 1774-dikben kezdettek gondolkodni, hogy a' hirtelen való eltemetésből sok kár következhetik; m. u. t. i. *Reaumur*, *Brohier* tapasztalták volna, hogy az érverés (pulsus) elcsendesedése, a' léleket megállása, a' test meghidegedése és megmerevedése nem bizonyos jelei a' halálnak. E' veszedelemnek eltávoztatására tehát szükséges hosszabb időt rendelni a5 halottak eltemetésére nézve, míg nem t. i. a' halálnak bizonyos jele a' rothadás elkezdődik.

A' mi a' megfúltakat, vagy megfagyottakat illeti, az ilyeneket sem kell segítség nélkül hagyni, sőt szükséges, hogy mindenütt az éhez megkívántató eszközök készen legyenek, és az ahoz értő emberek még jutalom által is serkentessenek arra, hogy az ilyen szerencsétlen embereknek, mennél előbb lehet, siessenek segítségekre. Erre

a' végre állott össze Londonban egy társaság, melly 1774-től fogva 1790-ig 2015 font sterlinget osztogatott ki a' holtforma szerencsétlenek felélesztőjinek.

A' vízbe való falásból következő veszedelem megakadályoztatására szükség, hogy a' veszedelmes vizekbe való fürdés megtiltassék. Minthogy pedig az egészség fen tartására szükséges a' fürdés, módot kell abban találni, hogy a' hol nagyobb és veszedelmesebb vizek vágnak, fa szálakra készült fürdőhelyek készíttessenek, még a' szegényebbek számára is, a' hol fürdőpénz nélkül is megfürödhesenek.

Télnek idején pedig a' nagyobb vizeknél szorgalmasan vigyázni kell, hogy vakmerőségből senki a' veszedelemre ki ne tegye magát, és meg kell akadályoztatni, hogy míg a' víz jól bé nem fagyott, vagy mikor a' jég kezd olvadni, senki által ne bocsáttassék a' vizén.

§. 28.

A' polgári társaság tagjainak személybeli bátorsága megkívánja azt is, hogy egészségek fentartására jó rendelkezések legyenek. Ezen kötelességeket az egészségre vigyázó Biztosságnak (Commissio) kell megtenni mellynek fundamentuma az orvosi tudomány helyes tanítása, hogy így alkalmas Doctorok, Seborvosok, Bábák, Patikariusok készíttessenek, a' kik ne csak esmérjék mesterségeket,

hogy tanulták, hanem kiváltképen hogy próbából, tapasztalásból, a' beteg ágya körüi látlak és tapasztalták azt. Szükség tehát, hogy az ország nagyságához képest az ilyen alkalmas Doctorok Seborvosok, Bábák illendő számmal legyenek, és minthogy a' szegényebbeknek nincsen abban módjok, hogy azokat fáradságokért illendőképen meg jutalmaztassák, a' közönséges pénztárból fizetődjenek. Szükséges ezenkívül, hogy elegendő patikák, azokban friss és jó orvosságok legyenek. Erre a' végre a' benne találtató orvosságok gyakran megvizsgáltassanak, a' roszak kivettessenek, a' szükségesek meghozattassanak, és az orvosi szerek a' Dispensatorium szerint készítettessenek, a' szegények számára a' szükséges orvosságok ingyen is adattassanak; a' kik pedig a' betegek közül olyan szegények volnának, hogy még csak alkalmas helyek, annyival inkább szükséges szolgálatjuk nincsen, ezeknek számára szükséges Kórházaknak, vagy Ispotályoknak lenni, mellyek szoros vigyázat alatt legyenek, hogy sem az orvosok restsége, sem a' betegek körüi szolgálóknak gorombasága és gondatlansága miatt, az ilyen betegek könnyebbségére rendeltetett helyek az ilyen ügyefogyottaknak kínzóhelyévé ne változzanak.

Hogy pedig az ilyen rendeléseknek kívánt hasznok legyen, szükség, hogy a' köznép ebben a' részben t. i. a' nyavalyákról, az orvosságokkal való élésről megvilágosítottassék, mert mindaddig,

míg a' köznép tudatlanságból inkább folyamodik a' vén aszszonyokhoz, míg a' hóhérok is orvosi szereket osztogatnak a' hozzájuk folyamodóknak, míg sok csábítók visszaélnek a' köznép tudatlanságával, addig a' társaság leghasznosabb rendelkezései által is czéliát el nem éri. Ide tartoznak a' bolondok házai is, a' hol az akármilyen módon elméjekben megháborodtak jó gondviselés és vigyázat alatt szoktak tartatni és gyógyíttatni.

Az egészség fentartására szükséges továbbá az is, hogy a' hol orvosi források, meleg fürdők vágynak, azokra gond és vigyázat legyen, és jó alkalmatosságok mulató, sétálólhelyek legyenek, hogy így az ilyen helyeken sok gazdagok és még idegenek is megjelenhessenek, s az által arra is mód szolgáltatódjék, hogy a' szegényebbek számára is ilyen fürdőlhelyek nyitassanak, és az ilyeneknek élelméről is kisebb és meghatározott áron lehessen gondoskodni,

§. 29.

Minthogy pedig a' nyavalyák, a' mellyek az ember egészségének ártalmára vágynak, ragadó-sok is lehetnek, ez okáért minden orvosnak szükséges az ilyen nyavalyákat, észrevévén azokat, azonnal bejelenteni. Ilyen nevezetesen a' ragadó nyavalyák közül:

1-ör A' *Pestis*, a' melly pusztító nyavalyára nézve kétféle rendelkezéseknek kell lenni; t. i. vagy

arra nézve, hogy más nemzetektől be ne hozódjék, vagy azért, hogy ha már itt kiütötte magát, annak tovább való terjedése megakadályoztassák.

Hogy más tartományokból, a' mellyek gyanúsok a' pestisről, bé ne hozódjék a' pestis, szükséges az országszéleken az úgy nevezett *Cordon* vagy *őrvonat*; katonák vigyázzanak a' széleken, hogy a' határon belől sem embert, sem barmot, sem valami jószágot, vagy portékát bé ne bocsásanak az olyan gyanús országból mindaddig, míg azok a' kirendelt tisztulás idejét el nem töltik, melly időt a' török széleken *Contumacziának*, közönségesen *Quarantainnak* szoktak nevezni, melly név azt mutatja, hogy elejinte a' megtisztulás ideje 40 napra volt határozva, melly napokat kénytelenek voltak arra épült és a' helységektől távol lévő házaknál eltölteni. De már a' megtisztulás ideje sokkal kevesebb időre szorítottatott, mint-hogy *Senot* híres doctor tapasztalása után bizonyos, hogy a' pestises ember 8 nap alatt vagy meghal, vagy megéled, és hogy nem az új portékák által, hanem a' viselt ruhák által ragad és terjed el; de csakugyan mégis az új portékák is le szoktak rakatni a' *contumaczházaknál*, a' hol kiszellőztetnek, kifüstöltetnek, és úgy bocsáttatnak bé az országba. Ha pedig a' pestis már valamelly részében az országnak kiütötte magát, ebben a' történetben az a' környék, a' hol a' pestis mutatja magát, az ország több részeitől elszakasztódják *cordon* által,

hogy az ilyen szerencsétlen helyeknek az egészséges helyekkel semmi közösülések ne lehessen, s ez a' pusztító nyavalya tovább ne terjedhessen, a berekesztettek számára pedig, minthogy már ezek nem szánnak 's nem vethetnek, sem a' kereskedés által élelmeket nem kereshetik, elégedendő eleség vitetessék, és az orvosok minden módokat elővegyenek, a' mellyek által mind ezek a' szerencsétlen berekesztettek meggyógyuljanak, mind pedig a' ragadó nyavalyának tovább való terjedése megakadályoztassék. Nevezetes ennek a' ragadó nyavalya mérgének meggyengítésére a' már a' Francziák által próbált béoltása, mellyet már itt nálunk is Doctor *Weszprimi* egy dissertatiojában nagyon javasolt volt. Anglus Doctor *Witto* tett a' pestisről több experimentumokat, magába kétszer oltatta bé, de egyszer sem fogant meg, harmadszor is megpróbálta, a' midőn három napi betegeskedése után megholt. Minthogy pedig a' marhadög is épen olyan ragadós, mint az emberekre nézve a' pestis, ennek tovább való terjedése is leghathatósabb eszköz, hogy az olyan marhák külön rekesztessenek, és az egészségesekhez soha ne bocsáttassanak.

§. 50.

2-or Illyen ragadó nyavalya a' *Himlő*, melly 1707-ben lett esmeretessé legelőször Európában, igen sokáig pusztította ez a' ragadó nyavalya min-

den ellentállás nélkül az embereket, úgy hogy csak magában Franciaországban a' 18. század elején esztendőnként számlálván, 30,000-en holtak meg a' himlőben, és még csak a' legközelebb múlt század elején jött bé a' himlő-béoltás Angliába, melyet oda a' konstantinápoli követ *Ladimont* felesége vitt volt be, a' honnét terjedt aztán el más országokra is, melly cselekedet sokaknak életét mentette meg a' haláltól, úgy hogy már ez által nem minden 5-dik, hanem 500, vagy 400 beoltott gyermekek közül is egy alig holt meg. Ezen ragadó nyavalya mérgének eloltására találta fel az újabb időkben *Jenner* anglus doctor a tehénhimlőnek béoltását, mellynek szerencsés kimenetelet tapasztalta sok tudós orvosokból erre a' végre Londonban összeállott társaság, melly a' maga tapasztalása szerént azt jegyzetté meg, hogy 60,000 tehénhimlővel beoltatott gyermekek közül csak 4 holt meg, ezek is pedig nem a' tehénhimlőnek mérge és rosz következései, hanem a' mint tapasztalták, más testekben lévő nyavalya által holtak meg. Próbálták annakutána azt is, hogy a' tehénhimlő béoltása után az úgy nevezett természetes, himlőt is beoltották mintegy 10,000 gyermekekbe, de a' kiken aztán ezen természetes himlő beoltásának semmi nyoma nem látszott. Ezen tehénhimlőnek béoltása által igyekeznek már ma azon, hogy ezen veszedelmes nyavalyának többé Európában semmi nyoma ne láttassék, és annyira

is igyekeznek már ma ezen, hogy majd csaknem az országok minden nagyobb városaiban megtiltattván a' természetes himlő béoltása, csak a tehénhimlővel teszik a' próbákat, mellynek szerencsés következése melly nagy hasznokra légyen a' köztársaságoknak, bizonyítják az elmúlt századnak ezen ragadó nyavalya mérge által kimúlt szerencsétlen halottjai.

§. 31.

Nem elég pedig a' polgári társaság tagjai egészségének fentartására, hogy a' már uralkodó nyavalyák gyógyíttassanak; hanem szükség, hogy a' származható nyavalyák megakadályoztatására is jó rendelések tétessenek. Vigyázni kell nevezetesen ezen két dologra:

1-ör Hogy az élet fentartására szükséges dolgok közül a' mi csak az egészségnek ártalmas lehet, az ollyat árulni szabad ne légyen, vigyázni kell különösen a' *húsrá*, hogy egészségtelen marhákat ne vágjanak, azoknak húsát el ne mérjék; ezen az okon a' levágott marhát soha addig elmérni szabad ne legyen, míg az arra rendelt személy által meg nem vizsgálatik, és ugyanezért nem lehet megengedni, hogy sok ember vágjon és mérjen húst, mert ez a' szükséges vigyázat annyi sok emberre nem terjedhetne ki. Ha valahol marhadög uralkodnék, az ollyan helyről nemcsak a marha behozását és annak levágását kell kemé-

nyen megtiltani; hanem még a' tejnek, tejfelnek behozását is. Így vigyázni kell arra is, hogy semmi megromlott hal, éretlen gyümölcs, melly sok nyavalyáknak oka lehet, ne árúttassék. Senki, a' ki a' veszedelmes gombákat a' jóktól meg nem tudja különböztetni, azokat árulni ne merje. A' ki pedig az ilyen rendelések ellen cselekednék, az ollyannak nemcsak árúba bocsátott veszedelmes jószágát kell elszedni, hanem még azonfeljül meg is kell büntetni.

A' gabonákra nézve ebben a' tekintetben szükséges vigyázni, hogy a' gabona éretlen korában le ne szakasztassék, és azt a' szegény köznép a' maga élelmére ne fordítsa, melly meg szokott esni a' szűk esztendőök után, a' midőn kifogyván a' köznép mindenéből, alig várja, hogy teljes legyen a' gabona szeme, azt azonnal aratja, kemenczében megszáraztja, kicsépele, és kenyérnek megsüti, mert sokaknak vélekedése szerint ebből származik az a' nyavalya, mellyet fornicationak neveznek minthogy a' bőr alatt ollyan viszkettség esik, mint-ha hangyák hemzsegnének, melly nyavalya sok ember életének véget vet, úgy hogy sokszor egész falukat kipusztít.

Hasonlóképen ki kell terjedni a' köztársaság vigyázásának az italok különféle nemeire is, nevezetesen, minthogy a' víz legközönségesebb ital, vigyázni kell igen nagyon arra, hogy elégedő tiszta víz legyen, legalább a' folyóvíz tiszt-

taságúra annyiban kell szorgalmasan vigyázni, hogy feljülről, a' honnét a' víz foly, semmi, a' mi a' vizet megzavarhatná, utálatossá, egészségtelessé tehetné, abba ne bocsáttassék, és ne hányatassék *kender* benne ne áztassék. A' hol pedig csak lehetséges, mindenütt azon kell igyekezni, hogy a' legegészségesebb víz, vagy forrás - csatornákra szorgalmatos gond legyen. így cselekedtek a' Rómaiak, kik az ilyen csatornákra való költséget teljességgel nem kímélették, és az ilyen csatornák az ő nagyságoknak valóságos monumentumi. Hogyha pedig ez sem lehetne, szükség, hogy elegendő kutak legyenek.

Az ital különbféle nemeihez tartoznak a' *bor*, *ser*, *pálinka*, vagy égett-bor, melly italok nemei körül sok csalárdság szokott esni, mellyek a' vevőre nézve nemcsak károsok, hanem veszedelmesek is szoktak néha lenni. A' bort nevezetesen, melly megromlott, mérges dolgokkal szokták megvesztegetni, mellyet e' következő módon szükség megpróbálni: egy diónyi oltatlan meszet tiszta vízbe el kell olvasztani, mellyből m. u. kétszer, háromszor itatós-papirososon (bibulán) megszürték, lesz *aqua calcis vivae*, ezt a' megszürt vizet valamelly edénybe a' tűz mellé kell tenni, és a' bele vetett bűdöskő m. u. elolvad, ismét bibulán kell megszürti, és ha az így elkészült vízből a' gyanús borba egynéhány csepp eresztődik, a bor megbarnulván, bizonyos jelét adja a' vele

való veszedelmes élésnek. A' sert is meg szokták vesztegetni az úgy nevezett *lolium temulentummal*, hogy részegítő ereje légyen. Így esik sok csalárd-ság az égett-bor körül is, sok veszedelmes dolgokkal való elegyítés miatt, mellyeknek eltávoztatására szoros vigyázásnak és kemény büntetéseknek kell lenni.

§. 32.

2-or. Vigyázni kell a' levegő tisztaságára, minthogy a' beszorult levegő hirtelen ártalmas, a' tisztátalan szabad levegő pedig sok veszedelmes és pusztító nyavalyát okozhat.

Melly ártalmas lehet a' megszorultt levegő, bizonyítja, az a' szomorú történet, melly 1757. a' bengáliai 18 láb hosszúságú, és 15 láb szélességű barlangban esett, mellyben; minthogy annak két kis ablakán ki 's bé nem eléggé járhattott a' levegő, egy éjszaka 146 elfogatott Angol közül 125-man holtak meg. Ezokáért minden közönséges épületeknek, ispotályoknak, tömlöczöknek úgy kell építve lenni, hogy azokat a' tiszta szabad levegőég járhasa, mert a' szomorú példák mutatják, hogy a' megromlott levegőbe zárva tartott raboknak nemcsak az, hogy egészségük megromlott, hanem betegségek még másokra is elragadt.

Káros lehet a' megromlott levegőég, haszintén szabadon van is az, és egész tartományokat, vagy nagy darab földeket egészségtelenné tehet;

p. o. a' nagy álló tókból, mocsárokból való kigőzölgések nagy környékeket egészségtelenné tesznek, mint a' *Paludi Ponteni* vagy pontinai tó a' pápa birtokában, mellynek hossza 10, szélessége hol egy kettő, hol $2\frac{1}{2}$ mértföld. Ezeknek gőzölgéséből származható veszedelmek eltávolztatására tehát mindenütt, a' hol csak a' föld fekvése engedi, az ilyen tókat és mocsárokat vagy árkokba kell venni, hadd follyanak el, vagy más módon ki kell azokat száraztani. Ha pedig az ilyen tavak a' vizek kiáradásából vagy kiöntéséből származnak, az olyan folyóvizeknek árkait ki kell tisztítani, és jól elkészült töltések által az ilyen vizek kiöntését meg kell akadályoztatni.

Leginkább a' nagy városoknak fő hibájok az, hogy a' levegőég benne büdös és megromlott, melly egészségtelensége a' levegőnek abból származik, hogy a' házak magasak, az utcák szorosak és görbék, úgy hogy azokat a' tiszta levegőég szabadon nem járhatja, hanem meg kell a' házak között rekednie és romlania. Ha már így el van hibázva a' nagy városok építése, nem egykönnyen lehet ezen a' nagy hibán segíteni.

De származhatik a' levegőég egészségtelensége a' nagy városokban más okokból is, mint a' városban ben lévő temetők kigőzölgéséből, erre nézve sem a' kriptákat, sem más temetőhelyeket a' városban belől megengedni nem kell. Már a' 9-[']dik században közönségesen meghatározódott a'

kriptákra nézve: ne Ecclesia venalis fiat; de mégis, minthogy ebből sok haszon jött bé, azután is megmaradt. A' kriptákba való temetkezéstől elvonhatná az embereket csak ez az egy példa is, a' mit *Pere Labata* olaszországi utazásában látott, a' ki azt mondja, hogy midőn ő a' templomba ment, a' sírásó épen akkor törte össze a' kriptában a' holttesteket, hogy az új holtaknak helyet készítsen. Az ilyen templomokban, az alattok lévő kriptákba temetett holttestek kigőzölgéséből, a' mint a' szomorú példák sok helyeken mutatják, rothasztó hideglelést kaptak az emberek. Az innét következhető veszedelemnek is tehát, a' városban lévő temetőhelyek megtiltása által kell elejét venni, a' mint cselekedtek már ma minden nagyobb és jól rendelt városok. Tilalmasoknak kell lenni az olyan műhelyeknek is a' városon belől való létének, a' mellyek bűdösséget okozhatnak, millyenek a' marhavágó helyek, bőrt készítő műhelyek. Canálisoknak továbbá kell lenni a' városokban, a' mellyeken minden rútságok kifolyhassanak.

Ezenkívül még szükséges az egészség fentartására az utczáknak tisztán való tartása nem elég pedig erre nézve annak megtiltása, hogy az utcákra az udvarokból semmi csúnyaság ki ne hányassék, hanem ezenkívül szükséges, hogy az utcák bizonyos kirendelt időkből megtisztítsassanak; néha pedig rendkívül is, midőn a' leesett hó, vagy eső megkívánják, a' melly legkönnyeb-

ben úgy esik meg, ha minden házi gazda köteles a' maga cselekedetei által, a' maga háza előtt levő szemetet, vagy sarat egy rakásba hordatni, mellyet aztán az arra rendeltetelt szekerek ki fognak hordani.

Az utcák tisztítása sok helyen sokba kerül, de a' lakosok egészségének fentartása mégis szükségessé teszi; p. o. Bécsben a' belső városnak tisztítása 9000 forintnál többbe kerül. De vágnak olyan szerencsés fekvésű városok, mint Brabantzia a' hol nemcsak az, hogy semmibe sem kerül, hanem minthogy az ilyen városokban lévő szemét igen kövéríti a' földet, a' szomszéd helységbeliek, a' kiknek sovány földjük van, adót is fizetnek azért a' szabadságért, hogy azt onnét kihordhassák, nevezetesen a' florencziai lakosok adót fizetnek az ilyen rakásra gyűlt utcákon lévő domboskákknak szántóföldjeikre, szőlejekbe való kihordathatása engedelméért.

§. 53.

A' társaság tagjai egy részének élete veszedelemben foroghat gyakran a' szegénység miatt, melly veszedelem eltávoztatására is jó rendelkezések kell lenni. A' köztársaság ugyan senkit sem köteles addig tartani és táplálni, míg a' maga eleimét munkájával keresheti. De megesik, hogy valamelly történet által arra valaki alkalmatlanná lesz; a' kiről aztán a' köztársaság tartozik gondoskodni.

Ezen szegények tehetetlensége vagy csak ideig tartó, vagy pedig állandó. Illyen ideig tartó tehetetlenség az olyan elbetegedett napszámosé, a' ki az ő minden napi munkájával is alig kereshetvén annyit, a' mennyivel naponként magát, annyival inkább háza népét táplálhassa, betegségében semmihez sem tud nyúlni. Az ilyeneket, mint-hogy a' költsön felvett pénzzel sem segíthetnek magokon, nem maradván semmi az ő élelmektől abból, a' mit egészséges korokban keresni fognak, a' szegények cassájából kell segíteni. Az olyanokra nézve pedig, kézi munkájúkkal nemcsak minden napi szükségekre keresnek elegendőt, hanem még félre is tehetnek abból, mindazáltal a' hosszas betegség, vagy más szerencsétlen történet által élelmek keresésében megakadályoztatván, és az egészséges korokban megkímélt és félretett keresményeket is már elköltevén az utolsó szükséghez közelgetnek, szükség közönséges költsönadó házaknak lenni (*Domus fiduciariae*), a' hol minden zálogra könnyen és kicsiny, vagy semmi interestre is költsön pénzt vehessenek fel, a' mellyet egészséges korokban könnyebben lefizethetnek, mint ha olyan állapotjokban a' húzó vonó uzsorásokhoz folyamodtak volna.

Az illyen költsönadó házak elsőben Olaszországban kezdődtek, és mindjárt támadtak olyanok, a' kik azt gondolván, hogy az illyen intézetnek csak a' nyerekedés a' célja, ezt nem hagy-

ták belébe, mígnem *X. Leo* pápa szabadosoknak ítélte lenni az ilyen költsönadó házakat, ha nem nyerekednek, és kis kamatot vesznek. Hogy az ilyen intézetekben a' czélt el lehessen érni, a' kisebb summákra és kevesebbet érő zálogokra nézve a' kamatnak kisebbnek kell lenni; p. o. Prusziában 100-tól $\frac{1}{4}$, 500-tól $\frac{1}{2}$ procentet fizetnek.

Magyarországon is 1713, Pozsonyban állított fel legelsőben ilyen költsönadó ház, ma már Pesten is van. Az ilyen költsönadó házaknál a' zálogokra kérők neveket megmondani nem tartoznak, és. ennél fogva nem tetszik vissza, ha az, a' ki más jószágát, mellyet 25 for. lehet becsülni, az ilyen költsönadó házaknál zálogba veti, halálal büntetetik.

§. 34.

Az állandó szegénység bizonyos értelemben köz lehet minden karban és állapotban lévő emberekkel. Ilyen állapotra jut sok polgári társaság hivataljában megvénült és elerőtlenedett tisztviselő és annak özvegye szint úgy, mint a' maga elemét minden napi kézi munkájával kereső napszámos. A' mint már az ilyen gyámoltalanságra és szegénységre jutott emberek különböző rendből és classisból valók: e' szerént kötelesébe a' polgári társaságnak, hogy ezeknek élélme felől gondoskodják, a' társaság hivatalában elerőtlenedtekre nézve ugyan *Pensiók*, ezeknek gyámoltalan özve-

gyeire nézve pedig az *Özvegyek Cassaja* által, hogy rangjokhoz illendően élhessenek, mert ha egy generálisnak sok esztendei szolgálatja után elgyengült állapotjában élelmére csak annyi volna kirendelve, mint egy invalidus közkatonának; ha egy elerőtlenedett polgári tisztviselőnek szinte úgy, mint egy elerőtlenedett napszámosnak a' közönséges ispotályokban kellene leélni vénségének hátra lévő napjait, azt épen olyan igazságtalannak tartaná az ember, mint azt, hogy Belizáriusnak koldulással kellett keresni kenyerét.

Az ilyen tisztviselők özvegyeinek felségelésére vagy rangjokhoz illendő tartásokra nézve vagy az úgy nevezett *Özvegyek Cassája*, melly áll abból a' meghatározott summából, vagy pénzből, a' mellyet minden házas ember, a' ki azt akarja, hogy az ő felesége özvegységében ebből részt vehessen, akkor, a' mikor ebbe a' társaságba beáll, ebbe a' cassába le szokott tenni, és abba esztendőnként valami csekélységet szokott adózni.

Az ilyen özvegyek cassájának felállítására, vagy annak meghatározására, hogy kiki, a' ki ide bé akar állani, mennyi summa pénzt tegyen le, és azután is esztendőnként mit fizessen, függ ezen három kérdésre való feleletektől:

1-ör. Mintegy mikor lehet azt gondolni, hogy az ilyen aszszony özvegységre jut? mellyhez a' férje idejéből lehet vetni. Emberi mód szerint gondolkodván tehát, minthogy inkább lehet azt gon-

dőlni, hogy az idősebb férj felesége hamarabb özvegyiségre jut, mint a' kisebb idejű férje, erre nézve az idősebb többet tartozik ide betenni, mint az ifiabb. Ez okáért az olyan férfiak, a kik 60 esztendőn túl vágnak, az özvegyek cassájába nem tehetnek bé.

2-or. Mintegy meddig lehet gondolni, hogy az ilyen özvegyeknek az özvegyek cassájából kell fizetődni? Ezen kérdéshez abból lehet vetni, hogy mennyi idejű az aszszony, és emberi mód szerint szólván, mennyi ideig élhet? Az ifiabb személyre nézve a' cassába béteendő summának nagyobb-nak kell lenni, mint az öregekre nézve.

5-ör Az özvegyeknek esztendőnként mennyi légyen a' jövedelmek az ilyen Cassából: és éhez képest mind az ide béteendő summának, mind annak, a' mit ide esztendőnként tartozik befizetni, nagyobb-nak, vagy kisebbnek kell lenni.

Ezen özvegyek cassáji nagy vigyázást kívánnak, minthogy ezeknek felállítása sok próbális calculuson épül, és a' helytelen administratio által is könnyen semmivé lehetnek. Vagyon Budán is ilyen intézet.

§. 35.

A' közönséges rendű személyek utoljára a' kik élelmek keresésére már alkalmatlanok, és a' kikről a' társaságnak kell gondoskodni, vagy meg-

öregedett katonák, vagy tehetetlen városi és falusi lakosok; mind ezekre nézve szükséges:

1-ör. Hogy az ilyen elerőtelenedett személyek élelmére a' szükséges dolgok kiszolgáltassanak, a' melly megeshetnék úgy is, hogy hetenként, hónapoként a' szegények tartására rendelt cassából bizonyos meghatározott summát kapnának; de mint-hogy így ha az ilyen személyek avagy szegények széljel imittamott laknak, a' reájok való gondvise-lés a' társaságnak többbe kerülne, mégis mind a' mellett is sok fogyatkozást látnának, azért sokkal helyesebb módja az ilyen szegények tartásának, ha egy közönséges épületben egy arra rendeltett ispotályban tartatnak, a' melly közönséges ispo-tályok még annyival kevesebbe fognak kerülni, és sokkal egészségesebbek is lesznek, ha faluhelye-ken, vagy kisebb városokban lesznek, minthogy itt olcsóbb minden, és a' levegő is egészségesebb.

2-or. Szükséges arra vigyázni; hogy ide csak azok vétessenek bé, a' kik valósággal érdemesek erre a' könyörületességre, hogy ez által a' család-nak alkalmatosság ne adódjék a' henyélésre, és az olyanok, a' kik még munkájukkal kereshetik élel-meket, a' társaság terhére ne légyenek. Ezért a' szegények közül mind azokat, a' kik még vala-melly munkával kereshetik élelmeiket, dolgozásra kell szorítani. Az ilyen szegények intézetében te-hát egy *dolgozóháznak* is kell lenni, a' hol kiki a maga ereje és tehetsége szerint különféle mun-

kákát találhasson, melly által ha nem egészen is, legalább részszerént, a' mint tőle telik, élelmére valót kereshessen»

§. 56.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak élete a' szükség és drágaság miatt, a' mikor az életre szükséges dolgokat vagy felette nagy áron, vagy teljességgel nem lehet kapni. Hogy az ilyen életre szükséges dolgok illendő áron adódjanak, arra az kívántatik meg, hogy a' piaczkon a' vevők számához képest elegendő jószág legyen.

Ez a' szükség vagy drágaság származhat több okokból is; vagy azért:

1-ör. Hogy valósággal a' szükséghez képest nincs elégedendő élet az országban, és ez a' *valóságos szükség vagy drágaság*.

2-ör. Hogy van ugyan elegendő élet az országban; de azok, a' kiknél van, nagyobb nyereséget kívánnak abból, és azért nem akarják áruba bocsátani, ebből származik a' *kínszerített drágaság*.

5-ör. Hogy van elegendő élet, de az idők mostohasága miatt szűk esztendőől tartanak az emberek, és ezen az okon félvén a' szükségtől, az életet megtartják, ebből származik a' *képzelt drágaság*.

Hogy az országban valóságos drágaság ne legyen, annak megakadályoztatására legjobb eszköz,

ha a' bő esztendőben a' tūrhető szükséghez képest az országnak minden részeiben elegendő életet gyűjtenek össze. Csak épen az itt a' kérdés: kire kell bízni, vagy kinek kell megengedni az élet ezen öszveszedését?

Némellyek úgy gondolkodtak, hogy a' következő szükség eltávoztatására leghathatósabb lenne, ha közönséges *magazinumok* vagy élettartó hombárok építtetnének, a' mellyekbe a' szükségesen feljül való élet beszédetnék, mert ez által nemcsak valóságos drágaság nem lenne; de még kinszeri telt drágaság sem származhatnék; mert senki sem tartaná magánál az életet; sőt a' képzelt drágaság is elhárítódnék, mert tudnák azt az emberek, hogy a' magazinumokban elég élet van.

De az ilyen magazinumoknak az a' fogyatkozás van, hogy a' benne lévő sok gabonát jól conserválni nem lehet, és ha ott elromlik, sok károkat és nyavalyákat okozhat. Továbbá az ilyen magazinumoknak építése, a' körülette megkívántató munkásoknak, tisztviselőknak fizetése, a' felszedett életnek meszszeszállítása igen sok költségbe kerül a' melly költséget ha az élet árába kell tudni, felettébb eldrágítja az életet. Mindazáltal mivel ezen fogyatkozások mellett is úgy látszik, hogy az ilyen magazinumok mind a' valóságos szükség idején, mind a' kinszerített drágaság ellen hasznosok lehetnek, az ilyen roszak megakadályoztatására ezekre nagy szükség vagyon.

Így vannak ezek a' magazinumok Prussiában, voltak a' bernai Cantonban is, a' hol mihelyt az élet az illendő áron feljűl ment, mindjárt megnyittattak ezek a' hombárok, és az életet illendő áron vették a' lakosok.

Azon dolgoknak ára, a' mellyek az élet fentartására a' búzán, gabonán kívül megkívántatnak, e' szerént nevedik, vagy alábbszáll, mint az élet ára: mihelyt tehát az életnek illendő áron kell menni, rendszerént a' több szükséges dolgokat is illendő áron lehet megszerezni; de mégis csakugyan ezekre az élet fentartására szükséges dolgokra nézve is jó rendeléseknek kell lenni. Némmelly nemeire ugyanis ezen dolgoknak azt kell végbevinni, hogy mentűl több árulók legyenek, a' kik ugyanazon egyféle dolgokat árulják. Melly cél elérésére ez a' kettő kívántatik mes:

1-ör. Hogy bizonyos rendes napjai legyenek a' vásároknak.

2-or. Hogy senkinek se légyen megengedve az ilyen szükséges dolgoknak a' nyerekedés végett való megvásárlása.

§. 57.

Ha a' vásároknak bizonyos meghatározott napjai vagynak; és ugyanazon egynemű dolgot egy-néhányan árulják, szükségesképen ugyanazon egy napra sok árulók fognak öszvegyűlni, és sok léven az áruló, és az eladni való dolog, egymásra

nézve kénytelenek lesznek jószágaikat olcsóbban adni. Nem jó volna tehát az ilyen dolgok árát meghatározni és ezen az úton igyekezni arra, hogy illendő ára legyen a' dolgoknak, mert félő, hogy ez által az árulók száma megkevesedik, sőt nagyobb részént, minthogy ezek a' dolgok minéműségre nézve sokat különböznek egymástól, lehetetlen azoknak illendő árát is meghatározni. így szinte nem tanácsos az ilyen eladandó dolgok árát az által igyekezni lejjebb szállítani, hogy a' vásárra eladni hozott dolgokat ne legyen szabad visszavinni, hanem kénytelen legyen azt, a' mit a' vásárra behozott, eladni; mert az ilyen rendeléseknek csak a' lesz a' vége, hogy mindenkor keveset fognak eladni, valamint behozni, és így az árulóknak, és eladni való dolgoknak concurrentiája kisebb lévén, épen azon rendelés által fog minden drágább lenni.

Ha pedig a' szükséges dolgoknak a' nyerekedés végett előre való megvásárlása némellyeknek meg fog engedődni, minthogy a' megvett jószágon nyereséget kívánnak, elmúlhatatlanul drágaságot fognak okozni. Mindazáltal ezen emberek között is különbséget kell tenni; mert némellyek ezek közül a' falukra mennek ki, és ott vásárolván meg az ilyen szükséges dolgokat, úgy hozzák a' városba eladni. Az ilyenek nem annyira károsok, kivált ha az is' meg van határozva, hogy a' várostól mennyi meszszeségre szabad nékik ezen dolgokat

megvásárlani. Így p. o. *Maximilian* rendelete szerint, a' vaddal, tojással, sajttal kereskedők a' vástól 4 mértföldnyire vásárolhatják az ilyen dolgokat. Némelyek pedig közülök a' vásárra jövő falusiaknak elejibe mennek ki; mások a' vásárra felgyültektől szedik fel summásan vagy általában az eladni hozott jószágot, és az ilyeneknek, mint-hogy drágaságot okoznak, teljességgel meg nem kell engedni, hogy általában előre felszedjék a' falusiaktól azoknak eladni hozott jószágait.

Az életre szükséges dolgok közül továbbá némelyek mesterség által készítettnek el és tétetnek arra alkalmasokká, hogy az ember vélek élhessen, ilyenek kivált a' kenyér, a' hús.

A' kenyér árának meghatározására nézve legjobb fundamentom az, ha a' búzát fonttal mérik meg, és a' szerint határozzák meg, hogy egy font, vagy fél font kenyérnek mennyi legyen az ára.

A' hús árának meghatározása sokkal nehezebb, és ennek illendő áron való menésére legjobb az, ha, mint Spanyolországban, a' mészárszékeket azoknak adják bérbe, a' kik azt ígérik, hogy a' húst olcsóbban fogják mérni.

IV-dik S Z A K A S Z .

*A polgári társaság tagjainak becsülete és jó híre
's neve védelmezéséről és bátorságáról.*

§. 38.

Az élet után az embernek a' becsülete és jó híre 's neve a' legdrágább kincse, ennek elvesztése

sok károkkal van egybekötve a' polgári társaságban: azért a' társaság törvényeinek ezen megbecsülhetetlen vagyonyját oltalmazni kell.

Elvesztheti valaki a' maga becsületét vagy azért, hogy azt a' törvény úgy rendelte, vagy legalább nem ellenzi, hogy attól valaki megfosztassék, vagy más polgártársának beszédje, vagy cselekedete miatt.

§. 59.

Veszedelemben forog tehát némellyeknek becsülete azért, mert azt a' törvény úgy rendelte, vagy legalább nem ellenzi, ugyanis:

1-ör. Némellyek születések által fosztatnak meg becsületektől.

2 or. Mások az élet módja vagy foglalatosságok által, mellyel élelmeket keresik.

5-or Némellyek valamely cselekedet által, mellyet a' megrögzött vélekedés úgy néz, mint valakit becsületétől megfosztó cselekedetet.

4-er. Mások valamely gonosz cselekedetekért büntetésül fosztatnak meg becsületektől.

§. 40.

Születések által fosztatnak meg becsületektől; p. o. a' hóhéroknek gyermekei és a' fattyú gyermekek, a' kik már ez által minden mesterségre, becsületes hivatalra és foglalatosságra alkalmatlanok lesznek. Semmi sem lehet keserveőbb az em-

bernek, mint mikor a' maga hibáján kívül olyanokért fosztatik meg valamely jóktól, a mellyek nem állottak az ő szabadságában, hogy úgy legyenek, vagy sem. Azt sem lehet mondani, hogy ez a' szülék feslett életének büntetése, mert a' más hibájáért az ártatlant büntetni nem kell. Azonban az ilyen büntetéseknek szomorú következései is lehetnek. Mert az ilyen szerencsétlenek, mint-hogy az ő élelmeknek tisztességes úton való keresése megnehezítették előttök, kénytelenek elszánni magokat, és rossz életre vetemedni. Szükség tehát, hogy az ilyeneket a' kemény törvény szerencsétlenné ne tegye; ma ezt nem úgy kell nézni, mintha a' fattyú gyermekeknek mindenben egyformán jusoknak kellene lenni a' törvényes házasságból származott gyermekekkel, mert itten csak arról van szó, hogy mint polgárokat születésekért meg lehet e' őket becsületektől és a' polgárok más jusaitól fosztani, nem pedig arról, hogy mint gyermekeknek mennyi jusok lehet.

§. 41.

Némelylek megfosztatnak becsületektől az élet módja, vagy foglalatosságok által, a' mellyekkel kenyeret keresik. Ha az ilyen foglalatosságok és élet módjai a' társaságra nézve hasznosak és szükségesek, valljon ennek gyakorlásáért megfosztassanak e az ilyenek becsületektől? Ha az ilyen foglalatosságokra a' szükség nem kinszeritené az

embereket, valljon az ilyen állapotban nem jutalmak által kellene e serkentetni ez embereket, hogy ezen hivatalra adják magokat. Ilyen becstelen hivatalnak tartják a' hóhérokat, döngyúzókat és néhol a' színjátszókat is. 1802-ben Franciaországban a' Charilon cotte d'or departamentumban történt, hogy a' színjátszónak mint excommunicalt személynek gyermekét nem akarta a' plébános addig megkeresztelni, míg azon departamentumnak praefectusa parancsolatot nem küldött ennek a' dolognak teljesítése eránt. Ugyan Franciaországban történt az is, hogy egy plébános a' megholt színjátszót nem akarta eltemetni.

§. 42.

Némellyek megfoszlatnak becsületektől valamely cselekedet által, mellyet a' megrögzött vélekedés úgy tart, mint embert meggyalázó cselekedetet, így p. o. gyalázatos dolognak tartják, ha valaki az ilyen szerencsétlent, a' ki magát felakasztotta, leveszi, ámbár az ilyen cselekedet sok szerencsétlenek életét megmenthetné. Hogy ez csak a' helytelen képzelődéstől veszi a' maga eredetét, megtetszik onnan hogy dicséretes dolognak tartják azt, ha valaki a' magát vízbe ölni akarót megszabadítja, a' melly szint olyan cselekedet, mint ha valaki a' hirtelen magát felakasztott embert levágván, azt az életre visszahozná.

Némelly ember valamelly gonosz cselekedeteért fosztatik meg becsületétől. A' becsület elvesztése sok történetekben hathatós büntetés volna annyiban, hogy sok embereket, a' kik a' becsületet legfőbb dolognak tartják, sok helytelen cselekedetektől megtartóztatna; de más részről a' büntetés másik célját, hogy a' bűnös megjobbuljon, nem lehet benne elérni. Mert a' ki becsületétől meg van fosztva, az a' becsületes emberek társágából ki van rekesztve, melly gondolat a' bűnöst egészen elkészeríti, és minden vétkeknek végbevételére könnyen reá veszi.

§. 42.

Veszedelemben foroghat némellyek becsülete azért, hogy más polgártársaiknak beszédje, vagy cselekedete által sértetnek jó hírekben nevekben. Az ilyen másokat alacsonyító beszédeknek vagy Írásoknak, festéseknek, theatrumi daraboknak keményen meg kell tiltatni, és közönséges helyen kell visszahúzatni, vagy ha ezek kárt is okoztak, és azt meg is lehet bizonyítani, ezt is szükség megtéríteni. A' ki pedig cselekedet által; p. o. veréssel és más erőszakos cselekedet által sért meg valakit minthogy már ilyenkor kettős a' véték; t. i. mind becsülete, mind személybéli bátorsága megsértetik a' polgároknak, a' körülülál-

láshoz képest az ilyen vakmerő cselekedetet halálos büntetés alatt kell megtiltani.

V-dik S Z A K A S Z .

A polgári társaság tagjainál jószágokra nézve való bátorságáról.

§. 45.

A' polgári társaság tagjainak bátorsága abban áll, hogy jószágokat, vagyonyjokat senkitől se féltsek, és jusaik gyakorlásában meg ne akadályoztassanak. Ezen bátorsága a' polgároknak veszedelemben foroghat főképen a' magok rossz indulatú hazafiai miatt, a' mikor fekvő jószágokat vagy erőszakkal elfoglalják, vagy annak szabad bírásában megakadályoztatják, vagy annak határit megkisebbitik. Ingó bingó józágaikra nézve pedig, midőn azt vagy erőszakkal elragadozzák, vagy elfoglalják. Ezenkívül megfosztathatnak vagyonyjaiktól a' csalárdság 's ravaszság által, vagy az igazság színe alatt, vagy annak ki nem szolgáltatása által, végre pedig vigyázatlanságból, sőt történetből is.

§. 46.

Azon erőszakoskodásoknak, mellyek által valaki fekvő jószágaitól fosztatik meg, sok különböző nemei vágynak', mellyeket itt előszámlálni nem szükséges, mert azokról különösen beszélni a' törvény tudományra tartozik; hanem itt csak azt szük-

ség közönségesen megjegyezni, hogy ezen erőszakoskodásoknak a' magok különböző nemei szerint kemény büntetések által kell megtiltódní. Mert a' a polgári társaság egy fő vége ez, hogy kiki a' maga jószágának bírásában bátorságos legyen.

Veszedelemben forog a' polgári társaság tagjainak ingó bingó jószágokra nézve való bátorsága, ha azokat az erőszakos ragadozók és tolvajok ellen a' törvény hathatósan nem védelmezi. Az illyenekre nézve kemény büntetéseknek kell lenni, raellyek a' szerint keményebbek, vagy lágyabbak légyenek, a' mint az illyen dolgokra vagy nehezebb vigyázni, vagy mentül meghittebb embere cselekszi az embernek. Ezen az okon az útonálló tolvajt keményebben kell megbüntetni, mint azt, a' ki a' legelőről hajtja el a' marhát, és azt, a' ki tűzkor, vagy valamelly más zúrzavarban lop, mint azt, a' ki a' szántóföldön hagyott életet lopja el. így keményebben kell megbüntetni a' túrtort, ki a' gondviselésére bízott jószágot eltagadja, és a' házi tolvajokat, vagy az olyanokat, a' kiknek mesterségek a' lopásra könnyebb alkalmatosságot nyújt, millyenek a' lakatosok és az éjtszakai vigyázók.

§. 48.

Szükséges pedig, hogy nemcsak a' tolvajok, hanem az orgazdák is, a' kik az ellopott jószágot

elrejtik, vagy a' tolvajokat lappangtatják, mint-hogy ezek is részesei ennek a' lopásnak, keményen megbüntettessenek. Ezt pedig legjobban meg lehet akadályoztatni olly rendelés által, hogy minden köteles légyen számot adni arról, miből él, hogy így senki kóborlókat, vagy más haszontalan embereket magához kemény büntetés alatt bé ne merjen fogadni.

§. 49.

A' lopásnak megakadályoztatására nem keveset fog használni, ha kemény büntetés alatt meg lesz tiltva, hogy senki semmi jószágot ollyan embertől meg ne merjen venni, a' ki felől kétsége lehet; p. o. az árulóra nézve kétséges lehet az ember, ha az esmeretlen gyermek vagy cseléd, az eladandó jószágra nézve pedig, ha az valamelly drága kő, gyöngy vagy más ritkaság, ha arany, ha ezüst darab, minthogy azok nem minden ember kezébe forgnak, ezeknek pedig a' formájok önthet gyanúságot az emberbe.

§. 50.

Szükséges figyelmezni a' zálogokra is, melyek körül a' privatus emberek sokkal vigyázóbbak lehetnek, de a' közönséges *zálogházaira* vagy költsönadó házakra nézve igen nagy a' nehézség. Ezeknek ugyanis az a' céljuk, hogy a' szükségben lévőkön segítsenek a' nélkül, hogy a

kölsönöző nevét megkérdené, hogy a' dolog titokban maradjon, melly czélt a' gonosz emberek könnyen rossz végekre fordíthatnak. Melly gonosz cselekedetet kemény büntetés alatt kell megtiltani, és épen ezért van a' magyarországi zálogházakról az a' törvény, hogy ha valaki ide 25 forintot érő más jószágát adja bé zálogul, halállal büntetik.

§. 51.

Az olyan tolvajságoknak megakadályoztalására, mellyek a' zároknak kinyitása által esnek meg, szükség, hogy a' lakatosoknak, és minden más ilyen mesterembereknek keményen meg legyen tiltva, hogy semmiféle nyitó vasakat, vagy úgy nevezett generalis kulcsokat, vagy p. o. viaszra kinyomott kulcsokat ne csináljanak, sőt az olyan gyanús embereket, kik azt akarnák csináltatni, tartozzanak bejelenteni.

§. 52.

Mínthogy a' legszorosabb vigyázás mellett is szoktak csakugyan tolvajságok esni, az ellopott jószágra nézve, hogy azt mentül hamarább meg lehessen keríteni, és a' tolvajt ki lehessen tudni, szükséges hogy az ellopott jószág formája, minéműsége, jegye közönségesen kihirdettessék, hogy a ki az ilyen lopott jószágot meglátná, arra könnyen reá esmérhessen, és így nemcsak az ellopott jószág, hanem a' tolvaj is kézre kerüljön.

Ide tartozik annak a' hibás és megrögzött vélekedésnek megakadályoztatása is, hogy az ember a' talált jószágot nem tartozik visszaadni, mellyel a' jó nevelés, vagy a' büntetés tehet meg.

§. 55.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak vagyona az által is, ha ravaszsággal, vagy csalárdsággal fosztattak meg attól. Itt nem lehet az ilyen ravaszságoknak mindenféle nemeiről szólni, hanem kiváltképen azon nemei tartoznak ide, a' mellyekről, ámbár felettebb károsok, a' polgári törvények nem igen szoktak szólni. Illyenek p. o. a' pénzre való, kiváltképen az úgy nevezett szerencse-játékok. Ezek a' játékok a' csalárdságnak legfőbb alkalmatosságai, a' henye életnek legnagyobb okai, a' mellyek sok embert minden jószágától megfosztanak. Egy megszorult ember 100 forintot érő jószágot lop el, halálos ítélet hoznak fejére, egy csalárd játékban 100000 forintjától foszt meg valakit, büntetetlen marad! Az ilyen játékok ellen kemény büntetésnek kellene lenni, a' mellynek, hogy annál nagyobb ereje legyen, szükség, hogy az ollyan pénzbeli büntetésnek, mellyet az ellen rendelnek, egy részét annak adják, ki az illyen szerencsés és veszedelmes játékokat feladja.

Ide tartoznak a' csalárd uzsorások, kik, mikor a' másikon segíteni kellene, épen az alatt

a' szín alatt azt vagyontól megfosztják és szerencsétlenné teszik, azok tudniillik, a' kik a' contractust vagy adósságlevelet többről írják, mint a' mennyit valósággal költsön adtak; nem annyira azok tartoznak ide, kik nagyobb interest vesznek, mint a' mennyi meg van határozva. Az ilyen csalárdságnak megakadályoztatására leg-hathatósabb eszköz az, hogy az ilyen adósságok-nak megvételében az ilyeneknek a' törvény pártfo-gójok ne legyen, hanem még az ilyen cseleke-detekért meg is büntetessenek.

Más részről hasonlóképen az olyan adósok el-len is kemény büntetések légyenek rendelve, a' kik csupa ravaszsgból, csak hogy másokat megcsal-janak, nem lévén a' felől reménységek, sem aka-ratjok, hogy azt valaha visszafizessék, a' sok pénzt másoktól felszedik. Nem különben azokra nézve is szoros vigyázatnak kell lenni, a' kik ravaszsgból készakartva bankrótokká lesznek, hogy credito-rokat a' fizetés terhe alól kiszabadíthassák.

§. 54.

Veszedelemben foroghat az olyanoknak va-gyona és jószága, kik akármilyen okon magok al-kalmatlanok annak gondviselésére, az ilyenek mellé tutor vagy gondviselő rendeltetik, a' kikben főképen megkívántatik a' hűség. Az ilyen gondvi-selőkre vagy tutorokra szoros vigyázatnak kell len-ni, hogy a' rajok bízott kötelességben jól eljárja-

nak, a' gondviselések alá adott jószágokról szorosán számot adni tartozzanak; hűségtelenségeikért pedig, avvagy csak azért kemény büntetéseket érdemlenek, hogy az ilyen gondviselések alá bízott gyámoltalanokat igyekeznek megrontani, és a' berniek vetett nagy bizodalmat csalják meg.

§. 55.

Semmivel sem eshet több csalárdság, mint a' hamis mértékkal, vagy fonttal: köteles legyen tehát kiki az adásban és vevésben törvényes fonttal és mértékkal élni, mellyek közönséges bélyeggel legyenek megjegyvezve, hogy azoknak törvényes volta felől kétség ne legyen. A' ki pedig az ilyen előre való jó rendelés ellen cselekednék, vagy a' mértékkal és fonttal csalárdkodnék, az ilyen megátolására nem elég csak a' pénzbéli büntetés, hanem éhez még testi büntetésnek is kell járulni, így szintén az olyan dolgokra nézve, mellyeknek becse, vagy érdeme, a' magok belső minéműsége szerént nagyobb, vagy kisebb lehet, millyenek az aranyból, vagy ezüsből készült munkák mellyeket nem minden vevő próbálhat meg, szükséges, hogy az olyan dolgokra a' mestereberek bélyege mellett a' közönséges bélyeg is reá legyen ütve, melly bizonyosokká tegye arról a' vevőket, hogy valósággal annyi próbás legyen az arany, vagy ezüst.

Az országban forgó (circuláló) pénzre epén azért van a' közönséges czímer reá ütve, hogy az bizonyosokká tegye az embereket annak belső jóságáról. Ezekre a' pénzekre nézve ekképen történhetik meg a' csalárdság, vagy úgy, hogy hamis pénzeket csinálnak a' jók formájára; vagy körülmetélik a' pénzeket. A' hamis-pénzverőkre nézve a' büntetésnek keménynek, sőt halálosnak kell lenni, úgy a' pénzt körülmetélők is érdemek szerint büntetessenek. Hogy pedig ezeknek csalárdságát annál könnyebben észre lehessen venni, azért szokták a' pénznek kerületét vagy rovátkosan bevagdalni, vagy pedig betűket írni annak kerületére, a' mellyeken a' legkisebb reszelés is könnyen megtetszik, azért mérik meg az arany pénzeket is.

§. 56.

Megkárosodhatik valaki vagyonyjában és jószágában az igazság kiszolgáltatásának színe alatt, hogy ez meg ne essék, szükséges igazságszerető törvényszékeknek lenni, a' hol valóságos meghatározott és nem szabad tetszések szerint magyarázható törvények szerint ítéljenek, minden polgár a maga jusát, vagy vagyonyját szabadon kereshesse, a' sok formalítások által az igazság kiszolgáltatása ne húzódjék, és ne halasztódjék, mentül kevesebb költségbe kerüljön, mellyre legtöbbet tenne, ha azon személyek, kik a' pert folytat-

ják, azaz Ügyvédek vagy Prókátorok, nem a' perlekedő felektől, hanem a' társaságtól fizettetnének, cs ezek a' reájok bízott pereket kötelesek volnának folytatni; a' kiválasztott ítélő Bírák jó fizetést kapnának, hogy az ajándékokra ne lenne szükségek.

§. 57.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak jószága, sőt gyakran még élete is részszerént a' társaság tagjainak vigyázatlansága, részszerént szerencsétlen történetek miatt, millyen a' tűz és a' víz áradása.

§. 58.

A' tűz származhat vagy vigyázatlanságból, vagy történetből, melly szerencsétlenség ellen háromféle rendelkezések kívántatnak meg, vagy azért, hogy a' szerencsétlenség akadályoztassék, vagy arra nézve, hogy a' már támadt tüzet a' lakosok megtudhassák; és annak tovább való terjedését megakadályoztassák, vagy arra a' végre, hogy mi-képen segíttessenek fel a' kárvallottak.

1-ör. A' történhető szerencsétlenségnek, a' tűznek megakadályoztatására nézve szükséges a' házak építésére vigyázni, hogy a' mennyire csak lehet, kőből, vagy téglából építtessenek, a'' házak fedelei is inkább cserépből, mint más könnyen éghető materiából legyenek, a' kémények téglából rakattassanak, és bővek legyenek, gyakran meg-

sepertessenek, az utcák bőveket legyenek, a' hosszabb utcáknak több kis utcák által legyen közösülések a' más utcákkal, hogy szükség idején a' meszszebb lévő utcákról is annál könnyebben lehessen jönni segítségre. A' nagy városokban a' tűzfalak nagy oltalmára vágnak a' házaknak; a' falukon pedig, a' hol ez nem annyira telik, ki a' lakosoktól, magas és terepély élőfákkal kell a' házakat körülplántálni.

Nem elég pedig a' házakat jól építeni a' tűz ellen, hanem ezenkívül szükség, hogy semmi könnyen éghető materiálék a' városba nagy mennyiségben bé ne hordassanak, és semmi nagy tűzzel 's veszedelemmel járó mesterségek a' városban belől ne gyakoroltassanak, millyen p. o. a' harangöntés. A' puskaporral kereskedőknek sem kell megengedni, hogy házoknál vagy boltjaikban sok puskaport tartsanak, hanem a' városon kívül valamely épületben tartsák, és onnét hordják bé kis mennyiségben.

Továbbá szükség, hogy az istálókban, csűrökben, házak padlásán, ha a' szükség az ilyen helyekre való menetelt éjszaka is megkívánná, senki lámpás nélkül gyertyával ne járkáljon az utcán, az udvaron ne pipázzon, az alacsonyabb épületű városokban, vagy a' hol sok fa házak, vagy sok szalma- és nádfedelű házak vágnak, senki égő fáklyával ne járjon, senki a' városban ne lövöldözzön, és tűzi játékok a' városban ne tartassanak.

Ezenkívül szorgalmas vigyázatnak kell lenni, hogy semmi idegen kóborló, úti levél (passus) nélkül járó a' városba bé ne bocsáttassék, annyi-val inkább az ilyeneket senkinek se légyen szabad szállásra macához befogadni, sőt mindenek kötelessége légyen az illy et a' magistratusnak bejelenteni.

§. 59.

2-or. Ha már tűz támad, abban a' történetben arra kell jó rendeléseknek lenni, hogy azt a' lakosok mentül hamarább megtudhassák, és annak tovább való terjedését megakadályoztassák. Erre nézve szükséges, hogy a' tornyokban, vagy más helyeken szüntelen nappal és éjjel vigyázók legyenek, a' kik az ő vigyázásokat cselekedettel is megmutassák, hogy ha tűz támadna, azt azonnal vagy lövés, vagy dobolás, vagy a' harang félreverése által a' lakosoknak tudtokra adhassák; sőt hogy a' lakosok könnyen felvehessék, hogy a' tűz merre van, és hova kelljen menni segítségre, a' tornyokból nappal zászlót kell kifüggeszteni, éjjel pedig égő lámpást a' felé az utcza felé, a' merre a' tűz van, az olyan, ki az ilyen támadást vagy tüzet legelsőben észreveszi és híruí adja, jutalmat érdemel, a' ki pedig még titkolni akarja, büntetésre is méltó.

Minekutána már a' tűz híruí van adva, a' tűz megoltására elég embernek, azok között jó rend-

nek, sok számú edényeknek és eszközöknek kell lenni.

Minden házi gazda köteles legyen a' háza nagyságához képest bizonyos számú bőr vedreket, víz-hordókat, lajtorját és lámpásokat tartani készen. Ezenkívül kell lenni közösleges költségen készült számos bőr vedreknek, jó kutaknak, vízzel megtölt kádaknak, mindenkor készen szekerén álló hordóknak, nagyobb lajtorjának, erős vas horgoknak és jól készült vízi puskáknak, mellyekiek a' város nagyságához képest a' város minden részeiben illendő számmal mindenkor készen kell lenni. Mihelyt a' tűz híri adódik, azonnal ezekkel az előszámlált eszközökkel a' tűzhöz kell sietni, erre a' végre a' vizes hordóknak, a' vízi puskáknak idejében való el hozására mindig lovaknak kell készen állani, és annak számára, ki vízzel, vagy vízi puskával legelőször jelenik meg a' tűznél, jutalmat kell rendelni, valamint ellenben az olyanokat, kiknek kötelességek volna előállni, és mégsem állanak elő, keményen meg kell büntetni.

Hogy pedig a' tűz oltására elég ember legyen, szükséges, hogy minden czéheknél ki legyen rendelkezve, hogy kik és hányan tartoznak a' tűz oltására megjelenni. Ezenkívül még a' házi gazdák is, a' mint tőlök kitelhetik, egy vagy több embert küldjenek a' tűz oltására, és az ott összevegyült embereket nem bottal, hanem szép szóval kell ser-

kentgetni, az olyanokat pedig, a' kik csak bámulni gyűltek öszve, azonnal el kell küldeni, hogy a' tűz oltásában foglalatoskodóknak akadályokra ne legyenek.

Minekutána az emberek a' tűz oltására megjelentek, az egész munkájokban rendnek kell lenni, meg kell előre határozva lenni, és tudni kell minden czéheknek, hogy a' tűzoltás körül kineknek közülök micsoda kötelesége lészen, némelyeknek ugyanis vízfordók, puskák körűi, másoknak a' vashorgok, lajtorják, másoknak a' kutak és bőrvedrek körűi, másoknak ismét a' házaknak tetején 's körülötte kell foglalatoskodni, mert különben egyik a' másoknak fog akadályára lenni, és egymásnak lármáját nem fogják érteni.

Vigyázni kell arra is, hogy a' tűz tovább ne terjedjen kivált szélben, hogy az üszköt más távol lévő helyre ne vigye, a' melly ha megtörténék, az igazgatóknak gondosságokat és vigyázásokat meg kell osztani, hogy a' már másutt is kiütött tűz erőt ne vehessen és tovább ne terjedhessen. Ezen az okon világos, hogy a' tüzet oltó eszközöknek nagyobb számmal kell lenni; hogy egyszerre több helyekre is lehessen azokat alkalmaztatni.

Továbbá a' tűzveszéllyel könnyen megtörténhető rendeletlenség eltávoztatására szükség, hogy vigyázók, őrzők legyenek, a' kik a' szükségesebb helyekre felosztassanak, nevezetesen az utcza

végén, mellyben tűz van, hogy az ilyen alkalmatosságot hasznokra fordító tolvajok semmit el ne vehessenek, mások az égő házak körüli, mások az olyan helyeken, a' hova a' kárvallottak hordták jószágaikat, a' megtörténhető tolvajság megakadályoztatására vigyázzanak.

§. 60.

5-or Arra a' végre kell jó rendeléseknek lenni, hogy m. u. már a' tűz megszűnt, a' kárvallottak miképen segíttessenek fel, az ilyen kárvallottaknak felsegélésére szokásban van néhol, hogy a' társaság több tagjainak könyörületességéhez folyamodhassanak; vagy hogy házanként kéregessenek, vagy közönséges helyen kihirdettessenek; de a' tapasztalás tanítja, hogy ezen mód által a' megégettek kára csak kevés részben pótolódik ki. Néhol a' tűz által okozott kárnak kipótolására társaságba állottak a' házak tulajdonosai: kinekinek a' háza megbecsültetett, és azon becsű szerint tartozott kiki esztendőnként bizonyos summát betenni a' cassába. De minthogy az ilyen esztendőnként való adózás a' lakosokra nézve terhes volt, más módját találták az ilyen károk kipótolásának; t. i. sok lakosok, helységek, vagy városok az ahoz értő emberek által megbecsültetvén házaikat, egy társaságba állanak, és ha valamelyik közülök a' tűz miatt kárt vall, azon kár a' társaság tagjai között felosztódik, a' szerint, a' mint

kinekinek többet vagy kevesebbet érő háza van y a' mikor kiki a' reá esett summát letévé, a' kár visszatérítődik, és ez a' mód még eddig talán leg-helyesebb a' tűzből következett károknak kipóto-lására. Angliában pedig és másutt is vágynak úgy nevezett bátorságosító (assecuráló) társaságok, a' kik a' tűzből következett károknak visszatérítését magokra vállalják, ha a' ház becse szerint bizonyos procentet fizetnek nékik.

§. 61.

Veszedelemben foroghat a' társaság tagjainak mind életek, mind vagyonjok a' víz kiáradása miatt, és e' történetben is a' szükséges rendelkezéseket három classisra lehet felosztani, ugyanis némelly rendelkezések a' víz kiáradása előtt szükségesek; mások akkor, mikor a' víz kiárad, némellyek, mi-kor a' víz áradása elmúlt.

1-or. A' víz kiáradása előtt szükséges rende-lések vagy olyanok, a' mellyeknek még az előtt meg kell lenni, m. e. a' víz kiáradásától lehetne tartani, vagy olyanok, a' mellyeket olyankor kell tenni, mikor már a' víz kiáradásától félni le-het. Ha a' víznek kiáradásától a' nagy esők, vagy más okok miatt tartani lehetne, szükség, hogy a' folyó vizeknek, a' mellyeknek elég széles és mély árkok nincsen, száraz időben jó árkok készíttessenek, azok, mikor szükséges, megtisztíttassanak, hogy ismét meg ne teljenek, sőt a' hol még mind

e' mellett is a' víz kiáradásától az esztendők né-,
 mely részeiben félni lehet, az ellen töltések és
 gátak készíttessenek, és ha megromlanak, meg-
 jobbítottassanak.

Ha mind az ilyen jó készültek után is félni
 lehetne a' vízáradástól, akkor fognak aztán meg-
 kívántatni a' még következő rendelések. Mihelyt
 t. i. a' környülállások, nevezetesen tavasszal, ha a'
 sok hó, vagy kemény tél után a' vastag jég ol-
 vadni és oszlani kezd; vagy nyárban soká tartó
 záporosó, vagy valahol felhőszakadás lévén, kön-
 nyen következő árvízzel fenyegethetnek, szük-
 ség, hogy a' veszedelemnek kitett hidak, épüle-
 tek jókor megvizsgáltassanak, ha valljon a' jég
 vagy sebes víz dühösségének ellene állhatnak e,
 és ha gyengék, jókor megerősíttessenek. Vigyáz-
 ni kell kivált arra, hogy a' jégnek szabad folyá-
 sa legyen a' hidaknál, vagy másatt meg ne szo-
 ruljon, rakásra ne gyűljön, hogy így még na-
 gyobb kárt, vagy kiáradást ne okozzon. Az ol-
 lyan dolgot,, vagy jószágot, mellyel az árvíz
 elvihet, vagy elronthat, mihelyt az előszámlált je-
 lekből lehet tartani az árvíztől, jó bátorságos hely-
 re kell szállítani. Magokra a' lakosokra nézve szük-
 séges, hogy a' kiknek házai az árvizeknek ki vágy-
 nak léve, azokból jókor kiköltözzenek, azoknak
 felsőbb részeibe menjenek, minden jószággal
 együtt, nevezetesen pedig a' magokkal tehetetlen
 betegek jókor bátorságos helyre vegyék magokat.

Hogy pedig az, ilyen körülményekben ezeknek elegendő élelmek legyen, arra kell vigyázni, hogy a' víz kiáradása előtt a' tehetősebbeknek meg legyen parancsolva, hogy előre gondolkodjanak, és szerezzenek elegendő eleséget a' magok népe számára. Az olyan gyámoltalanokról pedig, kik mindennapi munkájokkal csak igen a' mindennapi kenyeret keresik meg, vagy erőtlenségek miatt semmit sem kereshetnek, minthogy ilyenkor megakadályoztatnak élelmek keresésében, a' társaságnak szükséges előre gondoskodni.

Továbbá a' hirtelen meg történhető szerencsétlenségeknek eltávoztatására szükséges, hogy nagyobb, vagy kisebb csónakok tartassanak készen, mellyeken a' víz kiáradása miatt veszedelemben forgó barmokat, jószágokat ki lehessen szabadítani. Hogy pedig a' lakosok annál nagyobb csendességben legyenek, szükség közönségessé (enni azt, hogy micsoda jó rendelések tétetnek, micsoda szorgalmatos vigyázat van éjjel 's nappal, és hogy micsoda jel által fog hírül adódni a' víznek nevedése, és annak a' töltéseken kiütése, vagy kiáradása, hogy minden a' szerént gondolkodják és vigyázzon.

§. 62.

2-or. Mikor már a' víz kiáradt, az alatt is szükség szoros vigyázatnak és rendelésnek lenni, melly jó rendelések szoros tekintetben csak a' fel-

jebb előszámlált gondoskodásnak haszonra való fordításában állanak; t. i. a' víz kiáradását, vagy annak kiöntését híruí kell adni, vigyázni kell, hogy mikor a' jég megindul, az sehol meg ne szoruljon, hanem mindenütt szabad menetele legyen. Már a' felől tévén a' rendelkezéseket, hogy az élet fentartására szükséges dolgokról gondoskodjanak, minthogy nem mindenek fognak abban az állapotban lenni, hogy előre hosszabb időre gondoskodhassanak élelmek felől, kénytelenek lesznek az azzal kereskedőktől, a' kik az olyan dolgokat eladás végett beszerzik, venni, az ilyenekre naponként szoros vigyázatnak kell lenni, hogy az ilyen szorúltsággal visszaélvén felette drágán ne adják az életre megkívántató szükséges dolgokat, és minthogy ilyenkor az árulók concurrentiája által nem lehet olcsóbbá tenni az életet, az ilyen környülállásban az olyan dolgok árát illendően meg is lehet határozni, azoknak számára pedig, a' kik tehetetlenek, a' közönséges társaság szerezzze meg a' szükséges dolgokat.

Ha a' víznek nevedése miatt az emberek, barmok, vagy valamelly jószágok veszedelemben forognak, ezeknek kiszabadítására elegendő csónakok és emberek legyenek készen, a' kik szüntelen vigyázzanak, hogy a' hol és a' mikor segítségre szükség lesz, azonnal megjelenhessenek. A' melly dolgokat pedig a' víz magával másunna hoz, azok kifogattassanak, bátorságos helyre té-

tessenek és kihirdetessenek, hogy azoknak tulajdonosai tudják jószágokat hol keresni,

§. 63.

5-or. Némelly rendelések akkor szükségesek, mikor már a' víz árja elmúlt. Szükséges t. i. arra vigyázni, hogy a' vízbe fúlt állatok vagy mélyen a' földbe béásattassanak, vagy megégettesse- nek, hogy az azoknak rohdadt testéből való kigő- zölgés a' levegőt meg ne vesztegesse, az utczákon, vagy másutt a' városokban megállott vizek kieresz- tessenek, a' kutak kitisztíttassanak, a' megromlott csatornák, utczák és hidak megjobbítottassanak. Utoljára a' víz kiáradásából esett kárt conscribál- ni és a' kárvallottak illendő felsegélése módjáról gondoskodni kell.

II. R É S Z .

A polgári társaság tagjainak positiva boldogságáról.

I-ső S Z A K A S Z .

A polgári társaság tagjainak gazdagságáról, melly magában foglalja a földművelést, mester- ségeket és kereskedést.

I. A' Földművelésről.

§. 64.

A' földművelés széles értelemben vétetvén, ki- terjed a' természetnek mind a' három országára;

de itt szorosabb értelemben vétetvén, csak a plánták művelését és barmok tenyésztését foglalja magában; t. i. azon szükséges rendelésekről fog itt szó lenni, mellyek ezeknek előmozdítására megkívántatnak.

A' földművelés ugyan virágzik, ha az országban minden földet és a' legjobb módon művelnek; de hogy ezt a' földművelők véghez vihessék, arra elegendő erejeknek és indító okaiknak kell lenni; mert ha elegendő erejek nincsen, úgy nem művelhetik a' földet; ha pedig restek, vagy elkedvetlenedtek, vagy illendő jutalma nincs fáradságoknak, úgy nem lesz kedvek művelni a' földet.

§. 65.

Hogy a földművelőnek elegendő ereje nincs a' földművelésre, ez a' tehetetlenség származhatik sokféle történetekből, tűzből, marhadögből, terméketlen idő miatt.

A' tűz miatt elszegényedhet a' földművelő és alkalmatlan lehet földjének művelésére, melly szerencsétlenség ellen a' falukra nézve a' már feljebb előadott jó rendelések hasznosok lehetnek, és azokon kívül az, ha a' házak úgy építtetnének, hogy a' kertek a' házak között, nem a' végekben lennének, úgy a' tűz a házak sűrűsége miatt nem terjedhetne olyan könnyen el; a' csűröknek is, és egyéb takarmánytartó helyeknek a' helységeen kívül kellene lenni.

Egyébiránt pedig már a' tűz által megtörténhető kárnak kipótolására legjobb mód lenne talán, ha egynéhány helységek öszeállának egy társaságba, és a' kárvallottakon egybevetett vállal segítenének, különben ha így egymáson nem fognak segíteni, úgy a' földes uraságokra fog a' teher hárulni, a' melly szerencsétlen körülállásban az ilyen kárvallottak az által, hogy a' rendszerént való úr-dolgaról és fizetés alól felszabadíttatnak, nem fognak felsegítődni; hanem még ezenkívül épületre való fát 's más materialékat, élelemre és vetésre való magot kell adni, és gyakran a' földművelésre szükséges marhával és szármokkal kell őket segíteni. A' marhadög is egy azon szerencsétlenségek közül, mellyek tehetlenné teszik a' földművelőket a' földművelésre. Mostan már minden országban taníttatik a *marhák orvoslása* (ars veterinaria), melly tudomány sok jót ígérj de mégis annyi hasznót, a' mennyit lehetne, nem tehet, mivel gyakran a' marha orvoslása többbe kerülhet, mint a' mennyit a' marha ér. Kiváltképen pedig a' marhadög ellen még eddig semmi hathatós orvosság nincsen; próbálták ugyan a' marhadög béoltását, csak hogy ebben az a' nehézség: ha már meg van vesztegetve a' marha, akkor már késő a' béoltás, ha pedig nincs: az olyan helyre beoltás által vinni be a' dogot nem tanácsos. Annyit már tudnak, hogy a' melly marha a' dög béoltása után abból kigyógyult, az ol-

lyan többé a' dögöt nem kapja el. Ezért Silesiában az ilyen marha háromannyin szokott elmenni.

A' marhadög továbbterjedésének pedig megakadályoztatására még eddig a' legbizonyosabb eszköz az, a' mi a' pestis ellen; t. i. az *őrvonat* (cordon), hogy az ilyen helyekről más helyekre semmiféle marha, tej, vaj, sajt ki ne hozattassék. *Suli* egy franciaországi tudós már régen panaszkodott arról, hogy a sónak drágasága nagy kárára van a' marhatartásnak, mert sok nyavalyájuk abból következik a' marháknak, hogy a' szegény földmívelő, drága lévén a' só, nem vehet elegendőt marhája számára.

Gyakran a' terméketlen esztendők után nem mivelheti a' földmívelő a' maga földét az elvetni való mag nemléte miatt. Az ilyen körülállásban segítenek ugyan némelyek a' földmívelőkön; de úgy, hogy azután még nyomorultabbakká teszük őket, többet kívánván tolok, mint a' mennyit költsön adtak; p. o. költsön vesz fel pénzt a' szőlőmunkáltatásra: de olyan kötés alatt adják azt neki, hogy szüretkor tartozzék mustját meghatározott kisebb áron adni a' költsönadónak, az ilyen szerencsétlen állapotban tehát vagy a' társaság segítsen az ilyen szegényeken, vagy azoknak, a kik segítenek, nem kell megengedni, hogy azoknak szerencsétlen állapotjával a' magok hasznára éljenek.

§. 66.

Néha nem míveli földjét a' földművelő azért mert rest, melly ellen hasznos eszközök e' következendők:

1-ör. Ha lesznek a' mezei gazdaság folytatására vigyázó ahoz értő emberek, a' kik ha a' vigyázások alatt lévő földművelőket resteknek találják, megbüntessék. Illyen vigyázók voltak Rómában: *Censores Agrarii*. Aul. Gell. lib. 4. cap. 72. azt mondja: Si quis agrum suum passus fuerit sor-descere 's a' t.

2-or. Ha földére adó vettetik; minthogy ennek megfizetése kínszerítené őtet annak művelésére, vagy pedig, ha csakugyan nem művelné, elvevődnék tőle. Melly dolog a' birtokosok jusát nem sértené meg jobban, mint a' praescriptio.

§. 67.

Néha kedvetlenségből sem míveli a' földművelő a' maga földjét úgy, a' mint kellene. Elesik pedig kedve a' földműveléstől vagy az által, hogy a' földművelőt mostani lakóhelyéről szabadon által lehet költöztetni más helyre, vagy az által, ha az adója olly nagy, hogy több hasznát fáradságának nem veszi, hanem hogy magát és háza népét nyomorúságosan táplálhatja, kivált ha még az is hozzá járul, hogy a' ki többet természet, annak többet is kell fizetni.

§. 68.

Nem míveli továbbá a' földmívelő a' maga földét illendőképén, ha az ő fáradságának illendő jutalma nincsen, ha az ő természetményét illendő áron nem adhatja el, és ez a' társaságra nézve is káros: hogy tehát egy részről kárt, más részről veszedelmet ne okozzon, a' természetményeknek illendő vagy közép ároknak kell lenni. Az ilyen közép árát a' természetményeknek taxálás által nem jó meghatározni; mert vagy az egyik, vagy a' másik félnek káros lenne, hanem magában meg fog ez határozódni az adók és vevők által, csak hogy az akadályok, mellyek ellentállhatnak, elháríttassanak; p. o. ha a' földmívelő semmi októl nem kényszerítettén, önkényt viszi természetményét a' vásárra, a' hol ha sok az áruló, megolcsódik az élet, és ha az árát nem szereti, némellyik visszaviszi, némellyik lerakja. De ez a' concurrentia megeshetik néha kénytelenségből is, a' mikor aztán a' földmívelő a maga kárával is kénytelen eladni a' maga természetményét.

Az ilyen akadályok elhárítására szükséges: 1-ör. Hogy a' földmívelő ne legyen kénytelen egyszerre minden természetményét eladni azon az okon, hogy adóját egyszerre letehesse.

2-ör. Hogy a' földmívelők számához képest elég vevő legyen, mert mihelyt nincsen elegendő vevő, azonnal olcsónak kell lenni a' természet-

ménynek; úgy lesz pedig elegendő vevő, ha a' mesteremberek a' földművelőkkel, a' városok a' a' falukkal illendő arányban (proportioban) vágyanak, ezért építetett *II. Katalin* muszka czárné 200 apróbb várost, hogy így a' földművelők látván azt, hogy elég emésztő (consumens) van, a' szorgalmatossággal fel ne hagyjanak.

3-or. Az ország más részeibe szabad ne legyen a' gabonát minden harminczad nélkül által szállítani.

4-er. Azon kell igyekezni, hogy mentül több emésztő legyen, a5 szegények házai, a' kórházak falukon legyenek; sőt a' manufaktúrák és fabrikák is mind azért, mivel -az emésztés vagy fogyasztás (consumtio) nevedik, mind azért, hogy a' manufaktúrákból sok különben heverő ember keresi élelmét.

6-ör. Minthogy a' gabonatermő helyeken sokkal többet természetnek, mint emésztének, hogy az élet ára az ilyen bőség miatt alább ne szálljon, meg kell engedni a' gabona kivitelét mindaddig, míg az illendő áron feljúl nem megy. így cselekedtek az Angolok 1689; sőt még olcsóság idején jutalom által is serkentgették a' kereskedőt a' gabona kivitelére; mihelyt pedig a' meghatározott áron feljúl ment, mindjárt megtiltották annak kivitelét.

§. 69.

A' privat polgárok birtokában lévő földeken kívül találkoznak olyan földek is, mellyek az ország, vagy fejedelem birtokában vágynak; p. o. az országutak, mellyek ha nem csináltak, vagy nem mesterséggel készültek, nemcsak nem hasznosak, hanem még károsak is a' társaságnak, mint-hogy más felé is csaphatják az utakat, a' mikor ezek szélesen terjedvén, a' privatusok földjében is kárt tehetnek.

Azok a' helyek továbbá, mellyek a' fejedelem birtokában vágynak, vagy olyanok, hogy már lakják és művelik, millyenek a' domíniumok, vagy olyanok, a' mellyek még műveletlenek, vagy olyanok, a' mellyeket még előre kell készíteni arra, hogy művelhetőkké lehessenek, millyenek a nagy tavak. Műveletlen lesz a' föld, ha az ország nagyságához képest kevés az ember és a' földművelő. Így p. o. a' muszka birodalom ázsiai részében sok föld műveletlenül hever, minthogy a' muszka birodalom 60 millió lakosai közül ott csak 12 millió lakik, ámbár az $\frac{2}{3}$ részét teszi a' muszka birodalom kiterjedésének. Megfogy pedig a' földművelő vagy azért, hogy sok városi cselédek vágynak, mint Spanyolországban, hol a' nagyobb urak százanként tartják az inasokat, a' melly pompa, hogy a' köztársaságnak káros, tagadni nem lehet, mert ez által sok ember elfogó-

dik a' földmíveléstől. Az ilyen helytelen pompa ellen azt javasolják némellyek, hogy az inasok számától bizonyos summa pénz fizetődjék; de félő, hogy mihelyt ez a' pompa többbe kerül, az urak előtt annál kedvesebb lesz. Vagy azért, hogy sokat közülök katonának visznek: hogy tehát az ebből következő kár kevesebb légyen, minthogy csakugyan szükséges a' felesszámú katonaság a' köz csendesség fentartására, némelly politikusok a' Capitulációt javasolták, t. i. hogy csak bizonyos ideig tartozzék katonáskodni, a' melly idő elteltén, visszajöhet. De minthogy a' tapasztalán után tudva van, hogy az ilyen hazájokba visszakerült katonák, hozzá szokván a' könnyű élethez, a' földmívelésben nem igen szorgalmatosak, némellyek úgy is gondolkodtak, hogy a' katonának egyszer egy, másszor másik része a' közönséges utak és canalisok készítésére fordíttassék békeség idején, hogy így a' munkától el nem szokván; midőn hazájokba visszajönnek, szorgalmatos földmívelők legyenek.

A' hol az a' hiba, hogy az ország nagyságához képest nincs elég földmívelő, oda gyarmatokat (coloniákat) kell szállítani; mellyeknek megtelepítése körül ezeket kell megjegyezni;

1-ör Hazafiakat kell az olyan míveletlen földekre küldeni, minthogy a' külső országokból jött gyarmatok nagyon ritkán szoktak hasznosak lenni, mert a' földmívelők és mesteremberek,

hacsak vallásokért nem üldöztetnek, nem hagyják el hazájokat. Bizonyítják ezt a' Franciaországból kiköltözött Hugonották, és Németországból mostan legközelebb a' Muszkabirodalomba Astrakánba költözött gyarmatok.

2-or. Hogy egyszerre ne sokan, hanem kevesen szállíttassanak, kivált az idegen helyekre, mert megtörténhet, hogy azonkívül, hogy semmi haszon nem következik belőle, sok költségbe és ember életébe kerül, megtetszik ez a' Francziák 1765. Gujanába küldött 12 ezer emberből álló gyarmatjának szerencsétlen történetéből, a' kik oda a' sok esőzések bekövetkezése alatt érvén, mind meghaltak.

5-or. A' helyet, a' hol megtelepednek, jól ki kell nézni, hogy vizek, erdejek és agyagok legyen, a' miből téglát készítsenek.

4-er. A' gyarmatokat segíteni kell, mentül hamarabb és könnyebben való felépítésekben, ezenkívül marhával, a' földművelésre megkívánható eszközökkel és szükséges naturalékkal. Az új gyarmatok pénzzel való segítése nem hasznos azért, mert az ilyen puszta helyeken pénzért sem kaphatja el az ember azt, a' mit akarna. Ezenkívül szükséges, hogy míg felveszik magokat, minden közönséges terhektől, adóktól, katonáállításoktól legalább 10, vagy 20 esztendeig fentek legyenek.

§. 70.

A' közönséges földek olyanok is lehetnek, melyeket előre kell készíteni arra, hogy művelhetőkké, vagy haszonvehetőkké legyenek, millyenek az olyan helyek, a' hol nagy erdők, tók vagy mocsárok vagynak.

A' mi a' nagy erdőket illeti, ma már ezeknek kiirtására, hogy a' szántóföld szaporodjék, nem igen fog szükség lenni; sőt sok helyen, a' hol a' fa nem igen bőven van, arról kell gondoskodni, hogy erdők plántáltassanak. Ha pedig csakugyan volna olyan hely, a' hol a' fa hősége miatt a szántóföld kevés, ottan inkább hamuzsirt készítő helyeket és üveghutákat kell felállítani, mintsem az erdő meggyújtván, minden haszon nélkül semmivé légyen, mint cselekedtek Modéra szigetében. De m. e. az erdő kiirtatnék, szükség előre megvizsgálni, ha valljon alkalmas lenne e szántóföldeknek az erdőtől megtisztított hely vagy sem. Mert többnyire az ilyen kiirtott erdők helye terméketlenné és haszonvehetetlenné lesz. A' tavak, mocsáros helyek mindenkor megérdemlik; hogy a' művelésre alkalmasokká tétessenek; mert nemcsak az, hogy többé az egészségnek veszedelmesek nem lesznek, hanem még szántóföldek is leendenek belőlök, és azt közönséges költségen kell végbevinni, minthogy magok a' privatus emberek erre elégtelenek. Így hasonlóképen az

olyan földeket is, mellyek a' sivatag homok miatt terméketlenek, közönséges költségen kell haszonvehetőkké tenni.

§. 71.

Minden földet a' legjobb módon kell művelni, mellv végre szükséges, hogy a' földművelő értse a' földművelés mesterségét, és tudja, miképen kell a' földnek legtöbb hasznát venni, hogy meg ne akadályoztassék földjének legnagyobb hasznavehetésében, hogy a' melly természetmények hasznosabbak és szükségesebbek, azok műveltessenek inkább, úgy hogy mindenféle természetmények között arány legyen.

§. 72.

A' földművelés mesterségének megtanulására legjobb út volna az, ha a' paraszt legényeknél szintűgy szokásban volna a' vándorlás, mint a' mesterlegényeknél, mert így nemcsak az, hogy különböző módját látván a' földművelésnek, a' magáét a' szerint művelné, hanem még a' munkában való gyakorlás szorgalmasabbá is tenné. Szokásban van ez Pomeraniában a' Prussus birtokában; de minthogy ez még ez ideig nem közönséges, és nem lehet remény leni, hogy a' mezei gazdaság mostanában ez által előmozdítottassék, szükségesek e' következő rendelkezések.

1-ör. Hogy a' paraszt gyermekek még kicsiny korokban taníttassanak a' földművelés mesterségére.

2-ör. A' földművelőkre nézve a' kelendáriumnak úgy kellene készítenni, hogy minden hónapoknak a' végén elő lennének adva azon munkák, mellyeket azokban hasznosan lehetne végbevinni, és ezt olyan stílussal kellene előadni, mellyel könnyen megérthetne mindenik.

5-ör. Minthogy pedig próbálás és tapasztalás után lehet leginkább reményleni a' mezei gazdaság jobbúlását, erre a' végre szükséges, hogy minden országban a' mezei gazdaság előmozdítására tagok álljanak össze olyan emberekből, kik mind theoretice, mind practice értenek a' mezei gazdasághoz, kik a' mezei gazdaságot segítő tudományokat: a' Chemiát, Botanikát értsék; kik a' szükséges jobbításokat tudják projektálni, és értékek is legyen, hogy azon projectumokat meg is próbálhassák, hogy annak következése felől bizonyosok legyenek. Minthogy pedig a' parasztok, a' közönséges gazdák az ilyen nagy urak által tett próbákat, ha hasznosok is, nem igen követik; kellene némelly közönséges értelmesebb paraszt gazdákat is kiszemlélni, és azokat serkentgetni, sőt segíteni, hogy az ilyen hasznos jobbításokat vegyék bé mezei gazdaságokba, mert az ilyen magokhoz hasonló emberek által tett próbák után, ha azok jól esülnek, sokkal hamarabb indulnak mások is.

Szükséges továbbá, hogy az ebben a' társaságban lévő emberek a' magok találmányait nyomtatás által is közönségesekké tegyék; sőt másokat is még jutalom által is szükséges a' társaság által a' mezei Gazdaság megjobbítására feltett kérdésekre való feleletre serkentgetni, hogy ez által is a' mezei gazdaság nagyobb tökéletességre mehessen.

§. 73.

Szükséges továbbá, hogy a' földmívelő a' maga földjének nagyobb haszonnal való művelésében meg ne akadályoztassák. Ilyen akadály lehet:

1-ör. Ha sok a' művelni való föld, és nincsen elegendő ideje és ereje annak illendőképén és idejében való művelésére; mert a' mezei munkák bizonyos időszakokhoz lévén kötve, hogy az időből a' földmívelő ki ne maradjon, nyakra főre kell neki sietni a' munkával, és ha sok a' föld, vagy egy, vagy más részét műveletlen kell neki hagyni, vagy pedig egyiket sem művelheti úgy, a' mint kellene.

2-ör. Akadály lehet sok helyett, hogy az úr dolgának rende és ideje nincsen meghatározva; mert így az uraság tisztjei a' legjobb időben fogják a' földmívelőt az úr dolgára hajtani, a' mi miatt aztán a' maga föld, vagy műveletlen marad, vagy alkalmatlan időben kell művelnie.

3-ör. Akadály lehet a' helységeknek mód nélkül való nagysága; mert így nagy lévén a' hely-

ség határa, megszire fog a' földművelő földe lenni, úgy hogy csak az odamenetellel és visszajövetellel eltelik az idő.

4-er. Akadály lehet, hogy a' földművelő a' maga földének annyi hasznát nem veheti, mint a' mennyit vehetné, ha a' marháknak tarlókon való legeltetése szokásban van; mert így már meg lesz kötve a' földművelő, hogy földébe csak olyat vessen, a' mit akkorra takaríthasson, mikor a' tarlókon való legeltetés elkezdődik, ámbár az a' föld más productumnak, de a' melly későbbben érik, természetére alkalmasabb volna.

Míg az ilyen és az ezekhez hasonló akadályok el nem háríttatnak, mindaddig lehetetlen, hogy a' földművelő a' maga földét, a' mint tudná, használhassa; elháríttatván pedig ezen akadályok, m. u. némelly földművelők a' mezei gazdaságot nagyobb tökéletességre vitték, meg nem kell szorgalmatosságokat az által fojtani, hogy az ilyen szorgalmatosságok által természetelt productumokra újabb teher és adó vettessék.

§. 74.

Utoljára arra kell vigyázni, hogy a' melly productumok hasznosabbak és szükségesebbek, azok természetesenek inkább.

Ha e' részben semmi vigyázat nem lesz a' földművelésre, gyakran káros következése lehet annak; így p. o. Angliában *Erzsébet* alatt a' juhok tar-

tása annyira megszorodott, hogy a' juhok tenyésztésének törvényekkel kellett határt szabni. Az újabb időkben pedig a' lótarás van nagy fogyasztására a' mezei gazdaság több részének, és azolta nem visznek már ki az Angolok életet eladni miolta sok szántóföldeket rétekké változtattak. Ma sok helyen a' jó termő szántóföldeket bortermő helyekké változtatják. A' természetmennyek között való helyes arányt nem lehet egyébképen meghatározni, hanem ha az országban lévő minden fabrikáknak, manufaktúráknak minden esztendőben helyes tabellák készülnek, mellyekből lehessen látni, hogy mindegyiknek ezek közül micsoda természetmennyekre 's minő mennyiségben van szüksége, és hogy honnan veszik azokat, mind pedig más részről a' mezei gazdaság állapotjáról is ilyen helyesen készült tabelláknak kell lenni; hogy t. i. minden részeiben az országnak, micsoda productumok, minő mennyiségben teremnek, mennyi a' mivelt és míveletlen föld, és micsoda minéműségű. Az ilyen két rendbéli tabelláknak összevetéséből lehet aztán megítélni azt, hogy a' productumok közt, mellyeket természetnek, megvan e a' hasznos arány; és azok szerint lehet aztán hasznos rendeléseket tenni; p. o. ha a' posztó-manufacturáknak nincsen elegendő gyapjok, ámbar az országban eleget és jót lehetne természetni, ilyenkor szükséges a' juhtartásra serkentgetni az embereket; de nem parancsolattal, hanem jutalommal.

II. A' Mesterségekről.

§. 75.

Mihelyt a' természet productumin munka által valamely változás esik, ezt széles értelemben *mesterségnek* lehet nevezni.

A' kézi mesterségeknek, fabrikáknak, manufacturáknak általjában az a' czéljok, hogy a' természet productuminak becsét neveljék, 's azokat a' haszonvételre alkalmasabbakká tegyék. Szorosabb értelemben kézi mesterségeknek és mesterembereknek hívjuk azon mesterségeket és embereket, kik valamely mesterséget kicsinyben folytatnak; manufacturáknak és fabrikáknak pedig, mikor valamely mesterséget nagyban sok emberek folytatnak.

Továbbá a' manufacturait és fabrikák között némelyek azt a' különbséget teszik, hogy manufacturáknak csak azokat hívják, a' hol tűzzel nem dolgoznak, fabrikáknak pedig azokat, a' hol tűzzel dolgoznak.

A' manufacturák és fabrikák közül némelyek hasznosabbak és szükségesebbek, 's e' szerént minden országban elébb kell igyekezni a' hasznosabb és szükségesebb manufacturák és fabrikák bevitelén.

§. 76.

A' fabrikák és manufacturák felállítása körül meg kell jegyezni legelsőben, hogy olyan fabri-

kák és manufacturák állíttassanak fel, a' mellyeknek olyan productumokra Tan szükségek, minők az országban termének; mert különben vagy azon productumoknak termesztése fog félbeszakadni, vagy ha azokat idegen nemzetek fogják elkészíteni, azokat nagy áron fogják visszaadni, 's így az országnak tulajdon természetnyivel fognak azok meggazdagodni.

Továbbá olyan manufacturákat és fabrikákat kell felállítani, a' mellyeknek olyan productumra van szükségek, melly magában az országban is teremhetne; mert különben a' fabrikák és manufacturák egyedül csak attól a' nemzettől fognak függeni, a' mellytől vásárolják a' szükséges productumot. Mihelyt ugyanis maga állít fel az a' nemzet olyan productumokból dolgozó fabrikákat, azonnal el fognak romlani a' más nemzetnél ugyanazon productumból dolgozó fabrikák.

§. 77.

A' manufacturák és fabrikák annál hasznosabbak az országnak, mentül több ember talál körülöttek foglalatosságot; mentül több embernek van azoknak productumira szüksége.

Mind ezen tekintetekre nézve a' posztó-manufacturák, a' gyolcs és vászont szövő székek érdemlik meg leginkább a' figyelmetességet; mert nemcsak az, hogy az ezek körül való munka sok dolgozó kezeket kíván, hanem még sokaknak is

van reájok szükségek p. o. a' gyapjúnak, a' lennek fonása mennyi embernek ad foglalatosságot! Angliában úgy számlálják, hogy minden szövőszék hat embert tart el; a' manufacturákból 5 millió ember él, kik közül másfél millió posztócsináló. Utoljára a' posztó-manufactura azért is legjobb a' manufacturák között, mert ennek mindenütt leghamarabb és szerencsésebb előmenetele szokott lenni. Előbb kell hát mindenütt a' posztó-manufacturák felállításán igyekezni, mint a' porcellánt készítő, vagy czukrot rafinírozó fabrikákon.

§. 78.

Minden manufacturáknak és fabrikáknak, hogy azok előmehessenek és virágozhassanak, természetekhez képest legalkalmasabb helyet kell kiválasztani; p. o. a' posztó-manufacturákat nem volna jó olyan helyre tenni, hol kevés a' nép, kicsiny az impopulatio, hanem olyan helyet kell választani, hol a' helységek sűrűen vágynak, az impopulatio nagy, és terhesen élnek, mert különben a' manufactura nem fog elegendő gyapjúfonókat kapni, vagy ha kapna is, azokat drágán kellene fizetni, és ennél fogva a' manufactura productuma is drágább lenne. Egy ilyen manufactura mellett 20 's több ezer ember is dolgozik.

Továbbá á' manufacturakra és fabrikákra nézve arra kell vigyázni, hogy a' szükséges materiálékat

ne kellessék meszsziról hordani; mert így ha sokat kell fizetni a' vitelért, vagy fuvarért (vecturáért), a' manufactura productumának is drágábbnak kell lenni. Minthogy pedig a' manufacturák productumit meszsze lévő helyekre, vagy külső országokra is ki fognák hordani, igen hasznos lesz azokat, ha lehet, nagyobb hajókázható folyó vizek mellé tenni.

§. 79.

Hogy a' fabrikák, manufacturák és mesterségek valamely országban előmehessenek és virágozhassanak, megkívántatik, hogy azoknak productumi *olcsók, jók, szépek* és *különbfélék* legyenek.

A' manufacturák és fábrikák productumira nézve olcsóknak nevezzük, mikor két egyforma jóságú productumok közül az egyiknek ára kisebb, mint a' másiké, és így ezen értelemben annak a' fabrikának és manufacturának productuma olcsó, a' melly ugyanollyan jóságú productumot, mint a' micsodás a' más manufacturáé, kisebb áron, vagy ugyanollyan áron jobb minéműségű productumot ad. E' szerént a' manufacturáknak és fabrikáknak, hogy virágozhassanak, azon kell igyekezni, hogy ők a' magok productumit olcsóbban adhassák, és még se valljanak kárt benne, mellyre nézve sok dolgokat kell előre megfontolni. Ugyanis, hogy a' manufacturák ne veszjenek, a' productumokat ollyan áron kell adni,

hogy abból a' productumra tett minden költségek kiteljenek, és azonfeljül még nyereség is legyen.

Ez a' manufacturákra, fabrikákra és azoknak productumira lett szükséges költség áll e' következőkből:

1-ör. A' manufactura vagy fabrika épületére költött summának kamatjából, és így a' melly manufacturák, vagy fabrikák épületei pompásabbak, minthogy többbe kerülnek, az ezek productumi árának is drágábbnak kell lenni.

2-or. Ide kell számlálni azon productumoknak árát, mellyekre a' fabrikálnak és manufacturáknak szükségek van, mert a' mint ezek drágábbak, vagy olcsóbbak, a' szerént kell a' manufacturái, vagy fabrikai productumoknak is drágábbaknak vagy olcsóbbaknak lenni.

Ezen productumok, mellyekre a' manufacturáknak és fabrikáknak szükségek vagyon, vagy az országban termének, vagy más országból, más nemzetől hozzák azokat. Ha az illyeu productumok az országban termének, ha látják a' földművelők, hogy ezeket ő tőlök illendő áron megveszik a' manufacturák számára, nem lesz arra szükség, hogy jutalom és privilégium által serkentessenek azoknak termesztésére, és így a' manufacturák számára elegendőt fognak termesztetni.

De gyakran megtörténhetnék az, hogy az illyen productumok megdrágulnának, ha ezeket a' külső országai fabrikák a' magok számára kivihe-

tik az országból; de hogy ennek ellent lehessen állani, nem jó volna általában megtiltani ezen productumoknak kivitelét; mert a' tapasztalás tanítja hogy mentül nagyobb a' mezei gazdák reménysége a' felől, hogy a' magok productumit eladhatják, annál többet természetnek, és így annál olcsóbb lesz a' productum. De csakugyan más részről az országban lévő manufacturákra nézve nem lehet egyáltalában megengedni, hogy az ezek számára megkívántató productumokat mindenkor szabadon lehessen kivinni; mert megtörténhetnék az, hogy a' külső országi manufacturák, csak hogy az országban lévő fabrikákat elronthassák, az olyan productumokat a' szükségesen feljül is megvásárolnák.

Az országban lévő manufacturák bátorsága tehát azt kívánja, hogy az ilyen körülállásokban, vagy máskor is, mihelyt az ilyen productumoknak ára úgy felmegy, hogy már a' miatt az országban lévő fabrikák nem adhatják olyan olcsón a' magok productumit, mint a' külső országiak, az ilyen productumoknak kivitele nehezebbé és terhesebbé tétessék.

Gyakran az ilyen manufacturák számára szükséges productumoknak az országból való kivitelét azért is szokták megtiltani, hogy az idegen nemzetek fabrikáji elromoljanak, kivált ha az a' nemzet a' neki szükséges productumokat abból az országból hordja. De hogy az ilyen tilalom a' me-

zei gazdáknak káros ne légyen, és a' feltett véget el lehessen a' tilalom által érni, arra kell vigyázni, hogy az ilyen megtiltott productumokat ne lehessen más nemzetnél megkapni, és hogy ne könnyen lehessen azt ott, hol szükség van rá, természetni; mert mihelyt más nemzetnél is lehet olyan productumot kapni, vagy mihelyt a' nemzet maga tenyésztet olyan productumot, nemcsak a' czélt nem lehet a' tilalom által elérni, hanem még magának az országnak okoz kárt az ilyen tilalom.

Némellyek az *Erzsébet* királyné példáját hozák elő, ki a' flandriai posztó-manufacturák megrottására általjában megtiltotta a' gyapjúnak Angliából való kivitelét, és hogy ez által a' gyapjú produkálása alább ne száljon, kihirdettette, hogy akármennyi gyapjút produkáljanak az országban, azt mind meg fogja venni, és készebb volt a' feleslegvaló gyapjút megégetni, mintsem azt ki hagyni vinni. El is érte benne célját; mert a' flandriai manufacturais elromlottak, és a' benne dolgozó mesteremberek Angliába költöztek által; de ennek oka az volt, hogy ezeket a' Spanyolok vállalásokért üldözték, nem pedig az, hogy gyapjút nem kaphattak volna, mert elég gyapjú volt Spanyolországban. Hogyha pedig az országban lévő manufacturák külső országokból hozott productumokból dolgoznak, erre nézve azt kell meggondolni, hogy valljon azokat a' productumokat le-

hetne e az országban természetni, vagy nem. Ha lehet, úgy azon kell igyekezni, hogy azon productumok az országban természetessenek, mert ha az országból magából kitelik, kár akkor idegenektől vinni. Csakhogy azt kell itt gondolóra venni; ha valljon az i Ilyen produktumoknak természetése nem fog e más hasznosabb productumok természetésének ártalmára lenni; p. o. Anglus természetne lent, kendent az országban; de mégsem természet elégendőt, mert ennek természetése más hasznosabb productum tenyésztetésében lenne akadály, és így a' kár nagyobb volna, mint a' haszon.

Ha pedig az ilyen productumoknak természetése nem igen hasznos, vagy pedig nem is lehet az országban olyan jót produkálni, a' millyen a' manufacturáknak szükséges, az ilyen környülálásban nem kell azért a' manufacturákkal felhagyni; mert azért azok hasznosok lehetnek; p. o. a' pamutszövő székek; hanem azon kell igyekezni, hogy mentül olcsóbban lehessen attól a' nemzetől, a' mellynél az ilyen productum terem, ezt megvenni, kiváltképen, ha lehetséges, csere által.

5-or A' manufacturák árába kell számlálni a' munkásoknak és mesterembereknek bérét: mentül kevesebb lesz tehát a' munkának ára, annál olcsóbban lehet adni a' productumokat.

§. 80.

Hogy a' munkás vagy mesterember olcsóért dolgozzék, e' következendők kívántatnak meg.

1-ör Hogy lakása 's élelme sokba ne kerüljön, ha a5 fák nagy városokban vágynak, a' hol a' házbér és az élelemre szükséges dolgok drágábbak, a' munkás bére is a' szerént nagyobb fog lenni. Erre nézve jobb volna tehát, hogy a' manufacturák a' falakban lennének, de ezt nem lehet elérni, mert gyakran a' mesteremberek sem mennek az ilyen kis helyeken lévő manufacturákba dolgozni.

2-or Minthogy a' manufacturák körül dolgozó mesteremberek bérének annyinak kell lenni, hogy abból nemcsak élélhessenek, hanem még valamik maradjon is: tehát világos, hogy mentül több innepnap fog lenni egy esztendőben, annyival drágább lesz a' manufacturák productuma; p. o. ha egy manufactura mellett dolgozó legénynek 2 forintot fizetnek egy hétre, 's ez a' legény napoként 5 réf posztót készít el, és így 6 nap alatt 50 réfet, minden réfre esik 4 xr. az árából; de ha abban a' hétben egy innepnap van, azon a' héten csak 25 réf posztót fog elkészíteni, és így minden réf posztóra a' munka árából csaknem 5 xr. fog esni, melly miatt minden réf 1 xral drágább fog lenni. Már ha egy esztendőben 60 innepnap lesz, az $\frac{1}{6}$ részét fogja tenni az egész esztendőnek, és így a' productum árának is $\frac{1}{5}$ részét, és így ez által a' productum csaknem 17 procentóval fog drágább lenni.

Továbbá a' manufacturák körül dolgozó mesterembereknek bére annyival nagyobb lesz, mentül kevesebb mesterembereket lehet kapni. Hlyen körülállásban semmit sem használ, hogy ezen mesterembereknek bérét meghatározzák, mert maga, a' ki a' manufacturát tartja, kénytelen lesz többet adni, csakhogy dolgozó mesterembereket kaphasson. Erre nézve minden akadályokat el kell háritani, a' mellyek által részszerint magok a' mesteremberek sokakra nézve nehézzé és kedvetlené teszik mesterségeket, részszerint némellyeket a' mesterség tanulására sem bocsátják, sőt néha, nevezetesen a' katonafogdosáskor, az ilyen manufacturákban dolgozó legényeket meg kell ki-méleni.

Utoljára a' manufacturák körül dolgozó legények bérét az is neveli, ha az a' nemzet, a' hol dolgoznak, pompásabban vagy együgyűbben él.

§. 81.

Minthogy tehát a' munka ára a' manufacturák productumit drágábbá teszi, főképen azon kelf igyekezni, hogy a' munka mentül kevesebbe kerüljön, mellyre nézve hathatós eszköz a' manufacturákban:

1-ör Az? hogy a' manufacturák productuma, míg tökéletesen elkészül, több ember kezén menjen keresztül, tapasztalásból tudjuk, hogy így sokkal hamarabb megy a' munka, sokkal több

productum készül el, és így munkája nem fog annyiba kerülni; p. o. egy gombostőnek, míg elkészül, mintegy 18-or kell a' mesterember kezében megfordulni, és így ha a' gombostó körül egy embernek kellene minden munkát végbevinni, úgy igen szorgalmasan kellene neki dolgozni, hogy egy nap 400 gombostót elkészíthessen, ha pedig a' fabrikában készítik, a' hol legalább 10 ember kezén megy egy gombostó keresztül, míg tökéletesen elkészül, a' mint a' tapasztalásból tudják, ez a' 10 ember egy nap, ha szorgalmasan dolgozik, 48 ezer közepeszerű nagyságú, gombostót készít el, mellyből egy emberre esik 4800, és így 12-er annyit készítené el, mintha maga egy ember vitte volna a' gombostó körül megkívántató munkákat véghez.

2-or Hathatós eszköz a' manufacturákban a' munka nagy árának megakadályoztatására az erőmívekkel (machinakkal) való élés, mellyek a' munkát vagy könnyebbé teszik, vagy pedig kevesebb idő alatt megy véghez. Az ilyen erőmíveknek rendszerént nagy ellenségei szoktak lenni elejinte az emberek, kivált a' kik ez által kenyerektől elesnek. Erre van példa Vespasianus idejében, a' mikor egy ember valamely emelő csigát találván fel, a' mellyel a legnagyobb köveket, és kevés erővel fel lehetett húzni, ezért annak jutalmat adott; de az erőmívet megégetteté, azt mondván: „*Sineret se plebeculam putare.*” Angliában

pedig az újabb időkben (1802-ben) történt, hogy midőn a' Wilthir nevű grófságban egy posztónyiró erőművet találna fel, ezt azok az emberek, kik ez által élelmek keresésében megakadályoztattak, megégették, a melly cselekedetek által 100000 font sterling árú kárt csináltak. így midőn a' könyvnyomtatás elkezdődött is, sokan, kivált a' klastromok nagyon ellene voltak, mert többnyire a' könyvek írása által keresték élelmeket.

Az erőművek ugyan többnyire az igaz, hogy sok embert megfosztanak élelmek keresésétől; p. o. Birminghamban Angliában úgy számlálják, hogy annyi erőmű van, hogy ha azok nem volnának, 50000 munkásnál több kellene a' fabrikák körüli. De csakugyan nem lehet úgy gondolni, hogy ezek az emberek elvesznének az országra nézve; mert azok találhatnak magoknak más foglalatosságot; különben pedig ha ezen erőművek nem volnának, Anglia a' kereskedésben a' több európai nemzetekkel nehezen állhatna meg.

§. 82.

Drágák fognak a' manufacturák productumi lenni, ha azokra, mikor az országból kiviszik, nagy harminczadot vetnek. Az illyen productumokra nézve a' harminczad felette káros; mert már e' miatt a' manufactura nem adhatja a' maga productumit azon az áron, mint más idegenek adhatják. De más részről az illyen harminczadban

azt a' czélt sem lehet elérni, hogy jövedelmet hozzon bé, mert mihelyt a' manufactura productuma a' reá vetett harminczad miatt drágább lesz, mint más nemzeteké, azonnal vissza kell magát vonni a' kereskedésből, mert különben a' manufacturáknak kárt kellene vallani, és így a' harminczad semmi jövedelmet nem fog behozni.

§. 83.

A' manufacturák productuminak árába kell számlálni azoknak nyereségét, ez szokta felszerkenteni a' szorgalmatosságot, és vagy kisebb, vagy nagyobb lehet, de hogy a' manufactura felállhasson, legalább annyinak kell lenni, hogy abból tisztességesen élhessen a' manufactura tulajdonosa és ennél fogva a' manufacturais költött tőkepénze esztendőnként nagyobb kamatot hozzon bé, mint ha azt a' pénzt csak költsön adta volna ki; mert ha bátorságos helyre adott pénze szinte annyi kamatot hoz bé, mint a' mennyi a' nyeresége a' manufacturában lévő pénzből úgy senki sem fogja pénzét a' manufacturába szerencsétetni. E' szerént tehát a' manufacturában lévő tőkepénznek legalább kétannyi kamatjának kell lenni, mint a' költsön adott pénznek, az egyik kamat jó a' tőkepénzért, a' másikat pedig érdemli szorgalmatosságáért. így tehát világos, hogy mentül kisebb procentot fizetnek valamely nemzetnél, annyival kisebb nyereséggel megelégedhetik a' fabrika tulajdonosa, és

a concurrentiában is annyival olcsóbban adhatja productumát.

§. 84.

Megkívántatik továbbá a' fabrikák productumiban, hogy jók legyenek; mellyre nézve szükséges, hogy a' materiálék mind jók legyenek; a' dolgozó legények a' munkához jól értsenek; a' manufacturát ahoz értő ember igazgassa, és hogy a' fabrikák productumira jó vigyázat legyen.

I-ör. A' fabrikához megkívántató materiáléknak kell jóknak lenni; ezen materiálék tehát ha az országban teremnek, azon kell igyekezni, hogy mentül jobb minéműségűek legyenek; p. o, a' posztó-manufacturákra nézve azon kell igyekezni, hogy mentül jobb minéműségű gyapjút lehessen az országban produkálni. Nemcsak a' fő materiáléknak kell pedig jóknak lenni, hanem a' melleslegvalóknak is, mert azoktól is nagyon függ a' manufacturalt, productuminak jósága; p. o. az Anglus a' maga jó minéműségű posztót tisztító agyagjának mennyit tulajdoníthat arra, hogy az ő posztóji olyan jók. Ha pedig azok a' manufacturák számára megkívántató materiálék külső országból valók, azon kell igyekezni, hogy ahoz értő emberek által olyan helyről, a' mellyről tudva van, hogy ott azok a' materiálék nagyobb mennyiségbeif produkáltatnak, szereztessenek meg a' manufacturák számára.

2-or. Haszintén a' materiálék jók is de ha a' dolgozó legények nem értik a' munkát a' manufacturát igazgató ember tudatlan, nem fognak jók lenni a' fabrikák productumi. Erre nézve ahoz értő dolgozó legényeknek és mesterembereknek kell a' manufacturák körül lenni. Sőt minden kézi mesterségeket csak ilyen ahoz értő embereknek kell folytatni.

E' czélnak elérésére állítatlak fel régen az úgy nevezett *Czéhek*, vagy a' mesteremberek társaságai, mellyek a' mennyiben ezen czélt előmozdítják, hasznosok; de sok tekintetben a' mesteresség virágzására és előmenetelére nézve károsok is lehetnek. Ugyanis ezek a' Czéhek vagy olyanok, mellyek meghatározzák a' mesteremberek számát, hogy egy helyen mennyin lehessenek, az ilyenek felette károsok; mert már e' meghatározás által monopóliumok van, könnyen megegyezhetnek egymással, hogy productumaikat micsoda áron adják. A' mesteremberek számának nem a' czéhek statútuma által kell meghatározódnia, hanem az azokra való szükség határozza azt meg, a' mint a' város lakosai szaporodnak, a' szerént több mesteremberre lesz szükség.

De valamint káros volna a' czéhek statútuma által a' mesterembereknek számát meghatározni: úgy más részről nem volna tanácsos egyáltalában megengedni, hogy a' mesterségeket minden ember gyakorolhassa. Ennek megakadályoztatására tehát

szükség czéheknek lenni; de ezt ne az által akadályoztassák meg, hogy a' mesteremberek számát határozzák meg, hanem senkinek a' mesterség gyakorlását meg ne engedjék, a' ki tulajdon munkája által meg nem tudja bizonyítani, hogy jól érti azt a' mesterséget, semmit sem tekintvén arra, ha valljon azt a' mesterséget gyakorló emberek fia e, vagy nem. Hogy ilyen mesterségekhez értő emberek nevelkedjenek, szükség, hogy azt a' mesterséget, mellyet gyakorolni kívannak, annak rendeszerént tanulják, és így először inasok legyenek, melly inasi esztendő nemcsak a' szerént különböző, a' mint a' mesterségek nehezebbek, vagy könnyebbek, hanem úgy lehet tapasztalni, hogy az; országok szokása szerént is; p. o. Angliában többnyire 7 esztendő szokott lenni..

Legtöbb függ az inasi esztendőkre nézve attól, hogy miképen tölti azt el; mert ha nem a' mesterség, hanem más dolgok körüi dolgoztatják őket, úgy haszontalanul fogják tölteni idejüket.

Minekutána már inasi esztendejét helyesen eltöltötte, és a' mesterember, a' kinél tanúit, bizonyosság lehet a' felől, hogy már más vigyázása alatt eldolgozhat, akkor legénnyé lesz, vagy a' mint szokták mondani, felszabadul.

A) felszabadulás alkalmatosságával károsok némelly mesterembereknél szokásban lévő helytelen; sőt gyakran kegyetlen szokások, mellyeknek czélja részszerént az, hogy arra a' mesterségre sokan

ne álljanak; hanem attól elidegenedjenek, mint az úgynevezett Hansei kereskedő városok társaságánál szokásban volt, hogy mikor a' legény felszabadult, lábbal akasztották fel a' kéménybe; de az ilyen szokások felette károsak; mert ha érdemek az ilyenek arra, hogy felszabaduljanak, kár ilyen haszontalan, sőt káros szokások által nehezíteni a' dolgot: ha pedig nem érdemlik, az olyanokat nem kell felszabadítani; részszerént pedig az ilyen szokások arra valók, hogy ezek által pénzt kerítsenek, a' min vendégeskedhessenek. Ilyen a' szabaduló levelek drágasága is; de a' melly levelek már ma nevezetesen Prussiában nyomtatásban vágynak, és azoknak, a' kik megérdemlik, olcsón adatnak.

De más részről a' legényekre nézve igen helyes szokás a' vándorlás, ha ezt arra a' végre fordítják a' legények, a' mi ennek valóságos célja hogy t. i. olyan helyekre mennének tapasztalni, hol az ő mesterségek a' legjobb állapotban és legnagyobb virágjában van. És valósággal a' mesterségek előmozdítására leghathatósabb eszköz volna, ha a' jól készült értelmes legények segítettének, és olyan helyekre küldetnének, hol a' mesterségre nézve sok hasznos dolgokat találhatnának.

Minekutána több esztendeig való gyakorlása 's tapasztalása után a' legény a' maga mesterségét kitanulta, mesteremberré lesz, maga kezére fog dolgozni, és másokat fog igazgatni a' mesterségben.

Hogy mesteremberré lehessen, szükség, hogy megmutassa azt, hogy a' maga mesterségét érti, és ennyiben a' czéhek szokása dicséretes; de mar az káros, ha különben a' magok mesterségéhez értő, sokat próbált legényeknek a' czéhekbe való beállítását az által teszik nehezzé, hogy az sok költséggel van öszveköttetve; részszerént a' szokásban lévő vendégeskedések miatt; részszerént az úgynevezett *remek* miatt, melly rendszerént némelly régi formájú szokásban nem lévő dolgokból áll, mellyeknek az árát soha senki meg nem adja, részszerént pedig csak húzások 's vonások, a' mit az ilyen legényeknek a' hibáért kell fizetni. Az ilyen hibák, ha valóságos tetemes hibák, nem pénzbéli fizetést, hanem azt érdemlik, hogy az olyat a' czéhbe nem kell bevenni; ha pedig csak keresett hibák, büntetést nem érdemlenek. Mind az ilyen helytelen szokások felette károsok, nem csak azért, hogy az alkalmas ember- azért nem foghat sok mesterség gyakorlásához, hogy az ilyen költségekre nincs pénze, de azért is, hogy az ilyen új mesterember épen akkor fosztatik meg kevés költségétől, mikor legnagyobb szüksége van arra, hogy azzal mesterségét elkezdhesse.

5-or. Minekutána már értelmes emberek és jó legények dolgoznak a' manufacturák körül, arra kell vigyázni, hogy úgy dolgozzanak, a' mint ahoz értenek, a' mint legjobban lehet, azért *vigyázó* vagy *vizsgáló hivataloknak* kell lenni, mellyek

az ilyen maimfactúrák productumit szorosán megvizsgálják.

Ezen vizsgáló hivataloknak olyan emberekből kell állani, a' kik értenek a' manufacturát hoz, és jól tudják, miben áll az ezek productuminak jósága, a' kik meghatározzák azt, hogy mennyi legyen a' productumnak mind szélessége, mind hosszúsága; p. o. a' posztónak, vagy vászonnak, és az ilyen kiadott regulamentum szerint kell azokat megvizsgálni, és ha minden megkívántató minéműségek feltaláltatnak benne, úgy kell a' vizsgáló hivatal jegyével megjegyezni.

Ha ilyen vizsgáló hivatalok nincsenek, lehetetlen a' manufacturais productuminak külső kereskedésbéli cikkelyeknek lenni, mert arra nincsen ideje a' nagy kalmárnak, hogy minden darabot egyenként felbontson és megmérjen, ő darab számra vásárolja olly bizodalom alatt, hogy az jó portéka. Ez volt az oka, miért hogy ez előtt a' linczi gyolcsot mind a' mellett is, hogy jó volt, a' kereskedők nem vásárolták; mert a' darabok különbféle szélességűek és hosszúságúak voltak, miólta pedig már megvizsgálják azokat, és a' daraboknak mind szélessége, mind hosza meg van határozva, azolta már örömet elveszik a' kereskedők.

Sehol sincsenek pedig olyan szoros vizsgáló hivatalok, mint Angliában; hol minden posztót, míg az országból kimegy, háromszor vizsgálnak

meg; és ha az utolsó vizsgáló szék hibát talál benne, nemcsak az, hogy, a' portékát visszaveti és ki nem bocsátja, hanem még a' két vizsgáló hivatalt meg is bünteti, és ez az oka, hogy mind a' mellett is, hogy drágák az angliai portékák, a' kereskedők előtt becsesek, és örömet elveszik j mert bizonyosok azoknak jósága felől.

§. 85.

Utoljára a' manufacturak productuminak nemcsak olcsóknak és jóknak, hanem szépeknek is kell lenni. Hogy a' manufacturak productuminak valóságos szépségek legyen (a' melly gyakran különböző az uralkodó módi szerént), arra a' kívánatik meg, hogy a' manufacturáknál legyenek olyan emberek, a' kik a' rajzoláshoz és a' szép mesterségekhez értenek, vagy legyenek úgy nevezett Secretisták, a' kik értik, de titokban tanítják a' festés módját, mind ezek nagyon nevelik a' manufacturak productuminak becsét.

§. 86.

Gyakran még mind az előszámlált tulajdonságok sem fogják némelly nemzet előtt becsesekké tenni a' manufacturak productumit, hanem ha azok a' módihoz alkalmaztatva és különbfélék lesznek, és így még a' manufacturak productumit gyakran a' vevők ízlése, az uralkodó módi, és gyakran a' vevők tehetsége teszik becsesekké. E'

részben hát a' manufacturák a' vevőkre tartoznak vigyázni, és a' melly nemzet azt legszerencsésében kitanulja, annak productumi legbizonyosabban elkelnek. Így rontották meg egy ízben a' Francziák és Hollandusok az Anglusok Levántéra való kereskedését, a' hova a Francziák és Hollandusok vékony, de színes posztókat vivén, az Anglusok erős és jó posztóját senki sem akarta venni.

Nem használ hát az ilyen körülményekben sem az, hogy a' productum jobb, és arra a' végre, a' mint megkívántatik, alkalmasabb, az uralkodó módihoz kell alkalmaztatni a' fabrikáknak magokat. Egy Francia az Archipelagic szigetei közül egyben, hol a' lakosok koppantó helyett ollóval vették el a' gyertya hamvát, mellyet ez a' francia kereskedő hordott az ő számokra, javasolta nékik a' koppantót, és azt gondolván, hogy annak alkalmasabb volta felől meg vágnak győződve a' lakosok, az ollók helyett koppantókat hozatott Franciaországból; de a' lakosok csak az olló mellett maradtak, és minthogy Franciaországból nem jött olló, más nemzettől vásárlottak.

Nemcsak a' módihoz kell pedig alkalmaztatva lenni a' manufacturák productuminak; hanem különféleknek is kell azoknak lenni a' vásárlók tehetsége szerint, jobbaknak és alábbvalóknak, mert ebben a' részben a' vevőnek haszontalan azt mondani, hogy a' jobb productumnak ha több is

az ára; de mégsem drágább, mint az alávaló olcsó áron, mert nincs neki annyi pénze, hogy a jobból vásároljon. Az ilyen alábbvaló, és kisebb becsű portékák avvagy csak azért is szükségesek a kereskedésben, mert az ilyenekre a' lakosok nagyobb részének van szüksége, azért az ilyenekből sok elkel.

§. 87.

Minthogy pedig az ilyen nagy manufacturákat nehéz felállítani, mivel sok pénzbe kerülnek, ritka ember mer hozzá fogni; sőt gyakran a' már felállított manufacturák is félbehagyatnak, erre nézve szükséges, hogy a' manufacturáknak felállítására az azokhoz értő emberek ne csak nógattassanak, hanem valósággal segítsenek is.

Felsegíttetnek pedig az ilyen emberek a' szükséges manufacturák felállítására és tovább való folytatására a' költsön adott pénz által; de az ilyen pénzbéli segítség nem mindenkor tanácsos; mert sok csalárd emberek az ilyen pénzbéli segítséget elvesztegetik, eltékozzolják, rossz végre fordítják, vagy pedig megszöknek vele. Legelsőben is tehát az olyan embereket, a' kik manufacturákat akarnak felállítani, és segítségre van szükségek, a' manufacturákhoz megkívántató műszerek megszerzése által kell felsegíteni. Hogyha pedig az ilyeneknek csakugyan pénzre volna szükségek; nagy summában egyszerre soha sem kell adni,

hogy az ilyen szemes vigyázás és gondoskodás mellett a' ravasz és csalárd embernek ne legyen Könnyű módja feltett szándékában boldogulni és csalni.

§. 88.

Legtöbbet tesz pedig a' manufacturák előmozdítására az, ha productumaik illendő áron elkelnek. Az ugyanis az új fábrikákra nézve a' nehéz dolog, ha azt akarják, hogy productumaik elkeljenek, minthogy ezeknek az új manufacturáknak épen olyan olcsón kell adni a' magok productumait, mint a' régieknek, ámbár, mivel többnyire költsön felvett pénzzel épülnek, a' költsön felvett pénz kamatját is tartoznak fizetni. Gyakran pedig a' régi manufacturák még valóságos károkkal is olcsóbban adják productumaikat csak azért, hogy az új manufacturák félbeszakadjanak; de a' melly kárt ezeknek félbeszakadása után bőven ki fogják nyerni.

Hogy tehát a' manufacturák a' magok productumit bizonyosan eladhassák, ezen végnek elérésére némellyek azt javasolják, hogy vagy a' külső országi manufacturák productumainak behozását kell megtiltani, vagy legalább nagy harminczadokat kell azokra vetni, vagy az országban lévő kalmárokat kell arra kényszeríteni, hogy az országban lévő manufacturák productumit légyenek kötelesek árulni, vagy pedig csak melleleg való eszkö-

zökkel kell őket arra venni, t. i. hogy a fabrikáknak megengedődjék, hogyne csak summásan, vég számmal adhassák a' magok productumit, hanem réfekkel is mérhessék; némelleyek pedig azt javasolják, hogy maga az uralkodó és az ország egyes akarattal vegyék ezeknek productumit. Mind-ezen különböző eszközöknek haszna és foganatja (effectusa) is különbözik.

§. 89.

Hogy tehát a' manufacturái, a' magok productumit az országban eladhassák, némelleyek szerint e' végre hathatós eszköz az, hogy az olyan productumoknak más országból való behozását meg kell tiltani, a' világos, hogy egy eszköz sem vezethetné az embert egyenesebben a' feltett célra, mint ez, és a' hol ezen eszközzel úgy lehet élni, hogy a' kereskedésre nézve ebből nagyobb kár nem következik, mint haszon, ott bátran lehet vele élni. De minthogy a' nemzetek a' kereskedésre nézve egymással öszszeköttetésben (nexusban) vágynak, és egymással csak úgy szeretnek kereskedni, ha az a' nemzet, a' kitől vesz valamit, ő tőle hasonlóképen vesz. Erre nézve mindig szükség az ilyen öszszeköttetéseket gondolóra venni, hogy a' más nemzet ezen tilalom miatt felfog e hagyni a' velünk való kereskedéssel, vagy nem, és ha ez a' miatt meg fog szünni, valljon az ebből következő kár nem nagyobb fog e lenni,

mint az ilyen tilalomból várt haszon, mert különben az idegen productumok behozásának megtiltása káros fog lenni. Sőt azt is gondolóra kell renni, ha valljon az idegen productumok behozásának megtiltásából nem fog e az következni, hogy az országban lévő manufacturák productumi alább valók lesznek, bizonyosok lévén a' felől, hogy ha roszak is, elkelnek, a' midőn, ha concurrentiában volnának, kényteleníttetnének azoknak tökéletesebben való elkészítésén szorgalmatoskodni. Némellyek tehát azt javasolják, hogy nem kell általjában megtiltani az idegen productumoknak behozását, hanem csak nagyobb harminczadot kell azokra vetni, hogy az olyan productumokat a' nagy harminczad miatt kénytelen légyen a' kalmár nagyobb áron adni, de ezen eszköznek is csaknem a' lesz a' következése, a' melly az általjában való tilalomnak, mert a' más nemzet is azt fogja cselekedni az ő hozzá kimenő productumokra nézve, és így itt is megeshetik néha, hogy a' kár nagyobb fog lenni, mint a' haszon.

De más részről e' nagy harminczad által a' czélt sem lehet úgy elérni, mint az idegen productumoknak általjában való megtiltása által, mert sokan fognak találkozni, kik épen azért, hogy a' külső országból behozott productumok drágábbak, nagyobb pompának fogják tartani, ha abból vesznek a' magok szükségére. Azonban ez által a' család kereskedésre fog út nyitódni, mert a' kal-

mároknak annál nagyobb lehet a' nyereség felől való reménységek a' harminczad megtiltásából, minthogy az ilyen csalárd kalmár így fog calculálni: ha valamely productum behozásáért, a' melly 20 forintot ér, 5 forint harminczadot kell fizetni, hogy a' kalmárnak nyeresége légyen, nem adhatja alább 27 forintnál; de a' ki ezt belopja, 5 forint harminczadot nem fizet: az ilyen tehát ha csak 25 és $\frac{1}{2}$ forinton adja is a' maga productumát, másfél forinttal többet nyer, mint az első. Már most így okoskodik, hogy legalább hatszor belophatja addig a' productumát, míg egyszer rajta veszt, mégis nyeresége több lesz, mint vesztesége, mert nyeresége 21, vesztesége 20 forint fog lenni; 's a' mint a' productumokra vett harminczad nagyobb, a' szerént nevededik a' haszna is az ilyen csalárd kereskedőnek.

§. 90.

Harmadik eszköz arra, hogy az országban lévő manufacturák productumi annál bizonyosabban elkeljenek, némellyek szerént az volna, ha az országban lévő kereskedők tartoznának ezeknek productumit elvenni és árulni.

Ezen eszközre nézve azt lehet megjegyezni, hogy ha az országban lévő kalmárok erre parancsolat által kinszeríttetnek, az eszköz egy kicsinyt erőszakos fog lenni, mellyel ha valahol a' kereskedésben nem jó élni; azonban más részről ez bi-

zonyosan azt vonná maga után, hogy a' manufacturák productumi alábbvalók lennének, mert bizonyosak lennének a' felől, hogy úgy is elkelnek.

Ha pedig e' dolgot csak magokra a' kalmárookra hagyják, úgy sem lehet reményleni, hogy a' feltett czélt el lehessen érni, mert a' hazai kalmárok a' külső országi productumokat inkább szedik, mint azok a' régibb manufacturais, tovább várákozhatnak, és várákoznak is a' productumok áráért, azonban a' hazai productumokon való nyereségek nem is olyan nagy.

Némellyek tehát úgy is gondolkoztak, hogy a' hazai kalmárokat jutalom által kell arra serkenteni, hogy az országban lévő manufacturák productumit megvegyék és árulják, nevezetesen ez által, hogy a' mennyi darab productumot vesznek az országban lévő manufacturákból, annyi darabot hozhatnak bé az idegenektől is de ebben a' részben is a' tapasztalás tanítja, hogy sok csalárdságok estek, mert sok kalmárok a' szegényebb fabrikáktól vettek csalárd bizonyságlevelet arról, hogy ennyi 's ennyi productumot veitek meg, 's ez által engedelmet kaptak az idegen productumok behozására.

Továbbá gyakran az ilyen környülállásokban magok a' kalmárok igyekeznek az ilyen rendeléseket az által haszontalanokká tenni, hogy öszvebeszélven, a' manufacturáktól egyszerre annyi productumot kívánnak, a' mennyinek elkészítésére

azok elégtelenek, ekkor aztán ezen az okon sürgetik ezen rendelés alól való felszabadításokat.

§. 91.

Némellyek negyedszer azt javasolják, hogy ezt nem egyenesen kínszerítés által kell véghez vinni, hanem csak mellesleg való eszközökkel, megengedvén t. i. a' fabrikáknak, hogy ne csak általában vég számmal adhassák el a' magok productumit, hanem réf. számra is kereskedhessenek azokkal, és ez valósággal hathatós eszköz is lehet arra, hogy a' manufacturais, a' magok productumit eladhassák, 's ne legyenek a' kereskedők akaratosságának kitéve, mert így olcsóbban adván a' manufacturait a' magok productumit, ezeket inkább fogják venni, mint a' kalmárok külső országból hozott drágább portékájit.

§. 92.

Utoljára talán a' leghathatósabb eszköz lenne arra, hogy az országban lévő manufacturais, productumi elkeljenek, az, ha az uralkodó és az ország egy akarattal vennék ezeknek productumit. A' fejedelemnek sok módja van benne, hogy az ilyen manufacturáknak productumi nagy mennyiségben elkeljenek, mennyi kívántalik ugyanis csak a' katonák számára! A' jobb minéműségű posztokra nézve pedig legtöbbit tesz az, ha a' fejedelem udvarában semmi idegen productumot nem

viselnek? ez fogja ama' helytelen vélekedést kivenni az emberek fejéből, mintha a' hazai productumoknál a' külső országi manufacturák productumi altaljában jobbak volnának.

Sokat segíthetnek az ilyen manufacturákon a' fejedelem példája után az ország nagyjai, ha ők is megegyezett akarattal semmi külső országi manufacturabeli productumot nem viselnek, melly hathatós légyen az ilyen megegyezés, az Anglus példája mutatja, a' hol egy időben a' francia manufacturák elhatalmazván, egy társaság állott össze, mellynek tagjai írással kötelezték magokat arra, hogy Franciaországból jött portékát nem fognak viselni, melly megegyezésből nagy haszon következett.

§. 95.

Minekutána már az országban lévő manufacturáknak elegendő keletek van, azon kell igyekezni, hogy az ilyen productumok a' külső országi kereskedésnek is czikkelyei lehessenek. Minthogy pedig itt sok idegen nemzetekkel jönnek concurrentiába, a' melly állapotjokban csak az a' szerencsésebb, a' ki egyforma jóságú productumot olcsóbb áron ad; ezen az okon legalább addig, míg az ilyen productumokkal való kereskedés jó lábra nem áll, nemcsak az, hogy az ilyen productumoknak kivitelét minden harminczad nélkül meg kell engedni, sőt jutalommal is kell őket arra serkenteni, különös privilégiumokkal és szabad-

ságokkal kell segíteni, hogy a' concurrentiábanannyival olcsóbban adhassák productumaikat. Az olyan hasznos embereket pedig, a' kik ilyen hasznos manufacturákat állítanak fel, meg kell különböztetni, jutalmaztatni; de úgy, hogy se magok, se maradékaik ne tartsák alávaló dolognak a' manufacturat folytatni.

III. A' Kereskedésről.

§. 94.

Ha a' manufacturák és fabrikák már az ország szükségére elegendőt produkáltak, még itt nem kell a' szorgalmatosságnak megállapodni, hanem még azon kell igyekezni, hogy abból a' külső nemzetek is vigyenek eladni, vagy hogy kereskedjenek véle, minthogy nincsen egy nemzet is, a' mellynek mindene volna, és valamiben más nemzetre ne szorulna, és ezen az okon már ma elmúlhatatlanul szükséges a' külső nemzetekkel való kereskedés.

Ez a' külső nemzetekkel való kereskedés kétfelé; mert vagy az, hogy valamit visznek ki az országból idegen nemzetekhez, vagy az idegen nemzetek hoznak bé valamit az országba. Ilyen kereskedés neme még az is, mikor valamelly portékát behoznak ugyan az országba, de nem azért, hogy itt consumálódjék, hanem hogy ismét más nemzetekhez vigyék, a' mellynek nyereséggel el-

adják, és ezen nemét hívják gazdasági (oeconomica) kereskedésnek.

Az a' neme a' kereskedésnek, melly által az idegen productumok bejönnek, káros az országra nézve, ha ugyanazok az országban consumáltak. Ha pedig csak keresztülmennek az ilyen productumok az országon más nemzetekhez, úgy még hasznos is lehet. Az a' neme pedig a' kereskedésnek, melly által az ország manufacturajinak productumi kimennek az országból, hasznost

§. 95.

Ha az országba idegen nemzettől hoznak bé productumot, az a' productum, vagy tökéletesen el van már készítve, vagy csak úgy, a' mint a' természet adta. Amazokban nagyobb a' veszteség, mint ezekben, mert ezek körüi, míg tökéletességre mennek, még sok ember keresheti a' maga élelmét. Ugyan ezen okon a' bejövő productumokra vetett harminczadnak úgy kell különbözni, hogy a' behozott productum mentül több készítést és munkát kíván, annál kevesebb legyen a' reávetett harminczad, feltévéen azt, hogy azon productumot szintúgy tudják elkészíteni az országban, mint az idegenek. Így p. o. Ausztriában egy mázsa pamuttól, ha még teljességgel nincsen elkészítve, a' bevitelért kell 5 kr. harminczadot fizetni. Ha pedig már meg van a' pamut gerebelve és gombolyagba csinálva, fizet 6 forintot is. Ha pedig

már meg van fonva, a' rendszerént való fejer fonaltól 10, a' festettől J2 forintot fizet. Ausztriában pedig minthogy a' pamutot nem tudják jo vékonyra fonni, a' vékony pamut fonalra csak 6 forint harminczad van vetve, a' mikor a' rendszerént való vastag fonaltól 10 harminczadot kell fizetni.

Az ilyen idegen országból behozott productumokra nézve azon kell lenni, hogy az ebből következhető kár kisebb légyen. Így sokkal hasznosabb lesz, ha a' külső országi productumokért az országban lévő manufacturák productumit adhatja cserébe az ország, mint ha azokat kész pénzzel kell fizetni.

§. 96.

A' mi az országból kimenő productumokat illeti, azokból a' nemzetnek haszna szokott lenni. Ez a' haszon lehet nagyobb, vagy kisebb, melly e' következő módon változik: nagyobb a' haszon, ha a' manufacturák tökéletesen elkészült productumit kész pénzen veszi meg az idegen nemzet, kisebb, mikor az ilyen productumokért még el nem készített materialekat ad, vagy mikor a' tökéletesen elkészített productumokért, tökéletesen elkészült productumot ad cserébe; vagy a' még tökéletesen el nem készült productumokért elkészülteket ad, legkisebb pedig akkor, ha a' még el nem készült productumokért a' manufacturák tökéletesen elkészült productumit adja.

Gyakran a' productumokat nem azért hozzák hé a' kereskedők, hogy azok általjában adassanak el és consumaltassanak; hanem azért, hogy azokat az országon keresztül más nemzetekhez vigyék eladni. E neme a' kereskedésnek a' manufactúrákra nézve a' szorgalmatosságát nem neveli ugyan a' „nemzetnek, m. u. csakugyan nagy hasznot hajthat; p. o. a' kereskedő másutt megveszi a' posztót 10 forinton, a' kalmár fáradtsága, költsége megy 4 forintra, melly 4 forint az országra nézve nem veszett el, mert lakosinak élelmére adódott, eladja az idegeneknek a' posztót 18 forinton, a' nemzet nyeresége 8. a' kalmáré 4 forint.

Minthogy e' nemét a' kereskedésnek nemcsak olyan productumokkal lehet folytatni, mellyek az országban, a' mellyen azokat keresztülviszik, nem teremnek, hanem az olyan productumokkal is, mellyek az országban bőséggel vagynak, vagy a' mellyeknek behozása általjában meg van tiltva, azért szorosan kell vigyázni, hogy az ilyen körülállásokban ezen neme a' kereskedésnek káros ne légyen.

Ha tehát olyan productum bőségben van az országban, a' millyennel ezt a' Transitu-kereskedést folytatja valaki, ezen az okon ezt a' káros kereskedés nemét meg kell tiltani, az ilyen productumokra vetett nagy harminczad által, hogy

ez által megdrágulván ez a' productum, ne lehessen azt olyan olcsón adni a' külső nemzeteknek, mint az ország productum át.

Ha pedig olyan productummal folytatják a' kereskedést, mellynek az országba hozása meg van tiltva, minthogy attól lehet tartani, nehogy azon szín alatt, hogy azok ki fognak vitetődni, a' behozott productumok az országban ne adassanak el, ennek megakadályoztatására az a' legjobb eszköz hogy mikor az ilyen productumot az országba behozza, az első harminczadon valamelly meghatározott summát tartozzék letenni, (melly summának legalább kétszer annyinak kell lenni, mint a' mennyi nyereséget reménylene annak az országban való eladásából) és ezt a' summát, mikor az országból a' productumot ki akarja vinni, az ország szélén lévő harminczad tartozzék neki visszafizetni, előmutatván bepecsételt jószágát és a' harminczad bizonyáglevelét.

§. 98.

A' kereskedés most közelebb előszámlált különbféle nemeinek előmozdítására találták a' régiebb időkben az úgy nevezett *szabadságokat*. nagyobb és kisebb *vásárokat*; de már ma a' kereskedés nagyobb tökéletességre menvén, ezen intézetnek nincsen többé az a' haszna, a' mi lehetett a' régi időkben. Ma is ugyan még némellyek azt

mondják, hogy az ilyen vásároknak nagy hasznaik vágnak:

1-ör Mert az ilyen vásárok által a' kalmárok a' magok szükségéit könnyebben kipótolhatják, minthogy sok nemzetbeli kereskedők gyűlnek össze, és ha egyiknél nem kapnak elegendőt, a' másiktól kipótolják.

2-or Az ilyen nagy vásárokra összevegyült sok idegenek nagy consumtiót csinálnak az országban.

De ezen hasznok nem valóságos hasznok arra al helyre és nemzetre nézve, a' hol e' nagyobb vásárok tartatnak, mert épen az a' káros annak a' nemzetnek, hogy ilyenkor sok idegen productumokat megesmért, és azokat mások hozták ő hozzá. A' mi továbbá a' consumtiót illeti, az meglesz akkor is, mikor a' productumokat minden ilyen nagy vásárok nélkül is el fogják adni, vagy pedig az országból kiviszik, vagy behozzák.

Más részről károsok az ilyen nagy vásárok, mert a' nemzet kereskedését bizonyos tekintetben szenvedőleg (passive) való kereskedéssé teszik, az ilyen alkalmatossággal bejövő és kimenő productumokra nézve a' szekerezést, vecturát a' nemzet egészen elveszti, mert minden idegen kalmár, mind az eladni való portékákat a' vásárra maca hozza, mind pedig a' bévásárlott portékát maga viszi el. Ez okon nincsenek a' nagyobb kereskedő nemzeteknek: az Anglusoknak, Francziáknak, Hollandusoknak ilyen vásárjaik.

Minthogy pedig ezen külső kereskedést privatus embereknek kell folytatni, a' kiknek a' kereskedés folytatását érteni és nagy tehetségeiknek kell lenni, hogy sok ilyen emberek adják magokat a' kereskedésre, szükség, hogy a' kereskedés ne tartassék valami megalacsonyító hivatalnak, mert különben a' gazdag kereskedőnek fija nem fogja az atya kereskedését folytatni, hanem az atyától keresett pénzen inkább rangot és titulust fog magának szerezni; hogy így nagyobb becsülete legyen, a' mellyet a' közvélekedés szerint, kereskedő lévén, el nem érhetett volna. Anglia egyedül annak köszönheti kereskedésének virágzását, hogy ott az első famíliák sem tartják rangjok felett való dolognak a' kereskedést folytatni.

§. 99.

A' kereskedés folytatására továbbá elmúlhatatlanál szükséges dolog a' productumoknak, vagy portékáknak általszállítása arra a' helyre, a' hol azokat eladják. Ez a' productumok általszállítása vagy úgy esik meg, hogy azon productumokat, melyekre a' nemzetnek szüksége van, más nemzet hozza helyébe, és ugyanaz a' nemzet a' neki szükséges productumokat maga viszi el, vagy pedig maga veszi más nemzettől. Az első történetben a' nemzet kereskedése *passive* van, melly által elmész az a' haszon, melly a' portékák általszállításából a' nemzetre háromlana; az utolsó történet-

ben pedig a' nemzet kereskedése *active* való, és ekkor a' productumok állatszállításából való egész haszon a' nemzetre hárul. Világos tehát, hogy az *active* való kereskedése a' nemzetnek hasznosabb, a' *passive* valónál. Erre nézve a' mennyire csak lehet, azon kell igyekezni, hogy a' nemzetnek *active* való kereskedése légyen.

Ebben a' részben az Anglusok legszerencsésebbek, a' kik még 1660. megállították *active* való kereskedéseket az úgy nevezett *Navigativa Acta* által, kihirdetvén azt, hogy minden nemzet csak a' maga productumit vigye Angliába, még pedig azt is csak úgy, ha a' hajós legényeknek (része Anglus lesz. Az ilyen *navigativa acta* nem minden nemzeteknek lehet hasznos, a' mint bizonyítja Sveczia, a' hol hasonló *navigativa acta* hirdetésén ki, az Anglusok többé nem onnan, hanem a' muszka birodalomból hordtanak a' magok számára vasat. Azonban ha minden nemzetek ilyen *navigativa acta*t állítanának fel, e productumok ára nagyon megnevednék, mert a' hajóknak üresen kellene visszamenni.

Utoljára az *active* való kereskedésről azt kell megjegyezni, hogy nem mindig annak a' nemzetnek van általában haszna, mellynek kereskedése *activa*; p. o. ámbár az Anglusnak a' Muszkával *active* való kereskedése van, mindazonáltal nuée a' Muszka nyer, mert nem visz annyi productu-

mot az orosz birodalomba az Anglus, mint a mennyit onnét elvisz.

§. 100.

A' kereskedésbéli productumok egy helyről más helyre vagy szárazon, vagy vizén szoktak szállíttatni.

Természet szerént a' melly nemzet a' maga productumit vizen vagy tengeren szállíthatja, az sokkal olcsóbban adhatja a' maga productumát, mint az, a' kinek szárazon kell szállítani, mert a' szárazon való általszállításra tett költség úgy van a' tengeren való szállításra tett költséghez, mint 1 a' 18-hoz, azaz 18-szor többbe kerül a' szárazon, mint a' tengeren való szállítás. A' szárazon ugyanis egy ló, ha szekérbe fogják, elvisz 10 mázsát, a' víz ellenébe pedig 100 mázsát, melly terhet a' szárazon 10 ló visz el. A' tengeren 400 mázsára számlálnak egy embert, melly teher mellé a' szárazon 40 ló és 10 ember kívántatik, ezeknek tartása és fizetése pedig sokba kerül.

Míthogy tehát a' produktumoknak általszállítása különben is drága a' vizén, vagy tengeren való transporthoz képest, azon kell igyekezni, hogy a' mennyibe csak lehet, olcsóbb legyen a' productumoknak a' szárazon való általszállítása, a' mit az által lehet végbevinni, ha az országban levő utak jó állapotban tartatnak, ha elég szekerek lesznek, továbbá ha a' kereskedő-városokban

lesz olyan hivatal, a' hol minden szekeresek beíratják magokat, hogy hova és mennyi terhet vihetnek el, hasonlóképen a' kereskedők is itt jelentenek magokat, hogy hova és mennyi portékát szándékoznak elküldeni. Ezenkívül szükséges, hogy az illy en utakon mind az utazókra, mind azoknak barmaira nézve alkalmas vendégfogadók legyenek.

§. 101.

Minthogy a' productumoknak vizén való szállítása kevesebbe kerül, ez okon, a' hol csak lehet, azon kell igyekezni, hogy vagy folyóvizeken, vagy tengeren szállítódjanak a' productumok. A' mi a' vizén azaz folyóvizén való szállítást illeti, ez által sokat könnyebbülhet a' productumoknak egy helyről más helyre való általszállítása, hogyha pedig az illyen folyóvizeknek a' tengerbe szakadása is az ország határában van, ez már a' kereskedésre nézve igen nagy jó'

Az illyen folyóvizek vagy már hajókázhatók, vagy könnyen hajókázhatókká lehet őket tenni, vagy már egymással közösülésben vágynak, vagy pedig mesterség által kell őket öszvekötni. Ha már hajókázhatók a folyóvizek, arra kell főképen vigyázni, hogy valamiképen akadályok ne tétessenek a' hajókázásban; p. o. vagy a' hidak helytelen építése által, vagy hogy a' privátusok az illyen vizeket egy helyről más helyre szabad tetszések szerént elvehetik, és így elapasztják. Ha pedig

még nem hajókázhatók, hanem azokká lehet őket tenni, haszinte nagy költségbe kerül is, azon kell igyekezni, hogy azok a' terhes hajókat is megbírhassák, mert a' belőle való haszon bőven vissza fogja adni a' reá tett költséget.

Ha továbbá az ilyen hajókázható folyóvizek egymással öszveköttetésben vágynak, már ez által az ország egyik részéből a' más részébe való általszállítása a' productumoknak nagyon megkönnyebbedett, a' kereskedés jobban virágozhat, minden olcsóbb lehet. Ez okon minthogy ebből az országra nézve olyan sok haszon következik, szükség, hogy a' melly hajókázható folyóvizek még nincsenek egymással egybekötve csatornákkal, köttessenek öszve. Nevezetes Franciaországban az úgy nevezett Langvedoki csatorna, melly Bourdeautól Marseilleig merrvén, öszveköti az aquilani oceanust a' közép tengerrel, melly hanem volna, és a' Levántera akarnának menni, Spanyol és Portugallia országokat meg kellene kerülni. Ezért minden nemzetnek, melly a' maga kereskedését virágzóvá akarja tenni, azon teli igyekezni, hogy hacsak lehet, minden hajókázható, folyóvizeit egymással öszve legyenek kötve.

§. 102.

A' mi a' tengeri kereskedési illeti, nagy tengeri kereskedése csak olyan nemzetnek lehet, a' mellynek számos és alkalmas *kikötőhelyei* vagy-

nak, és így legalább egy darab részét az országnak tenger határozza; mert a' melly országnak kevés kikötőhelye van, nagy akadályok állanak ellent, hogy szélesen kiterjedő kereskedése ne lehessen, mindazonáltal az ilyen környülállásban is az ilyen nemzet csakugyan az ilyen kisebb kereskedésnek is nagy hasznát veheti.

A' tengeren való kereskedésnek folytatására sok dolgok kívántatnak meg; tudniillik:

1-ör Hogy' légyen a' nemzetnek, vagy legalább könnyen szerezhessen hajók építésére megkívántató fákat; légyenek a' hajók építését jól értő mesteremberei és a' hajók építésére alkalmas helvei.

2-or Minekutána már jól készült hajóji vagy-
nak a' nemzetnek, a' hajók igazgatásához jól értő személyekre lesz szüksége, a' melly személyek állanak a' tengeri hajós tisztekből, t. i. a' hajóskapitányból és közönséges hajóslegényekből; vagy az úgy nevezett matrózokból, a' kiknek próbált embereknek kell lenni.

De még mind a' mellett is, hogy a' hajót tanúit hajóstiszt igazgatja, és azon próbált hajóslegények vágnak, szerencsétlenség érheti a' hajót a' rajta lévő jószággal 's emberekkel együtt; vagy a' tengeri kóborló tolvajok miatt, vagy a' tengerben lévő kősziklák és szél veszek miatt, a' mellyek a' nemzet tengeri kereskedését meggronthatják, vagy megakadályozhatják.

§. 103.

Veszedelemben foroghat a' tengeren kereskedő hajó a' tengeri rabló tolvajok miatt, vagy háború alkalmatosságával az ellenségnek vigyázó tengeri ereje miatt.

Az ellenség tengeri ereje ellen csak úgy lehet oltalmazni a' kereskedő hajókat, ha elegendő tengeri erő kíséri őket, a' mi pedig a' kóborló rabló hajókat illeti, a' micsodások kiváltképen a' tunisi, tripolisi és algíri rabló hajók, az ilyen rabló nemzetek ellen a' kereskedést bátorságossá szokták a' nemzetek tenni vagy a' kereskedő hajókat kísérő fegyveres hajók által; vagy pedig valamely hatalmas nemzettel; mellynek nagy tengeri ereje van, olyan egyességet köt a' nemzet, hogy annak vitorlája alatt kereskedhessek; vagy hogy annak hadi hajóji kísérjék, vagy védelmezzék a' nemzet hajóit. De az ilyen egyességre nehezen lehet az olyan nemzetekkel lépni, minthogy tulajdon hasznok kívánja, hogy más nemzet tengeri kereskedést ne folytasson, vagy pedig utoljára az olyan nemzetek, mellyeknek elegendő hadi erejek nincsen, hogy kereskedő hajójikat az ilyen rabló nemzetek ellen bátorságba helyheztessék, bizonyos summa pénzen vásárolják meg kereskedő hajójik bátorságát. Így a' svecziai király a' tripolisi basával 1802. kötött békeség ereje szerint eszten-dőnként 8 ezer piasztert tartozik annak fizetni

azért, hogy a' tengeren kereskedő hajóji bátorságban lehessenek azon rabló nemzet ellen.

§. 104.

De még ha az ilyen rabló nemzetek ellen bátorságban van is a' nemzet kereskedése, a' tengeren lévő szélvész, a' kősziklák miatt sok szerencsétlenségnek vágynak kitétetve, ez okon sok ember nem fogja reá adni magát a' tengeri kereskedésre, ha attól kell neki tartani, hogy a' kereskedésben lévő pénze egy ilyen szerencsétlenség által oda veszhet. Hogy tehát a' kereskedők neki-bátoríttassanak, szükség, hogy bátorságosító (assecuráló) emberek, vagy pedig társaságok légyenek, a' kik a' kereskedőknek a' szerencsétlenség miatt történhető kárát magokra vállalják, és azt megfizessék a' bátorságosított jószágtól fizetendő bizonyos procentoért. Ilyen társaságok már a' 12. században voltak, és ez legnagyobb tökéletességre ment az Anglusoknál.

Az ilyen bátorságosító társaságok a' magok hasznát nagyon probabilis calculuson fundálják; tapasztalásból tudják ugyanis, hogy egy esztendőben 100 kereskedő hajó közül is egy; de az is igen ritkán fog elsülyedni. Már most ha felvesszük, hogy ezen 100 kereskedő hajó mindegyikén 2000 forintot érő portéka van, a' portékák ára mindössze lesz 200000 forint, e' summát feltévé, hogy 2 procentoért assecurálja valaki, fog tenni

az assecuratioért adandó summa 4000 forintot, már ha az assecurált hajók közül egy elsülyedne is, és a' rajta lévő portékáknak árát, a' 2000 iorintot, ki kellene is fizetni, nyereségnek maradna még 2000 forint, sőt ha kettő elsülyedne is, és így a' 4000 forintot ki kellene is fizetni, csakugyan volna valami kis nyeresége az assecuralónak, mert minthogy az ilyen assecuratioért való summát előre le kell tenni, míg a' szerencsétlenség érhetné a' hajót, az érdekét az assecuráló szedné.

Hlyen assecuratiókat néhol csak privátus emberek, másutt egész társaságok szoktak felvalalni; mint Triestben is, hol az actiák állanak 250 forintból, mellynek $\frac{1}{4}$ részét kész pénzben, $\frac{3}{4}$ részét zálogban kell lefizetni.

§. 105.

A' kereskedés folytatására elmúlhatatlanul pénz kívántatik, mert csupa csere által igen ritka történetben lehet már ma a' kereskedést folytatni, meg pedig e' pénznek vagy aranynak, vagy ezüstnek kell lenni, minthogy az ércznemek közt ennek van minden nemzetek előtt kitűnő bece.

Pénzt tudni való hogy minden ország verethet a' maga számára aranyból, ezüsből és rézből, meg is határozhatja minden darab pénznek becsét, és az országban azt meghatározott becséért minden elveszi. De mihelyt idegenekkel foly a' kereskedés, ezekre nézve nem lehet azt törvénnel meg-

határozni, hogy egy darab pénzt annyiban vegyennek el, a' mennyiben ki van adva, mert akkor a' külső kereskedők csak azt fogják nézni, hogy azon darab pénzben mennyi a' tiszta arany, vagy ezüst, a' mit nekik adnak. Csak ezekből tehát már világos az, hogy ha azt akarja a' nemzet, hogy az idegekkel való kereskedésben ne veszessen, szükséges:

1-ör Hogy minden darab pénzben annyi valószínű arany, vagy ezüst legyen, a' mennyiben ki van adva.

2-or. Hogy az arany pénz az ezüsttel olly arányban legyen, mint a' millyenben van annál a' nemzetnél, a' mellyikkel kereskedünk.

Szükséges tehát először, hogy minden darab pénzben annyi valószínű arany vagy ezüst legyen, a' mennyiben ki van adva; mert különben majd mikor fizetni kell, a' külső kereskedőnek vagy az, hogy az ilyen pénzt a' maga kárával más pénz nemére elváltani, vagy pedig ha elveszi az ilyen pénzt a' külső kereskedő, bizonyos procentoért fogja elvenni. Mikor pedig a' nemzeti kereskedőnek fizet, azt a' pénzt meghatározott értékében (valorában) fogja adni. E' szerint akár az idegen kalmár fizessen a' nemzeti kalmárnak, akár a' nemzeti kalmár az idegennek, mindenképen a' nemzeti kalmár vallja kárát. Minthogy pedig e' valószínű kárt a' kalmár nem viselheti maga, hogy ez neki visszapótolódjék, portékáját fogja drágábban adni a' nemzeti vevőnek.

Szükség továbbá, hogy az arany pénz az ezüsttel olly arányban legyen, mellyben van a' külső nemzetnél, mellyel kereskedünk; mert különben az adásban és vevésben meg fog csalódní a' nemzet mert ha valamit vesz az idegen nemzetől, az ollyan pénz nemével fogja magát fizettetni, a' mellyet a' nemzet eléggé nem becsül. Ha pedig az idegen tartozik fizetni, az ollyan pénz nemével fizet a' mellyet a' nemzet kelleténél jobban becsül, sőt még az eléggé nem becsült pénz nemét az által magájévé igyekszik tenni, hogy azt magához váltja a' kelleténél feljebb becsült pénz neme által; p. o. a' Chinaiaknál az arany az ezüsttel ollyan arányban van, mint 1 a' 10-el. Ha már az európai kereskedő a' Chinaiktól vásárol, arany pénzben alkuszsa azt meg; de ezüst pénzben, fizeti ki. NB. Európában az arany az ezüsthöz, mint 1 14-hez közönségesen. Felteszem tehát hogy egy font aranyat ér a' productum, az alku szerént azért fizet 10 font ezüstöt, mellyért Európában 14 fontot kellett volna fizetni. Ellenben mikor a' chinai kereskedő vásárol az európaiktól, ezüst pénzben fog az európai kereskedő vele megalkudni, és arany pénzben fogja magát kifizettetni, ha tehát 14 font ezüstben alkudott meg véle, a' chinai kereskedőnek 1 és $\frac{4}{14}$ rész font aranyat kell fizetni, a' mikor Európában csak 1 font aranyat adtak volna. Így van a' pénzváltásban is a' dolog.

Ezektől az arany és nagyobb ezüst pénzeiktől, a' mellyek által lehet a' kereskedést folytatni, meg kell különböztetni a' kisebb nemeit az ezüst pénzeknek, és a' réz pénzeket, mellyek inkább csak a' belső kereskedés folytatására és annak könnyebbítésére vágnak minden országban. Ezek minthogy az országban maradnak, és az adásban 's vevésben a' magok meghatározott becsekben folynak, a' külső kereskedésre nézve semmi kárt nem okoznak, csak hogy az idegen nemzetnek ilyen aprólékos ezüst vagy réz pénze az országba bé ne jöjjön; mert különben félő, hogy az alább való ezüst és réz pénzei által magához váltaná az országban lévő jobb pénzeket.

A' mi pedig az idegen nagyobb nemű arany és ezüst pénzeket illeti, azokat a' pénzverő-házaknál megvizsgáltatván, meg kell határozni, és közönségesen ki kell hirdetni, hogy mellyek és micsoda becsben vétetődnek el a' nemzetnél, vagy az országban a' köz adásban és vevésben is.

§. 106.

Nem elég az, hogy az országnak elég pénze van, hanem a' szorgalmatosság előmozdítására az kívántatik meg, hogy az a' summa pénz, melly az országban van, mentül többször legyen forgásban (circulatióban); mert p. o. ha valamely országban a' pénz maszsája egy millió forintot térszen, de esztendőben csak egyszer fordul meg,

vagy csak egyszer megy circulatióba, csak annyit tesz, mint a' hol a' pénz maszszája egy millió forint; de ha 10-szer megy circulatióba 's a't. E'szerent, hogy valamely országban a' szorgalmatosság, kereskedés annál nagyobb légyen, azon kell igyekezni, hogy azon okok, mellyek a' pénz forgását vagy 'egészen lehetetlenné, vagy legalább nehezebbé tennék, elháríttassanak.

Lehetetlenné teszik a' pénz forgását valamely országban:

1-ör. Ha a' pénzt az országból akármicsoda szín alatt kiküldik, némelylek hát úgy gondolkodtak, hogy ezt tilalom által lehetne megakadályoztatni, de az ilyen tilalom vagy *feleslegvaló*, vagy pedig azt megtartani lehetetlen.

Ha a' nemzetnek a' külső nemzettel való kereskedése hasznos, az ilyen körülállásban a' pénz kiküldésének megtiltása feleslegvaló; mert maga a' kalmár a' maga tulajdon hasznáért a' maga adósságát inkább csere által fogja lefizetni, mint kész pénzben. Ha pedig a' nemzet veszt a' kereskedésben, úgy lehetetlen lesz a' tilalmat megtartani; mert azon summát, a' mennyivel ő az idegen nemzettől többet vesz, kész pénzzel kell kifizetni, vagy pedig az egész kereskedésnek meg kell szűnni; azt sem lehet pedig reményleni, hogy az ilyen tilalom által azt lehetne végbevenni? hogy majd az olyan nemzet, mellytol több productuniokat vesz az ország, minthogy a' pénzt az

országból ki nem szabad vinni, csere által fogja folytatni a' kereskedést, mert mikor a' nemzetnek az ilyen csere által való kereskedés hasznos, azt parancsolat nélkül fogják folytatni, különben pedig az idegen nemzetet semmi tilalom, vagy parancsolat által nem lehet kinszeríteni.

A' pénz kiküldése az országból nemcsak a' más nemzetekkel való káros kereskedés miatt történhet meg, hanem más okon is; p. o. némelly emberek kiköltöznek az országból, és pénzeket magokkal együtt elviszik, hogy a' jószágok birtokosai az országon kívül lakván a' jövedelmeket utánok kell küldeni, vagy pedig idegeneknek adják azt költsön, mindezeknek, 's az ezekhez hasonló pénz kiküldése útjainak megakadályoztatására nem elég a' tilalom, mert ez ugyan nehezebbé teszi, de általában meg nem akadályoztatja, minthogy cserelevelek, vagy más titkos utak által mégis gyakran ki fog menni az országból, hanem mindazon környülállásokban a' dolog természetiéhez képest különböző módon kell azt megorvosolni.

2-or. Kisebb lesz a' pénz forgása az országban, ha az uralkodó kincset gyűjt. Ha az országban a' pénz bőségben, a' földművelés, manufacturák, fabrikák virágjukban vágnak, úgy nem lesz szükség kincset gyűjteni, mert az uralkodó, ha szüksége van a' kincsre, olyan állapotjában az országban könnyen fog pénzt találni. Ha pedig különben is kevés az országban a' pénz, a' kincs-

gyűjtése által még kevesebb lesz. Egyedül csak azon tekintetben nem káros, sőt hasznos a' kincs gyűjtése, ha az országban sok a' pénz.

5-or. Kisebb lesz a pénz forgása az országban, ha a' nemzet az arany és ezüst készületekben tartja a' pompát; mert ez által sok arany és ezüst vétetődik ki a' circulatióból.

§. 107.

Itten kérdésbe lehet tenni: ha valljon káros e vagy hasznos a' *Luxus* (fényűzés) az országra nézve?

Hogy ezen kérdésre megfelelhessünk, azt kell legelőször meghatározni: mi a' luxus? A' luxus az ember szükségének és gyönyörűségének válogatott eszközök által való megelégitése. Innen világos, hogy a' luxusnak tárgya (objectuma) sem nem a' gyönyörűségben, sem nem a' szükségben, sem nem annak megelégitésében áll; hanem abban, hogy szükségét és gyönyörűségét válogatott eszközökkel pótolja ki az ember. Mikor hát ez a' kérdés forog fen: káros e' vagy hasznos a' luxus? nem az a' kérdés; hogy szabad e az embernek a' maga szükségének eleget tenni? hanem ez, hogy szabad é válogatott eszközök által kipótolni? A' dolog állani fog a' válogatott eszközök meghatározásában, mellyeket meghatározni igen nehéz. E' szerént tehát közönségesen vévén fel a dolgot, azt lenét mondani, hogy az országra nézve se nem káros,

se nem tilalmas, hanem hasznos, hogy az ember olyan eszközökkel elégítse ki a' maga szükségét, melyeket válogatott eszközöknek tartanak, melyekben tartják a' luxust. Azért nehéz meghatározni, mert ez a' meghatározás a' helytől, időtől, a' nemzet szorgalmatosságától, culturájától függ, hogy valami válogatott, vagy pedig csak közönséges eszköze legyen a' mi szükségünk kipótolásának; p. o. azon amerikai nemzeteknek, melyeket most fedeznek fel (detegálnak), felette kevés szükségek van, és náluk az válogatott dolog volna, a' mi Angliában közönséges dolog; hogy p. o. ők villával, késsel egyenek.

Szükségünk, vagy gyönyörűségünk kielégítésének minden eszköze tehát első kezdetében válogatott fog lenni, és így luxus; a mi idő jártával közönséges eszközzé fog válni. Hyberniába által-származván az Európaiak, egy sütőkemenczét építvén nékik, a' kenyérsütésre akarván őket tanítani, agyonverték őket, hogy ez a' luxus köztök el ne terjedjen. A' dohányval való élés elejinte nagy luxus volt, tilalmazni kellett, ma pedig közönséges dolog. Mikor Londonban legelsőben a' hintóba lovakat fogtak, nagy láрма volt e' luxus ellen, ma pedig már közönséges.

Közönségesen azt lehet mondani, hogy magában sem nem tilalmas, sem nem káros, sőt az országra nézve hasznos, hogy az ember a' maga szükségét, vagy gyönyörűségét olyan eszközökkel elé-

gítse ki; mellyeket válogatott eszközöknek tartanak, a' mellyekkel való élésben áll a' luxus, és így magában nemhogy káros, vagy tilalmas, sőt hasznos a' luxusj mert:

1-ör A' rakásra gyűlt pénz vagy capitalis, melly haszontalan heverne rakáson, ezáltal legbizonyosabban forgásba megy. *Süsmilch* erre azt mondja, hogy az ilyen pénz más jobb utakon és módokon is forgásba mehet; p. o. a' nagyra született elméket kell felsegíteni, könyvtárakat kell rajta szerezni, a' haza szolgálatjában elhaltak özvegyeit és árvájit kell ápolni. De a' tapasztalás tanítja, hogy ezen utakon igen kevés rakásra gyűlt pénz megy forgásba.

2-or. A' luxus a' lakosok számát, az impopnatiót neveli, mert a' hol luxus van, ott csak egy ember szükségének kielégítésére is sok embernek kell dolgozni, a' kiknek ez által mód adódik arra, hogy élelmeket keressék. Ha luxus nem volna az ilyen országban, hány mesterembernek kellene koldussá lenni. *Süsmilch* erre azt mondja, hogy jobb volna az ilyen embereknek földművelőknek lenni.

De azt lehet tapasztalni, hogy egy országban sem az a' hiba, hogy a' földművelő kevés volna a' mesteremberekhez képest, hanem inkább megfordítva van a' dolog. Ha minden földet mivel kicsoda szükségére fognak azok természeteni? Minden földművelő könnyen természetet annyit, a'

mennyi magán kívül még más 5, sőt 10 családnak (famíliának) elegendő. Ha kevés az országban a földmivelő, nem az az oka, hogy a mesterember sok, hanem hogy az ember kevés abban az országban.

5-or. A luxus neveli szorgalmatosságát a nemzetnek. Hogy az ember csak nyomorúságosan tengődjék, arra nem sok munka, fáradság kívántatik de hogy jól, kényelmesen éljen, arra sok gondolkozás, igyekezet és fáradság által lehet eljutni. A mesterségeket a szükség találta, a kényelem (commoditas) szeretete tökéletesebbé tette, a luxus a legfelsőbb gradusra emelte.

4-er. A luxus civilizálja az embereket, ez viszi a cultural közikbe. Itt ugyan némelyek azt mondják, hogy a luxus új vétkeket szül és hoz magával a nemzet közibe.

De azon vétkek, melyek a luxusból következnek, nem annyira új vétkek, mint inkább a luxus által új formába öntött régi vétkek; régen p. o. a dolgok mennyiségében (quantitásában) tartották a luxust, ma inkább minémiségében (qualitásában). *Homerus* azt mondja, hogy Ajax elébe fél barmot tettek fel, ma inkább sokfélét raknak fel. Régen abban volt a luxus, ha valaki sokat ivott, ma ha különféle válogatott borokkal él.

§. 108.

De haszintén így magában áltáljában vévén fel a dolgot, se nem tilalmas, se nem káros, ha-

nem hasznos az országnak, hogy az ember a maga szükségét, vagy gyönyörűségét olly eszközökkel elégítse ki, *mellyeket* válogatott eszközöknek tartanak és a' mellyekkel való élésben áll a' luxus: mégis az könnyen meglehet, hogy a' luxust tárgyaira nézve külön vévén gondolóra, némelly dolgokban való luxus az országnak káros, valamint külön egyes individuumokra nézve gondolván azt meg, azokra nézve veszedelmes is lehet.

1-ör. Tehát némelly dolgokban való luxus káros lehet az országnak: *a)* Ha a' luxusra megkívántató dolgok külső országi productumok, 's az azokkal való élés az országban már nagyon közönséges, úgyhogy azokért nagy summa pénzeknek kell az országból kimenni, melly miatt a' nemzet a' kereskedésben sokat vesz; mert ha a' nemzet a' maga kereskedésén nem vesz, haszintén külső országi productumok jönnek is bé az országba, még azért az ilyen productumokban való luxus nem káros az országnak, sőt az ollyan productumokkal való megesmerkedésből gyakran a' nemzetnek nagy haszna származhat; p. o. Olaszországba a' selyem materiát régen napkeletről hozták, de már ma millyen nagy haszna van Olaszországnak a' selyemtermesztésben! *b)* Ha a' luxus az arany és ezüst készületekben van, mert az ollyan arany és ezüst a' circulatióból kivevődik, annyival ártalmasabb lesz az a' luxus, ha a' házi ékességeknek, bútoroknak (mobíliáknak) megaranyozásában tart-

ják, mert az ilyen arany és ezüst nemcsak az, hogy a' circulióából kivevődik, hanem el is vész. c) Ha a' luxus abban áll, hogy felelte sok cselédek tartanak a' tehetősebbek; mert sok hasznos kezeket elfognak ez által a' szükséges munkától. Ez a' luxus kivált az olyan országban káros, hol az impopulatio kicsiny lévén, a' dolgozó kéz kevés. 2-or. Veszedelmes lehet a' luxus egyes individuumokra nézve is, mellynek meghatározására e' következendőket kell gondolóra venni: 1-ör. Ha a' luxus által okozott költség feljülhaladja valakinek jövedelmét. 2-or. Ha az ember a' luxus gyakorlása által jövedőre gyermekeit szerencsétlenné teszi, hozzá szoktatván őket az olyanokhoz is, a' mellyekkel való élésben jövedőre módjok nem lesz. 3-or. Ha a' luxus gyakorlása elsőbb kötelességének teljesítésében akadályoztatna meg valakit; p. o. háza népére való illendő gondoskodásban, gyermekei nevelésében, tanításában.

§. 109.

Ezek szerint *Struense* prussus minister általjában az országok luxusára nézve e' következendő igazságokat hozá ki:

1-ör. A' luxus általjában az országra nézve hasznos ez által mennek elő a' mesterségek, nevedik a' nép száma és a' dolgozó lakosok gazdagsága.

2-or. Az olyan luxus káros, melly egyes személyeknek, vagy famíliáknak kipusztulásával, vagy elaljasodásával van öszveköttve. Némellyek ugyan azt állítják: mindegy akár Péternél, akár Pálnál légyen a' gazdagság; de csakugyan mégis az ilyen változások gyakran sok kedvetlen és szomorú következtésekkel vágnak egybeköttve.

5-or. A' luxust törvény által regulázni nem lehet, a' rang szerént meghatározni azért nem volna jó, mert az embereknek pénzbéli tehetségek nem a' ranghoz van alkalmaztatva, azonban a' lakosok vagyonát kellene megvizsgálni melly igen gyűlölséges. Továbbá a' tilalmak gyakran károsabb dolgokra viszik által a' luxust; p, o. Danzigban megtiltották a' szolgálóknak az arany csipkés fejkötők viselését, mellyből csak az lett, hogy helyébe hollandiai csipkét vettek, mellyel elviselvén semmi hasznát sem vehették, és ennél fogva 1773-ban kénytelen volt a' magistratus ismét megengedni az arany csipkéket. Dániában megtiltották az arany paszomántok viselését, de helyébe emallírozott gombok jöttek szokásba, mellyből több volt a' kár. Próbálta Róma az úgy nevezett Simituaria és Cibaria törvényekkel a' luxust regulázni; de a' mint a' gazdagság nevedett, a' szerént ezen törvények ereje elenyészett. *Tacitus Annalium lib. 3-o* azt mondja: quod contemptu abolitae leges securiorem luxum fecerint. Sőt utoljára oda ment ki a' dolog, hogy azt mondták a'

Rómaiak: Quid opus libertate, si volentibus luxu perire vetitum est?

A' luxusnak még legjobban elejét lehetne venni a' nagyok jó példája által. Ha azok valamivel felhagynak, a' kisebbek sem fogják azt követni; de épen azokat nehéz erre venni.

4-szer. Hogy a' luxus az országnak káros ne legyen, azon kell igyekezni, hogy a' nemzet gazdagságának kútfeje állandó legyen, mert ha a' nemzet gazdagsága az idővel változhat, a' megszozott luxusnak káros következése lesz.

§. 110.

A' luxus ellen e' következendő nehézségeket tesz fel:

1-ör. A' luxus mindent megdrágít: az olyan országban tehát, a' hol luxus van, nehéz élni az embernek. — Erre ez a' felelet, ha a' jövedelmek kútfeje gazdag, a' drágaság semmi akadályára nem fog lenni a' nemzet boldogságának. Ha a' költség több, mint a' jövedelem, akkor igen is káros a' luxus.

2-or. A' luxus minthogy a' szükségét, és költséget szaporítja: a' házasságot, a' lakosok száma nevedését hátráltatja. — Egynéhány emberek az igaz, hogy a' luxus akadályt vét a' házasságban, kivált a' nagyobb városokban, de más részről hánynak szerez módot a' házasságra, mert a' lakosoknak szorgalmatos része az olyan or-

szágban keres sokat, a' hol luxus van, és ez által jobb módja van a' házasságra. Csak két országot kell öszve hasonlítani egymással, egyet olyat, a hol luxus van, másikat, a' hol nincs, mindjárt meg fog tetszeni a' nagy különbség; mert az olyan országok sokkal népesebbek még ma is, a' hol luxus vagyon» A' többi ellenvetésekre a' feljebb mondottakból könnyű megfelelni, millyenek ezek: árt az impopulációnak; de csak ott, a', hol sok cselédek tartásában áll a' luxus: megszegényíti a' nemzetet a' luxus; igen ha többet költ, mint a' mennyi a' jövedelme.

§. 111.

Hátráltatik pedig a' pénz forgása az által: 1-or. Ha a' szokott fizetéseknek kevesebb, 's épen e' miatt hosszabb határnapjai (terminusai) vágnak egy esztendőben; p. o. az adót fél esztendőnként szedik bé, a' salariumot is fél esztendőnként adják ki. Tegyük fel p. o. hogy 1 millió forint, a' mit fél esztendő alatt a' pénztárba kell tenni, az adófizető nép már a' beszédés terminusa előtt 2 s 3 hónappal kénytelen lesz gyűjteni és tartogatni azon summát mellyet tartozik letenni. E' summa ez által sok ideig fog forgáson kívül lenni. Így szintén, a' kik a' salariumot fél esztendőnként veszik, azt a' summát fél esztendő alatt lassanként fogják elkölteni: ez a' pénz tehát tovább fog forgáson kívül lenni, mintha fertály esztendőnként vennék ki salariumokat.

2-or. Akadálya a' pénz forgásának a' lakosok kevés volta; mentül meszszebb laknak egymástól az emberek, annál kevesebb a' szükségek, azzal igen beérik, a' mit magok produkálnak és készítenek, kiváltképen, ha ezt a' hibát még az is neveli, hogy a' nagy anyavárosokban felette sok a' lakos, és még ha a' nemzetnek tehetősebb része itt költi el jószágából vett jövedelmét, az ilyen városok mindent magok nyelnek el.

§. 112.

Mínthogy pedig a' nagy tengeri kereskedésnek folytatására nagy summa pénz kívántatik, a' mennyi egy privátus embernek nem igen van, vagy ha van is, maga annyi summa pénzt nem bátorodik próbára kitenni; azonban egy ember nem is igen bizhat magához, hogy egy olyan szélesen kiterjedő kereskedést eligazíthasson, ez okon az ilyen nagy kereskedés folytatására társaságoknak kell összeállani.

Az ilyen kereskedő társaságoknak a' polgári társaság hírével és engedelmével kell összeállani; sőt a' körülállások szerint az ilyen társaságoknak bizonyos privilégiumokat, jusokat kell engedni, a'melly felől adandó levelekben, mind az idő, a' meddig azokkal élhetnek, mind a' társaság tagjainak száma meg légyen határozva. Az ilyen kereskedő társaságok tagjai a' kereskedés folytatására megkívántató tőkepénzt bizonyos meghatározott summák-

ban, vagy az úgy nevezett részvényekben (actiakban) fogják öszvetenni, melly részvények mentül kisebb summákból fognak állani, annál többeknek fog módjok lenni abban, hogy e' társaságba beállhassanak. Ezen részvényekből öszvegyült tőkepénznek annyinak kell lenni, a' mennyi a' kereskedés hasznos folytatására megkívántatik. Ha pedig megtörténnék, hogy azon tőkepénz elegendő nem volna, akkor kénytelen lesz a' kereskedő társaság a' maga fundusát vagy új részvények által nevelni, vagy pedig költsön venni fel pénzt, melly két mód közt nagy a' különbség; mert ha új részvények által neveli a' maga fundusát, a' kereskedésből jövő hasznot több személyek között kell felosztani; ha pedig pénzt költsönöz, a' költsön adó csak kamatját veszi pénzének, mellyből világos, hogy a' melly kereskedő társaságok már magokat megfundálták, és nyereségek bizonyos, azok nem új részvények által, hanem költsön vett pénzzel fogják a' magok fundusát nevelni. Abban, a' mit a' kereskedő társaság nyert, csak a részvények tulajdonosi osztóznak, és a' mint ez a részvényekre esett nyereség nagyobb, vagy kisebb, a' szerént nevededik, vagy alább száll a' kereskedő társaság actiájának is a' becse. így a' hollandiai napkeleti Indiákra kereskedő társaság részvényéért 1718-ban hat annyit, 1720-ban 18-szor annyit adtak.

Gyakran az ilyen kereskedő társaságok vagy magoktól eloszolnak, vagy pedig a' köztársaság, vagy az uralkodó hatalom, minekutána a' czél el van általok érve, vagy ha talán károsok, eltörli őket, vagy legalább másféle formába önti azokat; mint p. o. az angliai napkeleti Indiákra kereskedő társaság 1784-ben egészen más formába öntetett, magának vévén az angliai uralkodó hatalom a' napkeleti Indiákra kereskedő társaság tartományinak politikai igazgatását.

§. 113.

A' melly nemzetek egymással kereskednek, azok egymásnak adósai lesznek, melly adósságot kész pénzzel kell fizetni. Minthogy pedig ezen kész pénzzel való fizetés bajos, és annak általküldése veszedelmes 's költséges, azért találták más könnyebb módját az ilyen adósság kifizetésének a' *Cserelevelek* által, mellyeknek legeggyűbb formája és módja e' következő: Bécs és Hamburg közt van a' kereskedés. A egy bécsi kalmár adós *Bnek* egy hamburgi kereskedőnek 1000 forinttal. Ismét egy hamburgi kereskedő adós *Dnek* egy bécsi kereskedőnek 1000 forinttal. E' történetben könnyű lesz az adósságot cserelevelek által kifizetni; mert Bécsben a' kalmár elmegy *D* kereskedőhöz, leteszi neki az 1000 forintot, melly ért az neki egy levelet ad, mellyben azt írja, hogy *C* kalmár, ki neki 1000 forinttal adós, fizessen Ham-

burgban *B* kalmárnak, kinek *A* a' bécsi kalmár adós, 1000 forintot. így fogják mind *a* két részről egymást kielégíteni.

Ezen személyeknek, kiknek kezén ezen cserelével a' mondott mód szerint megfordul, különböző nevek van. *Remittensnek* hívják azt, ki a' cserelévelért pénzt tett le, vagy azt megvásárolta. *Trassansnak* azt, ki a' pénzt kezéhez vette, és azért cserelvet adott. *Praesentansnak* vagy *Exactornak*, kinek az a' cserelével küldődik, és a' ki ezt annak, a' kire küldődött, bemutatván, magát kifizetteti. *Acceptansnak*, ki az ilyen neki bemutatott cserelvet elfogadja és azért kész pénzt fizet.

Míg az ilyen egymással kereskedő nemzeteknek egymás eránt való praetensiója egyforma, addig nincsen együgyűbb és könnyebb dolog, mint egymást cserelvelek által kifizetni, de mihelyt a5 két kereskedő nemzet közül egyik a' másiknak többel adós, mint a' másik, ilyen körülállásban világos, hogy az ilyen cserelvelek által csak egy részét lehet kifizetni az adósságnak.

Míthogy pedig ez a' cserelvelek által való kifizetése valamely adósságnak könnyebb és hasznosabb, bizonyos, hogy minden kereskedő, a' ki másuva adós, igyekezni fog ilyen cserelvet szerezni magának attól, a' kinek azon a' helyen was adós, és az ilyen cserelvelek árát mindaddig fogják egymásra verni és nevelni, míg csak leg-

kisebb hasznot láthatnak abból, hogy az ilyen adósságot inkább cserelvelek által fizessék ki, mint kész pénzben. Melly cserelvelek árának nagyobbodása a' köztársaság kárával van egybekötve; mert a' kereskedő valamint más költséget, úgy ezt is mindég a' productumnak vagy portékának árába tudja, és azt annyival drágábban fogja adni, a' mennyivel többet kellett néki fizetni a' cserelvéért.

Az ilyen történetben, mikor a' cserelvelek ára így felmegy, két módon lehet annak nevedéséből származott kárt elkerülni, kisebbé tenni t. i. vagy az ilyen cserelvelekkel kereskedőknek speculációja, vagy az ilyen adósságok kész pénzzel való kifizetése által.

A' cserelvelekkel kereskedőknek speculációja által e' következő módon: Ha Bécsben igen sokba kerülne, egyenesen Hamburgba szóló levelet vásárolni, olyan más kereskedő helyet kell keresni, a' hol könnyebben és olcsóbban lehet cserelvelet kapni, és a' melly helyről ismét arra a' helyre, a' hol fizetni kell, a' productumokért ismét olcsóbban lehet cserelvelet kapni. így ha Bécsben a' Hamburgba szóló cserelvelekért 6 forintot kellene fizetni; hogy Hamburgban 100 forintot fizessenek ki valakiért, Bécsben azért 106 forintot kellene fizetni. E' körülállásban, ha a' kereskedő látja, hogy Bécsben a' Lipcsébe szóló cserelvelek censusa 2, Lipcséből Hamburg-

ba ismét 2 forint, ekkor Bécsben Lipcsébe szóló cserelevelet vásárol, Lipcsében ismét felcserélheti ezt Hamburgba szóló cserelevéllel. Ez úton 4 procentóba kerül a' cserelevélnek Hamburgba való általküldése, mellet ha Bécsből küldött volna egyenesen Hamburgba, 6 procentóba került volna.

Az ilyen cserelevelek árát nem határozhatja meg a' nemzet parancsolat által, és nem szállíthatja alább, így nem parancsolhatja a' feljebb előadott történetben, hogy a' Bécsből Hamburgba szóló cserelevelek ára nem 6, hanem csak 4 procento légyen; mert a' mint Svecziában 1748-ban próbálták, a' parancsolatnak semmi haszna nem lett.

Ha nagyon felment a' cserelevelek ára, úgy hogy nem kerül a' valóságos pénz küldése annyiba, mint a' cserelevél küldése, az ilyen környúlásban sokkal jobb lesz kész pénzt küldeni, és e' történetben a' kész pénz kivitelének általjában való tilalma káros volna.

A' mi utoljára a' cserelevelek külső formáját illeti, az igen együgyű és rövid, három részből áll:

1-ör feljülírásból, melly áll a' helyből, a' hol, és a' napból 's esztendőből, a' mikor íródott a' cserelevél, és még abból a' summából, mellyet a cserelevélre kell fizetni.

2-or. Magából a' cserelevél foglalatjából; t. i. meg van határozva a' fizetés ideje, kiknek kell fizetni és mennyi summát, továbbá azt kell meg-

esméni, hogy azt a' summát ő felvette, és ígérni kell, hogy azt a' summát kifizeti.

3-or. Aláírja a' maga nevét az, a' ki a' cserelevelet adja, és annak is a' nevét, a' kire adja, hogy az azt kifizesse.

Illyen formán írják hát rövideden:

Bécs Januar. 22-kén 1833. 1000 Rforint.

Három hónap múlva fizessen az úr erre az én cserelevelémre Puskás András úrnak 1000 Rforintokat, melly summát én kész pénzben vettem, az úr írja bé e' summát az én számadásomba.

Kocsis György úrnak.

Kurta Mihály.

II-dik S Z A K A S Z .

A népességről, a lakosok felszámlálásáról és azoknak neveléséről.

§. 114.

Haszintén a' lakosok számának szaporodását *Sonnenfessel* együtt nem állítjuk is a' Politika princípiumának lenni, mellyből mint próbakőből lehessen megítélni a' köztársaságra nézve teendő minden rendeléseket, ha valljon azok a' társaság boldogságának előmozdítására valók e, vagy nem, mindenkor arra vigyázzván benne, ha valljon azon rendelések a' lakosok számának szaporodását előmozdítják e, vagy akadályoztatják, annyi csak-

ugyan bizonyos, hogy a' lakosok számának szaporodása a' köztársaság igazgatója gondoskodásának egy legfőbb tárgya, mert mentül több a' lakosok száma, annál nagyobb az ország boldogsága, annál több a' dolgozó kéz, annál több az ország jövedelme, annál nagyobb a' külső erő is a' közönséges bátorság fentartására és védelmezésére.

§. 115.

A' tapasztalás után lehet bizonyosan tudni, hogy a' világ bölcs alkotója úgy szabta ki a' természet rendét, hogy a' világ csaknem minden részeiben nagyobb, vagy kisebb bőségben az esztendőnként születtek száma feljülhaladja a' holtak számát, és így az emberek száma a' földön esztendőnként nevedni szokott a' maga természeti rendén. Feltéven az esztendőnként meghúltak 's élők, és az esztendőnként születtek 's élők közt az arányt (proportiót) úgy, a' mint közönségesen szokták, hogy 56 közül 1 hal meg, 26-hoz 1 születik, a' holtak és születtek közt körülbelül úgy fog lenni az arány, mint van 10 a' 15-hoz, 56 ezer ember közül, p. o. meghal esztendőnként 1000 ember, születik pedig 56 ezer emberhez esztendőnként 1546, már az ilyen arányban, a' mint *Ajler* kivetette, 85 és $\frac{1}{2}$ esztendő alatt kétannyira szaporodnak a' lakosok. Ha pedig úgy van az arány a' holtak és születtek közt, mint van 10 a' 15-höz, úgy 50 esztendő alatt

szaporodnak kétannyira. Ez a' rendje a' természetnek állandó, csak hogy a' külső akadályok, mellyek azt rendes útjában megakadályoztathatják, elháríttassanak. A' köztársaságnak tehát a' lakosok száma szaporítására nézve legfőbb kötelessége az ilyen akadályoknak elhárításában áll, általában pedig a' köztársaságnak minden kötelessége e' tekintetben abból áll:

1-ör. Hogy tudja a' lakosok valóságos számát.

2-or. Hogy a' lakosoknak azon száma meg ne fogyjon.

5-or. Hogy a' lakosok száma szaporodjék.

§. 116.

Először tehát szükséges a' lakosok számát tudni az országban. A' lakosok száma kitanulására két mód van, vagy az úgy nevezett *politica arithmetica*, vagy a' lakosok valóságos felszámolása.

Az úgy nevezett *politica arithmetica*nak tála-lója volt Anglus *Graunt* (Grant) a' 17. században, ki 1666-ban Londonban kiadott munkájában azt közönségessé tette, ő utána *Petty* (egy Francia) *Hallei*, *Struig*, *Kerseboom* (Hollandusok), azután az újabb időkben *Süsmilch*, *Vargartin*, *Bauman* és *Crome* e' tudományt nagyobb tökéletes-ségre vitték. A' *politica arithmetica* több módját adja elő, a' mellyekből lehet a' lakosok valóságos számához vetni.

§. 117.

Az első mód az, a' mikor az esztendőnként meghaltak számából vetünk az életben lévők számához. Sok esztendei tapasztalás tanította meg az embereket arra, hogy hacsak rendkívül való okok miatt nem nevedett a' holtak száma, tehát a' megholtaknak több esztendőben öszveszedett számából az jön ki, hogy bizonyos időszakaszban ugyanazon egy környéken igen egyforma arányban vagy a' megholtak száma az élőkéhez. Hogy pedig ezt a' megholtak és élők közt való arányt ki lehessen találni, e' végre szükséges e' következőkre figyelmezn:

1-ör: Hogy hacsak lehet, legalább 9, vagy 10 esztendei jegyzéseket kell felvenni, azokat öszveadni, és a' mennyi az esztendők száma, azzal elosztván kitanulni, hogy 1 esztendőre mennyi esik a' megholtak közül. Hasonlóképen ugyanazon 9 vagy 10 esztendőkről kell tudni az élők számát is, hogy esztendőnként mennyi. Ezt öszveadván 's az esztendők számával, 9 vagy 10-el elosztván, kijön a' közép szám, hogy 1 esztendőre tehát áltáljában vévén, mennyi embert lehet feltenni, és már most a' megholtak számával elosztván az élők számát kijön, hogy micsoda arányban vágynak a' megholtak az élökhöz, vagy hogy abban a' helyben az élők közül esztendőnként hányadik szokott meghalni; p. o. Berlinben:

Esztendő.	A' holtak száma.	Az élők száma.	Az élők és holtak közt való arány.
1747-ben	3458	106969	a' mint van 1 a' 30-hoz.
1748 —	4235	107635	— — — 1 — 25 —
1749 —	3863	110933	— — — 1 — 28 —
1750 —	4275	113289	— — — 1 — 26 —
1751 —	4632	116483	— — — 1 — 25 —
1752 —	3822	119224	— — — 1 — 31 —
1753 —	3600	122897	— — — 1 — 34 —
1754 —	4445	125385	— — — 1 — 28 —
1755 —	4358	126661	— — — 1 — 29 —
Öszveség	36688	1049470	

A' proportio tehát Berlinben úgy van az élők és holtak közt, mint 1 a' 28-hoz.

2-or. E' végre a' közönséges esztendőket kell kiválasztani, nem pedig a' rendkívülvalókat, melyekben netalán drágaság, ragadó nyavalyák, döghalál, vagy pusztító hadak uralkodtak; mert p. o. 1209-dik esztendőben Danczigban pestis lévén, meghaltak 24533. 1210-ben pedig csak 1784-en, vagy pestises esztendő előtt 1601-ben 1361-en holtak meg, 1602-ben pestis lévén, 16919. holtak meg.

3-or. Ha egy egész tartományra vagy környékre nézve akarjuk meghatározni ezt a' holtak és élők közt való arány, nem egy nagy várost; se nem egy helységet, vagy falut kell e' végre felvenni; mert a' mint a' helyek nagyságokra nézve különbözők, a' szerént különbözik ezen arány is; p. o. falukon 40 közül 1 hal meg, kis városokban 36 közül 1, a' nagyobbakban 28 közül 1,

az anyavárosokban 24 közül 1; hanem az ilyen helyeket együvé vévén ezekből a' media proportionalis ez: a'' mint van 1 a' 36-hoz, vagy 1000 ember közül meghal 27.

Ezen szabályok (regulák) szerint tévén már a' feljebb előszámlált tudósok sok próbákat, mintegy media proportionalist, a' holtak és élők közt úgy állították meg ezen arányt, a' mint van 1 a' 36-hoz.

§. 118.

Második mód az, mikor az esztendőnként születtek számából vetünk az élők számához. Ezen arányt hasonlóképen sok esztendei tapasztalásokból lehet kitalálni valamely helyre nézve a' feljebb előadott regulák szerint j. p. o. Berlinben:

Esztendő.	A' születetek.	Az élők száma.	Arány azok közt.
1747-ben	3512	106969	
1748 —	3445	107635	
1749 —	3275	110933	
1750 —	3991	113289	
1751 —	4149	116483	mint 1 a' 28-hoz,
1752 —	4257	119224	
1753 —	4466	122897	
1754 —	4570	125385	
1755 —	4630	126610	

Ez a' születtek és élők közt való arány is nagyon különbözhet a' helyek különbsége szerint egymástól. Némelyek tapasztalása szerint a' falukon 26-tal, vagy 29-el kell sokszorozni mert

minden 26 vagy 29 élő emberhez 1 születik. A' nagyobb városokban, hol sok a' cseléd és nőtelen ember, 35-tel, ismét az anyavárosokban, a' mint mondják; mint p. o. Londonban 30-al, mert minden 50 élő emberhez esztendőnként csak 1 születik. Már ezen különböző arányokból mellyik légyen a' media proportionalis annak meghatározásában nem mindnyájan egyeznek meg egyformán, nemelleyek azt állítják, hogy úgy van, mint 1 a' 26-hoz. *Kerseboom* azt mondja, hogy úgy van, mint 1 a' 35-höz. Mások ismét azt mondják: a' mint van 1 a' 50-hoz, 30-al sokszorozván tehát a' születtek számát, kijön az élők száma.

§. 119.

Harmadik mód az, mikor az esztendőnként megházasodtak számából vetünk a' lakosok számához. A' lakosok száma is az országok és helységek különbsége szerint, különböző egymástól. így p. o. *Struig* szerint Hollandiában a' falukon úgy van, mint 1 64-hez, vagy minden 64 személy közül egy pár házasodik meg esztendőnként, vagy minden 52 élő személy közül egy lép házasságra. Angliában pedig a' falukon *Shorz.* tabellája szerint úgy van, mint 1 119-hez. A' legközönségebb arány, mellyet *e* részben megállítottak és felvesznek, ez: a' mint van 1 a' 110-hez vagy 109-hez. Minden 55 személy közül 1 lép házasságra, a' media proportionalist a' házasok számából va-

lamelly helyre nézve épen úgy kell kikeresni, mint a' megholtak, vagy születtek számából, p. o. Berlinben:

Esztendő.	Házások száma.	Élők száma.
1747-ben	774	106969
1748 —	879	107635
1749 —	846	110933
1750 —	1062	113289
1751 —	1121	116483
1752 —	1199	119224
1753 -	1152	122797
1754 —	1281	125385
1755 —	1158	126661

Valamint pedig a' természet állandó arányt tart a' megholtak, születtek, házasodtak és az élő lakosok száma közt, úgy még a' házasok és a' gyermekek száma közt is ilyen állandó arány van. Altaljában vévén egy országban minden házasokra lehet 4 gyermeket számlálni, néhol ugyan meg lehet, hogy egyes helyeken egy házásra több is esik, másutt ismét kevesebb, mint Prussiában csak 3, de a' 4. mint közép számot fel lehet venni. így szintén úgy látszik, hogy állandó a' természet rendje a' születtek és megholtak száma közt való arányban, mellytől függ a' lakosok számának hamarább, vagy később való nevedése. A' inelly születtek és megholtak száma közt való arány szerint mikép nevedik a' lakosok száma, és hány esztendő alatt szaporodik az két annyira, *Ajleré* végre egy tabellát dolgozott, feltévén, hogy egy

környéken 100 ezer a' lakosok száma, és esztendőnként 56 közül 1 hal meg, a' következő módon fog megsaporodni, a' mit ez a' 4 rubrika fog megmutatni.

A' megholtaknak a' születtekhez való aránya 2, a' születtek szaporodása esztendőnként 5, a' születtek fogják tenni az élők részét 4., kétannyira szaporodnak ennyi esztendők alatt:

10 a' 11	277	$\frac{1}{361}$	250 $\frac{1}{2}$
10 — 12	555	$\frac{1}{180}$	125
10 — 13	833	$\frac{1}{120}$	83 $\frac{1}{2}$
10 — 14	1110	$\frac{1}{90}$	62 $\frac{3}{4}$
10 — 15	1388	$\frac{1}{72}$	50 $\frac{1}{4}$
10 — 16	1666	$\frac{1}{60}$	42
10 — 17	1943	$\frac{1}{54}$	35 $\frac{3}{4}$
10 — 18	2221	$\frac{1}{45}$	31 $\frac{2}{3}$
10 — 19	2499	$\frac{1}{40}$	28 —
10 — 20	2777	$\frac{1}{36}$	25 $\frac{5}{6}$
10 — 22	3332	$\frac{1}{30}$	21 $\frac{1}{3}$
10 — 25	4165	$\frac{1}{24}$	17 —
10 — 30	5554	$\frac{1}{18}$	12 $\frac{4}{5}$

§. 120.

Negyedik mód az, a' mikor a' famíliák számából vetünk a' nép számához. Egy familia, vagy háznép több vagy kevesebb személyekből állhat, a' legközönségesebb arány, mellyet általában felvesznek, az, hogy minden famíliára 4 és 1 személyt, vagy minden két famíliára 9 személyt számlálnak. Így Rómában p. o. 1740-ben szám-

láltak 32158 famíliát, akkor tehát a' lakosok száma telt 14.7000-et, és egy familia állott 4-és személyből.

§. 121.

Ötödik mód az, mikor a' fegyverfogható lakosok számából vetünk a' lakosok számához. A fegyverfogható lakosok száma, minthogy azt tesszik fel, hogy minden famíliára 1 fegyverfogható embert számlálhatni, tehát úgy lesz a' lakosok számához, mint van 1 a 4 vagy 5-höz. A' fegyverfoghatók száma nem mindenkor egy a' valószínű katonák számával. Nincsen egy ország is, a' hol a' lakosok közül minden 5-dik katona volna, mert úgy egy ország sem állhatna fen. A' valószínű katonák száma az országok különbsége szerint különböző arányban szokott lenni a' lakosok számával. így Prusziában minden 8 0-dik ember katona. (?) Felső Saxoniában minden 40-dik. *Montesquieu* legtűrhetőbb aránynak tartja, hogy minden 100 közül egy katona légyen.

§. 122.

Hatodik mód az, mikor a' házaknak számából hozzák ki a' lakosok számát, feltéven általjában, hogy egyremásra minden háznak mennyi lakosa lehet, és ezen számmal sokszorozván a' házak számát. Egy házra mennyi lakost lehessen venni, az a' helyek különbsége szerint változik, nagy vá-

rosokban sokkal többet, mint faluhelyeken. *Crome, de Luca* után Bécsben minden házra 45 személyt számlál, ezzel sokszorozván a' házak számát, melly Bécsben 6655, lesz a' lakosok száma 505875, de a' nem egyez meg a' lakosok valóságos számával, melly a' felszámlálás szerént ment 235098-ra, bizonyosan tehát egy házra nem lehet 45 személyt számlálni.

§. 125.

Hetedik mód az, mikor a' gabona fogyasztásából vetünk a' lakosok számához. Ez ütőn csak az olyan helyeken lehet a' lakosok számához vetni, hol a' lakosok közönségesen gabonával élnek, és a' gabonára, mellyet az országban elemésztnek, valamely adó van vetve, p. o. a' malomvám, mellyből ki lehet tanulni, hogy esztendőnként hány véka gabonát fogyasztanak el, már most azt állítván, hogy esztendőnként egy emberre egyremásra vévén, hány véka búzát kellessék számlálni, 's e' számmal elosztván a' fogyasztott gabona vékáknak számát, kijön a' lakosok száma; p. o. feltévé, hogy egy személy egyremásra vévén 6 véka gabonával beéri esztendőnként, valamely városban esztendőnként 60 ezer véka consumálódik, ott 10 ezer lesz a' lakosok száma, mert 643000-ret 10-el elosztván, 10 ezer jön ki.

§. 124.

A' politica arithmetica mindezen előszámlált különböző módjainak nagy a' haszna mind azok-

ban a' történetekben, a' hol a' lakosok számához csak körülbelől kell vetni, és a' hol bizonyosabb mód nincs arra, hogy a' lakosok számát lehessen tudni. Ez okáért szükséges, hogy mind azok a' jegyzések, mellyeken a' politica arithmetica készül, legnagyobb szorgalmatossággal tétessenek meg minden országokban, az esztendőnként megholtak, születtek és házasodtak száma a' legnagyobb szorgalmatossággal feljegyeztessék. De csakugyan ez előszámlált módokon a szorgalmasan készült tabellákból is csak körülbelől lehet a' lakosok valóságos számához vetni; nem lehet tehát azt ezeken az utakon olly bizonyosan kitanulni, mint ezt illyen fő dolgokban minden országnak kívánni kell, és a' mint más úton végére is lehet menni. Elhalgatván itt már ezen tabellák körüli könnyen megtörténhető hibákat, minthogy azokat vigyázás által könnyű elkerülni; hogy p. o. sokszor a' szárazon és tengeren való ütközetekben elesteknek száma nem megy be a' megholtak tabellájába, nagyobb bizonytalanságok származnak e' politica arithmeticiában abból, hogy magok a' tudósok sem egyeznek meg még egymás közt egészen azon arányban, melly van a' megholtak és élők száma közt, a' születtek és megholtak közt, a' születtek és házasok közt, a' házasok és lakosok száma közt, nem is lehet reményleni, hogy ezen arányt változhatatlanúl meg lehessen állítani. A' halandóság ugyanis nagyon különbözik az eszten-

dók, uralkodó nyavalyák, éghajlat különbsége szerint, és a' mint az egészség fentartására nagyobb, vagy semmi vigyázás sincs, ugyanez okokon lehetetlen is az, hogy az élők és holtak közt való arány tökéletesen meghatározathassék. Úgy van a' dolog a' születtek számára nézve is, az, hogy több vagy kevesebb gyermek szülessék, igen sok változásoktól függ, sőt már általában a' születtek és élők közt való arány sokkal bizonytalanabb, mint a' megholtak és élők közt való; a' házasok és élők közt való arány változó a' szerént, a' mint valamely országban most könnyebb, majd nehezebb az élet módja, vagy a' mint a' házasodásnak most egy, majd több akadályai vágnak valamely országban. A' megemésztett gabonának mennyiségéből pedig még talán sokkal nagyobb bizonytalansággal lehet kihozni a' lakosok számát, mert az emésztésnek mennyisége a' szerént nagyobb, vagy kisebb, a' mint némely esztendőben több, vagy kevesebb hússal, zöldséggel, gyümölcscsel, vagy tejjel 's a' t. élnek az emberek. Nagy különbséget okozhat a' szűk esztendő, mikor a' gabona drágasága miatt sokkal kisebb lesz a' fogyasztás. Ide járul még az is, hogy az idegenek fogyasztása is, a' kik valamely országban mulatnak, nevelni fogja a' lakosok számát. De utoljára haszinte ezeken az előszámlált módokon bizonyosabban ki lehetne is tanulni a' lakosok számát, mégis ebből egyebet a' lakosok számánál tudni nem lehetne; 'pedig

felette szükséges azt is tudni az országban, hogy ezek a' lakosok nemekre, nemzetségekre, hivataljokra, állapotjokra, vallásokra, idejekre nézve micsoda proportióban vágynak egymáshoz. Mind ezeket tehát egyedül a' nép felszámlálásából lehet megtudni.

§. 125.

A' lakosok felszámlálásából lehet egyedül legbizonyosabban kitanulni azoknak számát: szükséges tehát tudni a' lakosok felszámlálásának módját és annak sokféle hasznát.

1-ör. A' mi a' lakosok felszámlálásának módját illeti, a' nagyobb városoknak öszeírása (conscriptiója) a' legnehezebb de ez is nagyon könnyebbedik, mihelyt a' maga természeti rendén megy a' dolog. Elsőben minden' família, vagy háznép maga conscribálja magát, az elkészített és kiosztogatott conscriptio tabellája szerint, melly tabellának e' következő hasznos rubrikájának kell lenni: *a)* Az utolsó conscriptio alkalmatossággával mennyi személyből állott valamelly háznép. *b)* Attól fogva mennyire szaporodott, még pedig a' születtek, más házból, más városból, vagy helységből elidegenedtek közül.

2-or. Fogyott e a' számok, *a)* Megholtak micsoda nyavalyákban és idejekben. *b)* Más házban. *c)* Más helységben vagy városban, *d)* Idegen országra kiköltöztek.

Mi ha ezt a két rubrikát egymás mellett nézzük, ebből meg fog tetszeni mostani állapotja azon háznépnek, melyet világosan is külön rubrikákban ki lehet tenni.

5-or. A' nem szerént való különbség: mennyi a' férfi, mennyi az aszszony, még pedig idejeknek bizonyos szakasza szerent.

4-er. Vallások.

5-ör. Hivataljok, állapotjok, vagy mesterségek különbsége szerént, a' mesterséget segítő legényekkel, inasokkal, szolgákkal, szolgálókkal együtt.

6-or. Házások, vagy nőtelenek.

7-er. Az élő gyermekek száma.

Ezen formulare szerént conscribálván magát minden háznép vagy família, a' ház birtokosának kötelessége arra vigyázni és arról felelni, hogy ezen conscriptiokban hiba nincs, és ezen egész háznépnek conscriptióját a' maga egész házáról készített conscriptióval tartozik beadni az utcza biztosának (commissariusának) vagy az e' végre kirendelt tisztviselőnek, a' ki tartozik ügyelni arra, hogy a' házak conscriptiója hiba nélkül készüljön, és kötelessége ezen tabellákból az utczák közönséges tabellajit elkészíteni, és azokat, ha még a' város több nagyobb részekre fel van osztva, annak beadni, a' kire a' superinscriptio van bízva, ez hasonlóképen a' maga ügyelése alá bízott részokről tabellákat fog készíteni, és ezeket utoljára a' magis-

tratusnak beadván, ebből fogja készíteni a' magistrates az egész város tabelláját.

A' falukon való conscriptiót az arra kirendelt hivatalbéli személy a' helység lelki tanítójával és jegyzőjével (nótáriusával) könnyen végbeviheti. Ezekből az egész helységek conscriptiójának tabellájából készülnek a' districtusok, kerületek és a vármegyék tabellái, ezekből aztán utoljára az egész ország conscriptiójának tabellái, a' mellyek aztán egy okos Politicusnak kezében sok jó rendeléseknek sinórmértékei fognak lenni, sok hibákat felfedezni, és azoknak megorvoslására utat mutatni.

§. 126.

A' haszna az ilyen conscriptio tabellájának (csak a' nevezetesebbeket számlálván elő) lehet a' következő: Ebből lehet látni az egész országban lévő lakosok számát, a' districtusok vagy vármegyék közt az impopulatio arányát, a' házasok számát és a' nőtelenekhez való arányát, a' vallások különbsége szerént, a' lakosok egymás közt való proportióját, a' lakosok számát, hivatalok, foglalatosságok különbsége szerént, a' nevezetességét, vagy megfogyását a' lakosok számának mind általjában, mind életek ideje különbsége szerént. Mindezeknek tudásából már sokféle haszon származhat; p. o. a' nép száma tudása, annak különböző foglalatossága szerént szükséges annak meg-

határozására: ha valljon a' mesteremberek, hivatalban lévők illendő arányban vágynak e a' földművelőkhöz, szükséges annak tudása az ország jövődelmének meghatározására nézve.

A' házások száma esztendőnként megmutatja azoknak vagy szaporodását, vagy megfogyását. Ha megfogyott a' számok, természet szerént ez arra ad alkalmatosságot, hogy annak az oka kikeresessék: ha valljon a' szükség, vagy drágaság e az oka, vagy a' sok katonaság, papság, vagy a' sok cselédtartás. A' kitalált okok vezetik aztán a' Politicust azon eszközökre, mellyek által az ilyen fogyatkozásokat orvosolni lehet.

Ha a' nagy halandóság miatt szemlátomást fogy a' lakosok száma, jele annak, hogy a' lakosoknak vagy erkölcse vesztegetődött meg, vagy az egészség fentartására semmi vigyázat sincs, vagy másképen, p. o. a' kivándorlás, kiköltözés által fogy meg a' lakosok száma, annak az az oka, hogy nincs elég mód az országban a' lakosok élelmének keresésére, vagy felette nagy az adó, vagy másforma elnyomattatások, vagy netalán vallásbéli üldözések is vágynak az országban.

A' születtek száma az erkölcsiséget (moralitást) megmutatja, ha fel van jegyezve, hogy hányadik a' fattyú gyermek; p. o. Lipcsében, Castelben minden 5-dik vagy 6-dik.

Ha az ilyen tabellák bizonyos időszakaszokban, p. o. minden 5-dik esztendőben kinyomtat-

tatnak, sok hasznos okoskodásra és jó rendelkezésekre fognak alkalmatosságot szolgáltatni.

§. 127.

Utoljára az ilyen conscriptiókból történhető hibák egy cseppet sem gyengíthetik meg az ilyen tabellák becses voltát, annyival inkább, hogy nagyobb részént olyanok azok a hibák, a melyeknek elejét lehet venni, így p. o. azt mondják: A felszámlálásból nem lehet kitanulni a lakosok számát; mert közönségesen a katonákat nem szokták közzéjük számlálni; ismét más hiba; mert az idegen utazókat is közikbe számlálják. De mi könnyebb, mint ezen hibákat eltávoztatni, a katonákat összeíratni, az idegen utazókat pedig az összeírásból kihagyni. A mi pedig a legnagyobb akadályt illeti, hogy a köznép félvén attól, hogy a conscriptiónak a következése terhének és adójának nevelése, a conscriptio alkalmatosságával sokat eltagad: ez az igaz, a conscriptio kezdetében egyszer kétszer megeshetik; de idővel az ilyen gyanakodását le fogja tenni, és a következő conscriptiók mind tökéletesebbek fognak lenni.

A lakosok felszámlálásából tehát legbizonyosabban lehet a nép számát megtudni. *Melon* azt mondja: a *Politica arithmetica*ból a lakosoknak a lehető (possibilis) felszámlálásból valóságos száma jön ki.

§. 128.

A' második fő dolog az impopulatio Politicájában az, hogy a' lakosok száma meg ne fogyjon. E' tekintetben arra nézve kell jó rendelkezések lenni, hogy azon akadályok hájíttassanak el, melyek miatt megfogy a' lakosok valóságos száma, készakartva egy társaságban sem fogyasztják a' hazafiak a' lakosok számát; de mégis, ha azt gondolóra veszi az ember, a' mit tapasztalás után tudnak, hogy 1000 született gyermekek közül 10 esztendő múlva 418, sőt más tapasztalás szerint 460 hal meg, ide számlálván már azokat is, a' kik holtan születtek e' világra, kiknek számát 1000 közül 37, vagy 47-re, mások 48, vagy 50-re, sőt némelyek 54-re teszik, mégis megfoghatatlannak látszik az, hogy ez a' rendkívülvaló nagy halandóság a' természet rendes útján történék, és azt nem inkább a' megvesztegetett szokás és élet módja okozná, melly az embereket magokat is, de azoknak maradékát még jobban elgyengíti. A' londoni jegyzések szerint convulsióban 7s fogjövésben most 5-szor több gyermekek halnak meg, mint ez előtt 100 esztendővel, Berlinben, Vratislaviában is ugyanazt tapasztalták.

§. 129.

Az ilyen 's ezekhez hasonló több titkos utakon kívül vágnak más szembetűnőbb okok is,

a' mellyek miatt megfogy a' lakosok valóságos száma; ilyenek:

1-ör. A' vigyázatlanság. Angliában felszámolták, hogy 1686 esztendőől fogva 1790-ig, és így 104 esztendő elforgása alatt a' vigyázatlanság miatt éjtszaka agyonnyomott gyermekek száma 42000 ment. Svécziában 650-re teszik esztendőnként az éjjel agyonnyomott gyermekeknek számát, másutt is, a' hol az ilyenek számát szorgalmatosan jegyzik, sokra szokott menni.

§. 130.

2-or. A' gondatlanság által. A' régi időkben igen kevés gond volt az olyan szerencsétlenek felélesztésére, kik vagy vízbe holtak, vagy valamely gőzben megfúltak, vagy fagytak, vagy felakasztották magokat, sőt az ilyen szerencsétlenekre nézve többnyire a' köz szokás az volt, hogy az ilyenekhez mindaddig senki sem nyúlt, valámíg csak törvényes *látalálmány* (visum repertum) nem készült rólok, melly míg végbemehetett, addig az a' kis életerő is, a' mi még benne lehetett, és a' mellyet szorgalmatos gondoskodás által még talán jobban is fel lehetett volna ébresztetni, belőlök egészen kienyészett. Az ilyen gondatlanság, vagy a' szükséges eszközöknek nemléte mennyi emberektől foszthatja meg a' köztársaságot, megtetszik a' következő példából: Londonban 1774-ben állott fel egy társaság az *Emberiség tár-*

sasága nevezete alatt, mellynek első kezdete avagy eredete e' volt: *Pogan* nevezetű doctor az amsterdami tudós társaság munkájából lefordítván a' vízbefültakkal való bánás módját, ez által indítódott fel *Haves* doctor, hogy erre a' végre egy társaságot állítson fel. Ezen intézetnek megkívántató helyet kért Londonban. E' társaság mindenek egy emlékeztető pénzt ad, a' ki valamelly ilyen szerencsétlennek életét megmenti. így adott a' cumberlandi berezegnek, a' ki egy aszszonyt a' Temse vizéből maga szabadított ki. A' király a' protectora ennek a' társaságnak, és egy emlékeztető pénz adódott a' királynak is azért, hogy ezen intézetnek helyet adott, a' hol egy épületben minden szükséges eszközök találtak az ilyen szerencsétlenek felélesztésére. Doctor Haves 1796-ban nyomtattatta ki ezen társaságnak 10 esztendei történetét 1774-1784-ig, meilvbői kitetszik, hogy 10 esztendő alatt e' társaság 5000 személy életét mentette meg.

§. 131.

3-or. Megfogy a' lakosok száma, hogyha nincsenek az országban tanúit orvosok, sebgyógyítók és bábák, vagy ha igen kevés számmal vágyanak. Az ilyen körülállásban az uralkodó ragadó nyavalyák felette nagy pusztítást tehetnek. Az ebből következhető kárnak eltávoztatására szükséges tehát, hogy legyenek jól készült doctorok,

seborvosok és tanait bábák, még pedig az ország nagyságához képest elegendő számmal. Nem kell megengedni, hogy holmi tudatlan emberek titkos orvosságaik által sok számú lakosoktól megfosszák az országot; nem kell azt megengedni, a' mi még nem rég az ideje, hogy történt, hogy egy altonai *Menade* nevezetű cipőfoltozó doctori diplomát kapott a' grajzvaldi universitástól. Bécsről azon jegyzést teszik, hogy a' külső városokban mindjárt kevesebb emberek halnának meg, ha a' doctorok közül többen lagnának a' külső városokban.

§. 132.

4~er. Megfogy a' lakosok száma, a' már sok helyen elhatalmazott rosz szokás miatt: hogy t. i. sok anyák kényességből nem akarják szoptatni gyermekeiket, erőszakot tévén a' természetén és az édesanyai indulaton; hanem dajkára bízzák azoknak szoptatását. Míg valamelly nemzet meg nem vesztegetődik, addig az anyák fő kötelességeknek tartják gyermekeik szoptatását, sőt addig a' köz vélekedés szerint megalacsonyítja az magát, a' ki szoptató dajkának áll. *Demosthenes* beszéli egy aszszony felől, hogy a' törvény elébe idéztetvén azért, hogy pénzért szoptató dajkának állott volna, egyedül csak szegénysége mentette ki a' kiszabott büntetés alól, hogy illy megalacsonyító hivatalt valait magára. *Tacitus* azt dicséri a' régi nemzetekben, hogy nem bízzák gyermekeik szop-

tatását dajkákra. A' mint idővel a' nemzet megromlik: úgy e' részben is a' szokás megváltozik. Így volt ez még a' régi nemzeteknél is: a' Zsidóknál, Görögöknél, kiknél nevezetesen voltak a' lacedemonbéli dajkák, a' Rómaiaknál is, a' kiknél a' tehetősebbek egy gyermek mellett több dajkákat is tartottak, így terjedt el e' helytelen szokás más nemzeteknél is, mellynek káros következései vágynak mind az anyákra magokra, mind az ilyen dajkák által szoptatott gyermekekre nézve. A' mi az anyákat magokat illeti: *Deparcieux* és *Levret* a' holtak tabellájából azt jegyezték meg, hogy sokkal többen halnak meg az olyan anyák közül, kik nem magok szoptatják gyermekeiket, mint azok közül, kik magok szoptatják. A' mi pedig az ilyen szerencsétlen gyermekeket illeti, kiket fogadott dajkák szoptattak, ezek közül is sokkal többen halnak meg, mint azok közül, kik tulajdon anyok tejét szopták. Úgy tapasztalták, hogy úgy van ezeknek száma amazokéhoz, mint 5 az 5-höz. Ha ezer anya tejét szoptott gyermekek közül 500 hal meg, akkor ezer dajka tejét szoptott gyermek közül 500 szokott meghalni, a' minek természet szerint úgy kell lenni, minthogy a' fogadott dajka ritka viseli jól gondját a' gyermeknek. Minthogy mindazonáltal vágynak sok beteges gyenge anyák, sok csecsemők anyák nélkül maradnak, vagy sok anyák titkos nyavalyája miatt emésztő méreg van tejekben 's a' t, szükség lesz sok történetekben a'

dajkákra. E' végre kivált a' nagy városokban, a' hol főképen szükség van a' dajkákra, kell olyan rendelkezéseknek, intézeteknek lenni, hol az ilyen személyek szorosán megvizsgáltassanak, ha egészségesek e, nincs e valamely ragadó nyavalyájok, továbbá ahoz értő doctoroknak azt is meg kell vizsgálni, ha valljon az olyan személyek teje elegendő és alkalmas e a' csecsemők tápláltatására. Dicséretet és követést érdemelnek kiváltképen a' párisi és stokholmi intézetek, hol minden dajkaságra szándékozó aszszony köteles magát az arra kirendelt személyek előtt, vagy intézetnél jelenteni, kik megítélik, ha alkalmas e arra vagy nem, és a' szerént adnak bizonyosságlevelet.

§. 133.

5-ör. Megfogy a' lakosok száma a' különféle szerencsétlen történetek által, mellyek közül a' nevezetesebbek a' *szükség* és *drágaság* az országban. Azonkívül, hogy az ilyen szűk esztendőekben rendszerént sokkal kevesebb szokott lenni a' házasok száma, kivált ha a' szükség és drágaság nagyobb, az ebből származott éhség sok hasznos tagjaitól megfosztja az országot; gyakran nagyobb pusztítást tehet, mint a' pestis. 1771 és 1772-ben Németországban nagy szükség lévén, Saxonia a' maga lakosai közül 150 ezerét vesztett el. Az ilyen pusztító éhségből származható rettenetes károknak eltávoztatására magazinumokat kell

felállítani, a' mellyekből a' bővebb esztendőkbén a' feleslegvaló életet felszedvén, a' szükség ellen jókor kell gondolkozni. Illyen szerencsétlen történet valamely országra nézve a' *pestis*, a' melly felől több szerencsétlen történetekből a' tapasztalás után tudjuk, hogy a' pestis mérge nem mindenkor egyformán pusztító, néha $\frac{1}{12}$ részét, néha $\frac{1}{5}$ néha pedig a' lakosoknak felét is elpusztítja. Hlyen pusztító volt, a' mint megjegyezték, 1546-ban IV-dik *Károly* császár alatt, a' mikor' a' lakosoknak fele kihalt. Továbbá az is bizonyos, hogy a' jó és szoros rendelések által a' pestis terjedését hathatósan lehet akadályoztatni; a' szükséges rendelésekről már feljebb volt szó. *Derham* a' maga *Physico-Theologiájában* a' pestist szükségesnek tartja; mert azt mondja: különben az emberi nem nagyon megsaporodnék, 's e' tekintetben az ázsiai tartományokat, a' hol a' pestis kiváltképen szokott uralkodni, hozza fel például. De igen roszul mondja; mert ezeknek az ázsiai tartományoknak igen kevés a' lakosok. Tudni való dolog, hogy nagyságához képest kevés a' török birodalom lakosa. — Illyen pusztító nyavalya a' *himlő*, melly mintegy 1000 esztendeje lehet, hogy esmeretes Európában. Tapasztalás után tudják, hogy 1000 holt között 80 hal meg a' rendszerént való himlő által, vagy $\frac{1}{12}$ része az embereknek, 100 ezer holt közül tehát 8 ezer. A' természeti himlő béoltása után úgy tapasztalták, hogy 500 beoltott

gyermekek közül igen csak egy hal meg; a' mi-
kor tehát 100 ezer holtak közt 8 ezer a' termé-
szeti himlőben hal meg, akkor ha mind beoltatták
volna a' gyermekekbe a' természeti himlőt, csak
535 halna meg, és így 7666 gyermek életben ma-
radna, következésképen 24-szerte kevesebben hal-
nának meg. Az újabb időkben pedig Angliában
Doctor *Jenner Eduárd* még bizonyosabb módját
találta ezen pusztító nyavalya kiirtásának, melyet
a' vad nemzetek is két kézzel fogadnak: a' tehén-
himlőnek béoltása által, mellyben egy se hal meg.
A' természeti himlő, és valamint ma a' tehénhim-
lő béoltásának találkoznak elég ellenségi. Ezt mond-
ják ugyanis: az isteni gondviselés kísértése, a' bé-
oltás által veszedelemre tenni ki a' gyermeket. —
Veszedelemre az igaz nem kell készakartva kitenni
a' gyermeket, de az okosság tanítja, hogy a' két
rosz közül, a' mellyet el nem lehet kerülni, a'
kisebbet kell választani. A' tapasztalás tanítja,
hogy a' himlőn csaknem minden embernek ke-
resztül kell menni, valamint azt is a' tapasztalás-
ból tudják, hogy a' béoltás után, és a' természeti
himlőkben megholtak úgy vannak egymáshoz, mint
1 a' 24-hez? és így 24-szer nagyobb a' reménység,
hogy meg nem hal a' gyermek a' himlőben a' be-
oltás után. Sok szülék azt mondják, hogy meg
nem nyugtathatnák magokat, ha a' béoltás után
epén az ő gyermekek halna meg. Hát akkor ho-
gyan nyugtathatják meg magokat, ha a' természeti

himlőben meghal, nem élvén azon eszközökkel, melyeknél fogva nagyobb bátorságba lehetett volna magokat helyheztenni? Azonban ha az nyughatatlankodtatja őket, hogy fogják magokat megnyugtatni, midőn leányokat férjhez adják? Ez által nagyobb veszedelemre teszik ki azokat, mint mikor gyermekeikbe a' himlőt beoltották. Ugyanis úgy tapasztalták, hogy 1000 holt közt 8 aszszony találkozott, kik gyermekszülésben haltak meg, ha már a' nem különbsége szerint felosztják a' megholtak számát, 500 lesz a' férfji, 500 az aszszony. Az aszszonyok közül is kihagyván még a' leányokat és öreg aszszonyokat, még kevesebb fog a' szülő aszszonyok száma lenni; 's e' szerint sokkal nagyobb a' közülök megholtaké. Lipcsében úgy tapasztalták, hogy minden 60, vagy 70 szülő aszszony közül egy gyermekágyban hal meg. A' természeti himlővel beoltottak közül 300 közül egy, és így a' veszedelem 3-szor 's 4-szerte nagyobb a' szülő aszszonyokra nézve. Hogy nyugtathatják meg magokat azok, kik hajókázásra adják magokat, kik közül minden 10 vagy 15-ik meghal?

§. 134.

6-or. Megfogy a' lakosok száma, a' *sok hadakozások által*. Közönségesen úgy számlálják, hogy a' táborba kiszállott katonaság közül minden esztendőben, haszinte nagy ütközetek nem esnek

és várostromlások nincsenek is, minden 8-dik meghal a' sok strapatia és betegség által. A' török háborúban 1789-ben 250 ezer katonaság közül megbetegedett 172386 legény, és ezek közül meghalt 35645. A' hét esztendő háborúban Angliában 180000 hajóslegény volt szolgálatban, kik közül 135000 halt meg. Hát ha még nagyobb ütkezetek is vágynak, úgy mennyin vesztek el életeket? Prussia a' hét esztendő háborúban 500000 embert veszített el. Sőt ha a' folytatott háborúk győzedelmesek is, mégis többnyire sok ember-veszteséggel vágynak öszvekötvé. XIV. *Lajos* alatt úgy találták, hogy az elfoglalt tartományok lakosainak száma nem ment annyira a' mennyi ember elveszett az ütközetben. Ugyanis, a' mint felvetették, 250000 leieknél nem ment többre azon tartományok lakosa, a' mellyeket nyert, elesett pedig az . alatta folytatott háborúban mintegy 800000 ember. Neveli pedig még az országoknak a' háborúkból következett nagy kárát az is:

1-ör. Hogy ilyenkor a' házasok, következésképen a' születtek száma is szembetűnőképen megfogy, a' feljebb említett 1789. esztendőben az auslriai örökös tartományokban (Gallicziát is ide számlálván) az új házasok száma 184426, a' szü léitéké pedig 48014-el volt kevesebb, mint 1784ben.

2-or. Neveli az, hogy épen azok, kik a' hadban elesnek, nagyobb részént a' nemzet színét szokták lenni; minthogy katonának a' magosabba-

kat és egészségesebbeket szokták válogatni, és *Frank* azt jegyzi meg a' maga *Medica Politiájában*, hogy a' nemzet elalyasítására semmi sincs olly hatatós eszköz, mint az, hogy a' nemzet színe váltodik katonáknak, ha azoknak nem szabad házasodni; hát ha még szerencsétlen is a' folytatott háború, úgy az elesett katonákon kívül mennyi pusztulást szokott még maga után vonni. A' 15. században az úgy nevezett Lengyel-Prussiak lakosi a' német vitézrend ellen hadat indítván, 13 hadakozás után 20000 faluból csak 5100 maradt meg, a' többi elpusztult.

§. 135.

7-er. Megfogy a' lakosok száma, ha azok idegen nemzetekhez mennek katonáskodni, mint régen a' Helveták, vagy ha idegen nemzetnek eladatnak; vagy ha a' vallásért való üldözés miatt az országból seregestül kiköltöznek. Érzette az ilyen kiköltözéseknek káros voltát Franciaország a' Hugonották kiűzésével; a' salzburgi érsekség, a' honnét még nem nagyon rég az ideje, hogy mintegy 20000 lélek kiköltözött.

§. 136.

A' harmadik fő dolog az impopulatio *Politiájában* az, hogy a' lakosok száma szaporodjék Nevekedni fog pedig a' lakosok száma:

1-ör. A' házasság elősegítése által. Már a' régi nemzetek is mindenképen igyekeztek azon, hogy a' nőtelenek száma fogyjon, részszerént a' reájok vetett teher által; részszerént a' rajtok végbevitt gyalázat által. Ellenben pedig a' házasságra kívánták serkentetni különös jutalmak és privilégiumok által, mellyeket adtak a' házasoknak, a' szerént, a' mint több, vagy kevesebb gyermekeik voltak. Nevezetesen Lycurgus nevetségessé tette őket. A' régi Rómaiaknál a' 12 tábla törvényei közt már a' volt: *Coelibes esse prohibento*. Augustus alatt pedig a' nőtelenekre bizonyos adó vetett, mellyet *dos uxoriá*-nak, vagy csak *uxorium*-nak neveztek. Ellenben pedig az olyan cívisek Rómában, a' kiknek 5 gyermekeik voltak, minden örállástól mentek voltak. A' ki ifjúsága miatt nem érhetett még el valami hivatalt, hogy azt annál hamarább elérhesse, annyival kevesebb esztendőre juthatott ahoz, a' mennyi gyermekei voltak. A' kinek 5 gyermeke volt, semmi követségbe sem volt köteles többé menni. A' kinek 5 volt, minden személybéli terhektől felszabadult, ha pedig 15 volt, minden civilis terhektől egészen ment volt. De az ilyen törvények, rendelkezések és szokások mindig azt mutatják, hogy az olyan helyen, a' hol ezek divatoznak, a' házasságnak egy vagy más akadályai vágnak, a' mellyek miatt magok az ilyen rendelkezések és törvények is haszontalanok és sikeredének, míg ezen aka-

dályok el nem hárítatnak, mellyek elhárítottván, az ilyen rendelkezések többé nem lesznek szükségesek. így a' *Caesar* és *Augustus* a' notelenek ellen tett kemény törvényeinek nem volt semmi sikere. *Dio Cassius* beszéli, hogy *Augustus* a' római Equesteket öszvehívatván, 's intvén őket a' házasság életre, mint hazafiúi kötelességre, két oldalra állította őket, az egyikre a' házasságokat, a' másokra a' noteleneket, a' notelenek sokkal többen voltak 's ezek közt volt a' két Consul is *Pappia* és *Poppeus*. Hogy ennyi volt a' notelenek száma, és hogy a' notelenek ellen tett törvényeknek nem volt haszna, annak oka a' volt, hogy a' nép erkölce már akkor nagyon megvesztegetett, és a' házasság könnyen elválhattak egymástól. Ha egy gazdag római asszonynak akkor nem tetszett a' férje, odahagyta, 's mást keresett magának. Volt példa reá, hogy egy hónap alatt 10-szer is férjhez ment különbözőkhöz. Természet szerint az ilyen feslett házassági életre egyik férjfi sem örömet adta magát, akármicsoda kemények voltak is a' notelenek ellen tett törvények. így van a' többi akadályokra nézve is a' dolog; haszontalanok mindaddig a' házasság szaporítására a' notelenek ellen tett törvények, valamíg magok az akadályok el nem hárítatnak. Ha az ország lakosainak különbféle mód, alkalmatosság adódik élelmek keresésére, ha nem zsaroltatnak, erejek felett nem terhelhetnek, vallások, vagyonyok bátor-

ságban van, olyan helyen a' házasok száma magában fog nevedezni mindaddig, míg a' lakosok szaporodása maga magának nem fog határt vetni; mert nagyon szaporodván a' lakosok, mindjárt nehezebb lesz az élés módja, fogyni fog a' házasok száma. Olyan helyen tehát, a' hol boldogságot és csendességet érez a' lakos, magában szaporodik a' házasok száma, csak a' házasságot keresett akadályokai ne hátráltassák. így p. o. azoktól, kik házasodni akarnak, adót ne kívánjanak, mint Dániában, vagy törvény által ne akadályoztassanak, mint volt p. o. a' berheimi grófságban Németországban, a' hol ez előtt törvény volt hogy a' leány 20 esztendőnél előbb férjhez nem mehetett, a' legény 25 esztendőnél hamarább meg nem házasodhatott, vagy hogy pedig nem szabad megházasodni, míg bizonyos számú élőfákat nem plantál és nem nevel.

§. 137.

2-or. Szaporíttatik a' lakosok száma új lakosok, vagy gyarmatok (coloniák) által. Az ilyen gyarmatokra nézve az a' kérdés szokott fenforogni: ha valljon az idegen országról jött gyarmatok által jobb e a' lakosok számát szaporítani, vagy Magából az országból? Látni való, hogy e' kérdést nem az olyan országra nézve lehet feltenni a' mellyik vagy éhség, vagy döghalál, vagy pusztító háborúk miatt pusztult ki, mert ilyenkor

sok idő múlva lehetne magából az országból betölteni az ilyen pusztaságokat. Így ha Prussia a' maga pusztta helyeit a' Salzburgból kiköltözött gyarmatok által nem töltette volna bé, sok idő tölt volna abba el, míg magából megnépesithette volna azt. Illyenkor tehát, a' mikor valamely rendkívülvaló okon az országnak némelly részében nagy a' pusztulás, az idegen országról jött gyarmatok hasznosok lehetnek, és elő is mehetnek, ha dolgos és szorgalmatos emberekből állanak, nem is a' külső országai tudósokról, mesteremberekről, fabrikásokról van itt kérdés; mert az illyeneknek az országba való befogadása mindig hasznos; nincs olyan népes ország, a' hol az illyeneket azonnal be ne lehetne fogadni; nem is az olyan idege-nekről tevődik fel ez a' kérdés, kik vallások szabad gyakorlásában háborgattatván költöznek ki valamely országból, a' kik magok költségén akarnak valamely országban megtelepedni; az illyenek igen hasznos lakosai lehetnek az országnak; hanem ezen kérdést az olyan országról lehet feltenni, mellyben a' pusztaság nem nagy; de mégis csakugyan a' lakosok száma szaporodhat, és az olyan gyarmatokról, mellyeknek behozására és megtelepítésére magának az országnak kell sok költséget tenni. Az illyen történetekben mindaddig, valamíg csak lehet, mindig jobb és hasznosabb az illyen helyekre az ország lakosaiból telepíteni, mert az illyenek ritkán és igen sokára, a'

5. vagy 4.-dik generációban fognak azon hely climájához, az ott való idők változásához szokni, nagy részént ki fognak halni; azonban az ilyen idegen gyarmatok öszveszerzésére sok munka és fáradság, azoknak általszállítására és megtelepítésére sok költség kívántatik. Továbbá mikor az ilyen idegen országi gyarmatokat keresve keresik, jutalmak által akarják a' kiköltözésre reá venni? nagyon kétséges, ha valljon az illyenek, a' kik reá adják magokat, hasznos lakosok fognak e lenni? A' jó szorgalmatos lakos nem könnyen hagyja oda hazáját, többnyire csak korhel része a' lakosoknak, a' kik hazájokból kivándorlanak, az illyenek míg az ország költségén tartódnak, addig csak jól megy a' dolog; de mihelyt a' magok munkája után kell élniek, vagy visszaszöknek, vagy az országnak terhére fognak lenni, a' reájok tett költség egészen el fog veszni. Meddig lehessen pedig azt reményleni, hogy valamely országban a' maga lakosi közül fognak az illyen helyekre gyarmatok telni, azt megmutatja az esztendőnként házasodok száma és a' lakosok száma közt való arány. Ha csak 100, annyival inkább ha még több élő személyek közül egy lép házasságra, jele, hogy későn házasodnak az emberek, és hogy elég ifjú ember van, a' ki örömet megházasodnék, mihelyt módja volna benne; sőt ha 100 élő személyek közül volna is egy házasság: mégis olyankor is mindég nagyobb haszonnal és előmenettel-

lel lehet várni az ilyen helyeknek belőlről a' hazafiak közül való megnépesedését, mindaddig, inig az új házasok száma az élők számához olyan arányban nem lesz, hogy már 60 élők közül lép egy pár a' házassági életre.

III-dik S Z A K A S Z .

A polgári társaságnak megvilágosodásáról.

§. 138.

Mentül okosabbak, mentül értelmesebbek, és mentül jobb erkölcsök van a' polgári társaság tagjainak, annál boldogabb mind a' társaság, mind egyenként annak lakosi: szükség tehát mindezeknek előmozdítására a' köztársaságokban jó rendeléseknek lenni. Leghathatósabb eszközök pedig ennek előmozdítására a' *vallás*, *nevelés* és a' *tudományok*.

§. 139.

Legelső eszköz tehát a' *vallás*, mellyre nézve a' polgári társaságnak fő célja ez, hogy a' társaságban minden tagoknak *vallások* legyen. Itt a' társaság nem a' *vallások* különböző nemét veszi gondolóra, nem arra vigyáz, hogy a' társaság tagjai mind egy *vallást* valljanak; hanem csak arra, hogy a' társaság tagjainak olyan *vallások* legyen, a' melly a' polgári társaság célját előmozdítja, és azzal nem ellenkezik.

Ez okon tehát, a' ki minden vallást megvet, az olyan ember a' polgári társaság tagja nem lehet; mert a' ki az Istent, az isteni gondviselést, jövőendő életet nem hiszi, az olyan emberrel nem bátorságos egy társaságban élni, az ilyen ember ígéréteinek, esküvésének nincsen semmi kötelező ereje, a' jóra nincsen elég hathatós indító oka, a' legnagyobb gonoszságnak végbevitelére is könnyen reá adhatja magát.

Így továbbá az olyanok sem lehetnek a' társaság tagjai, kiknek van ugyan vallások, de a' társaságra nézve káros principiumaik vágynak; mint p. o. *Epiphanius* írja az Ebionokról, hogy a' munkát vétkeknek tartották, vagy ha a' Stoicusok után valaki a' maga megölését nem tartaná vétkes dolognak.

Minthogy tehát a' vallás a' polgári társaságra nézve elmúlhatatlanul szükséges, a' társaságnak szoros kötelessége arról gondoskodni? hogy a' vallás az embereknek taníttassék, még pedig minden vallás, a' mi a' társaság céljával nem ellenkezik, sőt azt előmozdítja, egyformán megérdemli a' társaságnak e' részben való figyelmetességét.

Általában a' vallás közönséges tanulása mindenekre nézve szükséges, mellyre nézve a' vallás tanítójinak elegendő számmal kell lenni, kiváltképen pedig, minthogy a' közönséges emberekre nézve a' vallás tanítása által a' nevelésben való fogyatkozást is ki kell pótolni; ez okon világos,

hogy a' szegény embereknek nagy fogyatkozására van az, ha az olyan vallásbéli igazságok nem helyben tanítatnak, hanem azoknak halgatásáért más-va, néha meszsire is kell menni; minthogy pedig az ilyen fogyatkozásoknak gyakran az szokott oka lenni, hogy az ilyen helységek elégtelenek az ilyen lelki tanítók tartására, e' fogyatkozást a' társaságnak kell kipótolni.

§. 140.

A' vallás után a' nevelés az kiváltképen, a' mi az emberek erkölcsait formálja. A' gyermekek nevelése ugyan, tulajdonképen szólván, a' szülék kötelessége; de minthogy a' nevelésnek nemcsak az a célja, hogy gyermekeket, vagy fámília tagját; hanem egyszersmind polgárt formáljon, ebből világos, hogy a' nevelést nem lehet egyedül a privátusok szabad tetszésére bízni.

Minthogy tehát a' nevelés elejinte a' szülék gondviselése alatt kezdődik, és már azon esztendőben részszerént a' szülék tudatlanságából, részszerént gondatlanságából felette sok károk következnek, mind egészségekre, mind erkölcsökre nézve ez okon szükség a' szüléket kötelességekre megtanítani, 's szorosán arra vigyázni, hogy kötelességeiknek a' nevelés elsőbb esztendejiben eleget tesznek e? A' kik e' kötelességnek végbevitelében restek volnának, azokat kínszeríteni; a' kik pedig megvesztegetett erkölcsök miatt alkalmatlanok vol-

nának, azoktól gyermekeiket el kellene venni, és magoknak az ilyen szüléknek költségén jobban kellene nevelni.

Minekutána a' gyermekek egynéhány esztendő múlva felnevekednek, testekben erősödnek, elméleti tehetségeik kezdenek kifejtődni, a' nevelésben tovább kell menni, és a' tanítás által jövődöbéli állapotjukhoz képest kell formálni.

Ez a' gyermekek tanítása részszerént úgy szokott megesni, hogy a' szülék gyermekeiket házoknál taníttatják, részszerént pedig úgy, hogy a' közönséges oskolába jártatják, és ott tanulnak. A' mi a' házaknál való tanítást és nevelést illeti, haszintén azt áltáljában állítani nem lehet is, hogy a' társaság az atyai jusnak megsértése nélkül kinszeríthetné a' szüléket arra, hogy gyermekeiket a' közönséges oskolákban neveljék: mindazonáltal annyi bizonyos, hogy a' közönséges oskolákban való neveltetésből és tanításból sok helyen hasznok következnek, mellyeket a' háznál való nevelés által el nem lehet érni, és azt sem lehet továbbá tagadni, hogy csakugyan az ilyen háznál való nevelésre és tanításra nézve is szoros vigyázatnak kell lenni, hogy az által a' társaságnak hasznos polgári neveltessenek.

§. 141.

A' mi pedig a' köz oskolákat és az azokban való tanítást illeti, azokra nézve kiváltképen azon

kell igyekezni; hogy kisebb és nagyobb iskolák elegendő számmal legyenek, melyekben kiváltképpen az taníttassék, a' minek jövőben a' tanulók közül kiki a' maga állapotjához képest legtöbb hasznát veheti, minthogy t. i. a' polgári társaság tagjai különböző rendű és állapotú emberekből állanak, azért ezek nevelésének különbözőknek kell lenni, másképen kell a' földmívelőt nevelni, máskép a' jövőbeni mesterembert? máskép azt, a ki a' tudósok classisába fog tartozni: szükséges tehát:

1-or. Hogy elegendő falusi iskolák legyenek a' falusi gyermekek számára, melyekből senki a' miatt, hogy szegény és nem fizethet, ki ne rekesztessék, és minden szüle tartozzék a' maga gyermekét ide felküldeni, a' hol az olvasásban, írásban, számvetésben, vallásban, a' földművelésre szükséges dolgokra, a' haza és emberek eránt való kötelességre taníttassanak, a' melly dolgoknak jövőben hasznát fogják venni. Az ilyen iskolákat nevezik *industria-oskoláknak*, a' mellyeket a' rendszerént való falusi iskolákkal hasznosan össze lehet kötni. Tudni való dolog ugyanis, hogy a' gyermekek azon hosszú idő alatt, míg az ilyen iskolákban vágnak, csak kevés ideig vágnak foglalatosságban, sok üres idejek marad, a' mikor vagy semmit, vagy roszt csinálnak, az ilyen időt hasznosan tölthetik az ilyen hasznos dolgoknak és munkáknak tanulásával és gyakorlásával.

2-or. Minthogy pedig sokan a' társaság tagjai közül jövődében nem földművelők, hanem mesteremberek, kereskedők fognak lenni, ezekre nézve a' városokban kell olyan iskoláknak lenni, a'hol ezek az olvasáson, íráson, valláson kívül jövődébéli állapotjukhoz képest a' nekik szükséges dolgokat tanulhassák; p. o. a' mesterségek felelől valamely esméretet szerezhessenek magoknak, földleírást, rajzolást, feljebb való számvetést, erőtudományt (mechanikát), kereskedést és némelly szükségesebb nyelveket is tanulhassanak az ilyen iskolákat *real*-iskoláknak nevezik.

§. 142.

Lesznek pedig olyanok is sokan, a' kiknek jövődébéli állapotjuk megkívánja, hogy tudományokat nagyobbra neveljék, sok ugyanis közhivatalra igyekszik, sok pap, katona, törvénytudó, orvos, mindenik a' maga nemében tudós ember akar lenni, mindezeknek formáltatására tehát kisebb 's nagyobb iskoláknak, gymnasiumoknak, academiáknak és universitasoknak kell lenni, az ország nagyságához 's a' lakosok számához képest illendő számmal.

§. 143.

Minekutána a' polgári társaság tagjainak különbözőféle állapotjához képest jó és elegendő közönséges iskolák vágnak, arra kell szorgalmasan

vigyázni, hogy ezen boldogságot a' szülék hasznokra fordítsák, és gyermekeiket taníttassák. A' mi a' közönséges falusi oskolákat illeti, minthogy itten a' köznépnek elmúlhatatlanul szükséges dolgok taníttatnak, ez okon áltáljában lehet arra minden szüléket kínszeríteni, hogy gyermekeiket az oskolába jártassák. A' melly célnak elérésére Austriában az van rendelve, hogy senkit semmi mesterségre fel nem fogadnak, ha csak bizonyáglevele nincs arról, hogy oskolába járt: a' falusi emberre nézve pedig az a' rendelés, hogy addig meg nem esketik, míg hasonló bizonyáglevelet nem tud mutatni,

§. H4.

A' mi pedig a' felsőbb oskolákat, vagy tudományokat illeti, azoknak tanulására áltáljában nem lehet a' polgári társaság tagjait kötelezni, hanem minthogy minden hivatalok a' magok tisztének kiterjedéséhez képest bizonyos tudományok tanulását megkívánják, tehát azt szorosán meg lehet kívánni, hogy a ki valamelly hivatalra vágyódik, az azon hivatalnak viselésére 's folytatására szükséges tudományokat tudja és értse, a' mi mind azért szükséges, hogy a' hivatalokra annyival alkalmasabb emberek készüljenek, mind pedig, hogy az ilyenekből a' tudományoknak kedvellőji és azoknak előmozdítóji származzanak, mert rendszerént a' kik tudomány nélkül mennek va-

lamelly hivatalra, a tudományokat szükségteleneknek tartják, és a megvilágosodásnak ellenségei.

§. 145.

Mínthogy pedig a megvilágosodásnak, a tudományoknak egy leghathatósabb előmozdító eszköze a könyvek olvasása; de más részről ugyan ezen eszköz által sok károkat lehet tenni, szükséges olyan rendelkezéseknek lenni, a melyek által ezen eszköznek haszna megmaradjon, a belőle következő kár pedig eltávoztatódjék: valamint tehát egyáltalában minden könyvet káros volna megtiltani: úgy ellenben minden könyv nyomtatását 's olvasását általában megengedni a polgári társaságra nézve felette veszedelmes lenne.

Találkoztak ugyan némelyek, a kik azt állították, hogy általában meg kell engedni minden könyveknek nyomtatását 's olvasását ez okokon:

1-ör. Hogy az emberek gondolatit határok közzé nem lehet szorítani? F. Az igaz, hogy az emberek gondolatit a törvények nem regulázhatják, de mihelyt valaki a maga gondolatját nem tartja magának, hanem másokkal közli, ez már cselekedet, és ha ez a cselekedet kárt okozhat, p. o. a társaság tagjait nyughatatlanokká teszi? fellázasztja, erkölcsökben megvesztegeti, már vétkes cselekedet, a melyet nemcsak meg lehet a törvények által tiltani, hanem szükséges is.

2-or. Azt mondják, hogy a' könyvek szabad nyomtatása 's olvasása kárt nem okozhat, meri ha igazság van benne, annak közönségessé való tétele hasznos; ha pedig helytelen dolgok vágnak benne, azokat könnyű megczáfolni? F. Általában az sem igaz, hogy ha igazság van a' könyvekben, azoknak közönségessé való tétele nem lehetne ártalmas; mert p. o. ki engedné meg, hogy a' különbözőféle mérgek készítése módjáról írt könyveket minden olvassa. A' mi pedig az olyan könyveket illeti, mellyekben képtelen dolgok, tévelygések, hazugságok vágnak, hogy azokat meg lehet czáfolni az igaz; de azért addig is, míg megczáfoltatnának, veszedelmesek lehetnek. Egy lázszató írás minekelőtte megczáfolatnék, zenebonát indíthat, más ismét addig sokaknak erkölcsét megvesztegetheti. Ez tehát csak annyi volna, mintha a' tűzre való gondosságot, vagy vigyázást szükségtelennek tartanák azért, mert a5 tüzet, ha kiüt is, el lehet oltani.

Ámbár tehát sok védelmezőji voltak ezen vélekedésnek, hogy általjában szabad legyen minden könyveket nyomtatni és olvasni, még is ez az általjában való szabadság egy országban sem állott fel, és csak abban van a' különbség, hogy nem minden országban ugyanazon módon van határok közzé szorítva; p. o. Angliában, Dániában, Franciaországban szabad mindent kinyomtatattani; de úgy, hogy azért a' könyv írója, vagy nyomtatója

mindenkor kérdőre vonódhatik, és meg is büntethetik. Másutt pedig minekelőtte a' könyv írója munkáját nyomtattathatná, tartozik azt előbb censura alá adni és megvizsgáltatni: ha valljon szabados e azt kinyomtattatni, vagy nem? Már most hát csak az a' kérdés, hogy mellyik mód jobb ezek közül? Bizonyosan az, a' melly által a' közönséges csendességet, rendet és a' jó erkölcsöket jobban fen lehet tartani, azonban más részről a' konyviróknak és könyvkereskedőknek bátorsága is nagyobb.

Hogy az olyan könyveknek íróji, a' mellyek által a' köz csendesség megháborítódik, a' polgárok nyughatatlanokká lesznek, és a' zenebona kiüt, vagy a' mellyeknek olvasása által a' lakosok lelki csendessége megháborítódik, vagy erkölcsök megvesztegetődik, hogy mondom az ilyen könyveknek íróji, vagy eladóji kérdőre vonattassanak és meg is büntetessenek, ez a' már okozott kárt helyre nem hozhatja. Némelylek azt mondják, hogy az író kezében a' penna olyan, mint a' kés, mellyel mindaddig szabadon élhet, míg azzal mást meg nem sért; de valljon nem jobb e annak elejét venni, hogy pennájával mást meg ne sértsen, mint arra várni a' dolgot, hogy minekutána mást megsértett, akkor megbüntetessék.

De továbbá az ilyen rendelés mellett sem a' könyv íróji, sem annak eladóji nem lehetnek bátorságban, mert mindég attól tarthatnak, hogy irá-

sokért kérdőre fognak vonatni, a' melly pedig gyakran megeshet, minthogy nemcsak gonosz szándékból, hanem tévelyedésből is írhat valaki olyat, a' mellyért jobb lett volna először meginteni, hogy azt közönségessé ne tegye, mint közönségessé tévén, megbüntetni.

A' második mód tehát, t. i. a' melly szerént az ilyen írások, minekelőtte kinyomtattnának, megvizsgálatnak, sokkal helyesebbnek látszik mind arra, hogy ez által a' polgárok csendessége fentartassék, erkölcsök meg ne vesztegetődjék, mind pedig hogy a' könyvek íróji, nyomtatóji nagyobb bátorságban legyenek; mert ha az ilyen írás a' polgárok csendességére, vagy erkölcsére nézve veszedelmes lehet, annak kinyomtatása nem fog megengedődni; ha pedig a' könyv kinyomtatása a' censura után megengedődött, mára' könyvíró és nyomtató bátorságban vágynak: ha pedig meg nem engedődött, úgy a' könyvíró és nyomtató méltán kérdésre vonattathatnak és meg is büntettethetnek, mert a' tilalom ellen cselekedtek. A' censura tehát az, a' melly által meg lehet akadályoztatni, hogy a' káros és veszedelmes könyvek a' közönség (publicum) kezébe ne menjenek, és kárt ne okozzanak.

§. 146.

Ezen censurának vigyázni kell részszerént azokra a' könyvekre, mellyek az országban nyomta-

tódnak, mellyekre nézve közönséges törvény az, hogy addig semmit sem szabad a' könyvnyomtatónak kinyomtatni, míg meg nem volt vizsgálva, és mellynek kinyomtatása a' censura által meg nem volt engedve; részszerént azokra a' könyvekre, mellyek külső országban nyomtatódtak, mellyekre nézve arra kell vigyázni, hogy a' könyvárosok az ilyen könyveket addig meg ne vásárolják, míg azok meg nem vizsgálatnak.

Minthogy pedig az ilyen könyvek censurája a' néki adatott hatalommal vissza is élhetne, gyakran a' hasznos könyvek terjedését is megakadályoztathatná, ez okon mind a' személyeket jól ki kell választani, a' kikre ez a' dolog bizódik, mind pedig helyes instructiókra lesz szükségek, a' mellyekhez kötelesek lesznek magokat alkalmaztatni.

A' személyekre nézve szükséges az, hogy olyan emberek legyenek, kik a' tudományokat szeretik, és azoknak minden részeiben jártasok; de még ezek se függjenek egészen a' magok szabad akaratjától és tetszésétől, hanem bizonyos instructiójok legyen, mellyhez tartozzanak magokat alkalmaztatni, és úgy kell rendelve lenni, hogy az ő ítélteletektől lehessen a' dolgot feljebb is vinni.

Továbbá szükséges lesz arra vigyázni, hogy az országban lévő könyvnyomtató-műhelyek titkon valamely meg nem engedett könyvet ki ne nyomtassanak. Hogy pedig a' könyvárosok a' külső országon nyomtatott könyveket a' magok kárával az

országba bé ne hozzák, szükséges, hogy a' censura időről időre közölje vélek az olyan könyvek catalogusát, mellyek vagy egyáltaljában meg vannak tiltva, vagy pedig csak valamely bizonyos meghatározások alatt, vagy a' mellyéknek olvasása csak bizonyos személyeknek van megengedve, hogy az ilyen catalogue szerént tudhassák mihez alkalmaztatni magokat.

IV-dik S Z A K A S Z .

Az ország Jövedelméről, mint az ország boldogságának előmozdító eszközéről.

§. 147.

A' polgári társaság boldogságának előmozdítására jövedelem kívántatik. Semmi sem volna könnyebb, mint az ilyen jövedelmeket beszédni, ha a' polgári társaság szüksége mindenkor egyforma volna; ha azok, a' kik ezt a' jövedelmet fizetni tartoznak, a' magok tehetsége szerént igazán fizetnék, és utoljára ha azok, a' kik ezt a' jövedelmet beszédk, igazán szednék bé, abból semmit félre ne tennének. De minthogy mindezek gyakran más-képen vágynak, azért sok nehézségeknek van alávetve ez a' része a' Politicának.

Egyébiránt pedig micsoda öszveköttetése legyen a' jövedelemről való, vagy a' Financz-tudománynak a' Politicával, könnyű általlátni. Ugyanis

a' polgári társaság bizonyos célnak elérésére állott össze, hogy t. i. mind belső, mind külső ellenségei ellen, sőt még a' szerencsétlen történetek ellen is bátorságban légyen, és még hogy a' positiva boldogsága is nevedjék, mindezeknek elérésére eszközök kívántatnak, azon megkívántató jó rendelések felállítására sok költség, és az ezekre megkívántató személyek fizetésére jövedelem kívántatik.

Ezen jövedelemnek a' polgári társaság szükségéhez kell alkalmaztatva lenni, mert a' polgári társaság költségét gyakran a' külső környülállások határozzák meg,, következésképen kétféléknek kell ezeknek lenni, vagy rendszerént-vagy rendkívülvalóknak. Rendszeréntvalók azok, mellyek minden esztendőben rendszerént bejönnek, és a' polgári társaság rendszeréntvaló szükségére megkívántatnak; rendkívülvalók azok, mellyekre a' köztársaságnak csak némelly rendkívülvaló állapotban van szüksége.

§. 148.

Az ország jövedelmének sokféle kútfejei szoktak lenni, mellyek közül a' legnevezetesebbek ezek:

1-ör. Az úgy nevezett Domániumok. A' Domániumok a' polgári társaság kezdetében legtermészetesebb kútfejei voltak a' jövedelemnek, és minthogy ez legártatlanabb neme az adónak, ezt a' polgárok fizetik, némellyek az ilyen domá-

niumoknak szaporítását javasolják; de minthogy az ilyen domaniumoknak kevesebb hasznát lehet venni, mintha azok privátusoknak volnának kiosztva, azért ma az ilyen domaniumoknak szaporítása nem volna hasznos. A' domaniumokból a' jövedelmeket különbféle módon szokták beszedni, ugyanis vagy administráltatni szokták gazdatisztek által, vagy árendába szokták adni, vagy pedig a' mint az újabb időkben cselekedtek, mint p. o. Prussiában, kisebb részekre felosztják azokat, és kiadják a' privátusoknak, kik minden esztendőben tartoznak azért bizonyos mennyiséget fizetni, és ezen utolsó módot a' jövedelemre nézve Prussiában leghasznosabbnak találták.

§. 149.

2-or. A' Regálék. A' regálék neve alatt értik a' törvénytudók közönségesen a' fejedelem minden jusait. A' Financz-tudományon pedig értik különösen a' fejedelemnek azon jusait, mellyekből jövedelem jő bé. A' regálék meghatározásában úgy tetszik, hogy a' régiek főképen arra figyelmeztek, hogy mellyek a' közönséges hasznú és szükséges dolgok, és épen már ebből, minthogy t. i. ezek a' regálék közönséges hasznú és szükséges dolgokból állanak, világos, hogy ezekre nézve az ezekből áradó jövedelem nem fő czél, hanem csak melleslegvaló dolog, a' fő czél pedig az, hogy a' közönséges hasznot benne el lehessen érni.

Nevezetesebb nemei a' Regáléknak ezek:

1-ör. A' bánják, az azokban találtató érezek nemei, mellyeket minthogy a' fejedelem maga nem míveltethet, a' primátusok is szokták mívelni, úgy mindazáltal, hogy mindenféle érezet meghatározott áron tartoznak általadni, és azonkívül az úgy nevezett urburát fizessék. — Ide tartozik a' sóból való jövedelem, — mint szintén a' pénzverésből való haszon is; de a' mellyekből, mihelyt külső nemzetekkel is kereskedése van a' nemzetnek, valóságos haszon nem igen jöhet be.

2-or. A' harminczad, mellyet az országba bejövő, vagy az országon keresztülmenő, sőt néha az országból kimenő productumokért is fizetni kell, a' szerént, a' mint a' harminczadok tabellájában meg van határozva. A' harminczad is inkább a' kereskedés igazgatására, regulátiojára szolgáló alkalmazatos eszköz, mintsem a' jövedelemnek valóságos kútfeje lehetne, és mentül nagyobb a' harminczad, annál kevesebb jövedelem szokott rendszerint bejönni.

5-ször A' posta. Elejinte a' posták felállításának nem a' jövedelem volt a' célja, hanem a' publicum commoditása, de a' kereskedés nevedevén, a' postával való élés is nevedett, a' szerént nagyobb haszon is jött bé a' postákból, melly hasznot mindazáltal nagyon nevelni nem jó volna, mert épen ez által kevesednek meg a' belőle való haszon, minthogy mindjárt kevesebben élnének e'

haszonnal, és a' kereskedésnek is nagy akadályára lehetne.

§. 150.

3-dik Kútfő a' bizonytalan történetből való jövedelmek, a' hova tartoznak kiváltképen:

1-ör. A' jószágoknak bizonyos meghatározott történetekben a' fejedelemre való visszamenése,

2-or. A' büntetésből való jövedelmek; mint p. o. a' ki a' király és haza csendessége ellen összeesküszik, a' jószágát elveszti.

5-or. A' taxák, mellyeket részszerént az ügy nevezett privilégiumokért; diplomákért kell fizetni, részszerint pedig az igazság kiszolgáltatásáért való taxák.

§. 151.

4-dik Kútfeje a' jövedelemnek az *Adók*, mikor a' feljebb előszámlált kútfejei a' jövedelemnek nem elegendők, akkor szedődnek az adók, mellyeknek kétféle nemei nevezetesebbek) a5 következők:

1-ör. A' fekvő jószágokra vetett adók, ezen adóknak meghatározására szükséges, hogy a' földek fel legyenek mérve, és a' jószágok, vagy termékenységek szerént classisokra felosztva meghatározván, hogy mindenik classis hányadik magvát adja meg; és a' szerént, kivévén azt, a' mi az elvetésre és familiája fentartására szükséges, és a' költséget is, a' többbit nyereségnek teszik, és ab-

ból tartozik üzetni, vagy sok helyeken naturalokban veszik azt ki a' föld termése szerint minden esztendőben, és az az úgynevezett *Tized*, vagy *Dézma*. A' kisebb és nagyobb városokban sok helyen mint fekvő jószágaitól, hasonlóképen fizetnek házoktól, gyakran adóznak kéményeiktől és ablakaiktól.

2-or. Kinekinek a' jövedelmére vagy a' tehetségére vetett adó. E' neme az adónak sok nehézséggel van Öszvekötvé; mert ezen adóra nézve a' kívánatik meg, hogy kiki az ő egész jószágának állapotját fedezze fel, és nyilatkoztassa ki, a' melly sokat árt a' privátusok hitelének (creditumának), ésigy gyakran megtörténhet, hogy az ilyen ember, csak hogy a' maga hitelét mások előtt el ne veszesse, a' maga tehetségét nagyobbra fogja mondani, mint a' mennyivel bír. Néhol ennek eltávoztatására, mint p. o. Norimbergában, nem tartozik a' maga jövedelmét senki is felfedezni, hanem megesküszik kiki arra, hogy magát igazán fogja taxálni, és azt, a' mit maga ítél, hogy esnék az ő tehetségéhei, egy arra rendelt ládába teszi; de az által csak a' sok hamis esküvésre adódik alkalmazosság. Amsterdamban 1802-ben November 2-án hasonlóképen akarták, hogy kiki magát taxálja; de nagyon kevés jövén bé, az amsterdami municipalitás 55 személyt nevezett ki, a' kik a' lakosok tehetségeit megvizsgálják, és taxálják; de 9-nél több nem válalta fel ezen hivatalt.

3-or. A' személyre, vagy az úgy nevezett főre vetett adó. Ez régi neme már az adónak; de felette terhes és kemény. Ugyanis: a) Ezt az adót a' gazdagnak és szegénynek egyformán kell fizetni. b) A' kinek számos a' famíliája; annak többet kell fizetni, a' ki pedig a' nélkül is terhesen él, és így nehezebben tarthatja el háza népét, c) Ezt az adót nem lehet az által könnyebbé tenni, hogy a' lakosokat classisokra osztsák; mert ha a' classisokat a' rang, hivatalok, mesterségek és kinekinek élleme szerént csinálják is, felette hibás fog lenni.

4.-er. A' mesterségekre vetett adó; melyet kinekinek a' mesterségéből bejövő haszontól és mesterségtől kellene fizetni. Némelyek ezt az adót felette jónak tartották, mint *Justi*, ő azt állította, hogy minden mesterségek hasznát meg kellene határozni, annak a' haszonnak $\frac{2}{3}$ részét a' mesterember szükségére hagyni, az egy harmad részt úgy gondolni, mint valóságos nyereséget, mellynek $\frac{1}{4}$ részét könnyen fizethetné adóba. De ez az adó felette sok nehézségekkel van öszveköttve; mert a' mesterségeknek jövedelmét, 's az azokból való hasznot mi szerént fogják meghatározni? Az egyforma mesterséget gyakorló embereknek tudnivaló, hogy nem egyforma a' jövedelmek. Ha ezt a' mesteremberek jövedelmét a' legények száma szerént fogják meghatározni, úgy ez az adó sokféleképen ártalmas fog lenni a' mesterségeknek, a' szorgal-

matosságoknak, mert mindjárt kevesebb legényt fog tartani a' mesterember.

5-ör. Az élelemre vetett adó, mellyet közönségesen *Accisanak* szoktak nevezni. Accisáknak hívják ezen Jatán igétől: *accido* v. *adbido*, elmetsem,, meg kisebítem. Így *Virgilius* Aeneid. VII. 125: *Accisae dapes*, megemészttet eledelek. E' neme az adónak régi, mert *Caligula* felől beszéli *Suetonius*: „Pro eduliis, quae loto orbe veneunt, certum pensum exigebatur.” Kétféle szokott pedig lenni ezen adónak neme: vagy közönséges, ha tudniillik minden nemére a' dolgoknak van vetve ilyen adó, a' mi csak egyszer a' kereskedésnek czikkelye; vagy pedig az, mikor ez a' neme is az adónak némelly bizonyos meghatározott dolgokra van vetve, ezt *ár* nemét az adóknak leginkább csak a' városi lakosok szokták fizetni. Némellyek azt tartják, hogy ez egy a' legkönnyebb nemei közül az adóknak a' következő okokon:

§. 152.

1-ör. Ezt az adót még az idegenek is tartoznak fizetni, a' kik valamely országon általmennek, vagy utaznak, mert mihelyt csak egy ebédet eszik is, azonnal fizetnie kell ezt az adót.

2-or. Ezen adóból a' gazdagabb többet fizet, mint a' szegény; mert a' szegény kevesebbel beéri; mindazonáltal hogy ez a' neme az adónak terhes ne legyen, úgy kell annak intézve lenni, hogy a'

mindennapi élelemre megkívántató dolgokra vetett adó kisebb legyen, nagyobb pedig a' luxusra tartozó dolgokra vetett adó.

5-or. E' neme által az adónak épen akkor jó és akkor szedődik bé az adó, vagy pénz, mikor pénze van, mikor tudniilik vásárol, nem úgy, mint más adók nemei, mellyeket akkor szednek bé, mikorra a' fizetés ideje van határozva.

4- er. Ugyanez okon az a' jó is meg van e' nemében az adónak, hogy itt az emberek soha sem maradnak restansok, nincsen az executióra is soha szükség, a' melly az adót kiváltképen terhessé szokta tenni. Némelleyek ez ellen az adó ellen nehézségeket szoktak tenni:

a) Hogy ezen adóra nézve a' csalárdság legnagyobb szokott lenni, és mennél nagyobb az accisa, annál nagyobb a' csalárdság is. Azért vágyanak reá példák, hogy az accisából való jövedelemnek szaporítására legjobb eszköz az accisa alábbszállítása.

h) Sok személyt kivan ezen adónak beszedése, a' kiknek fizetésére egy része elmegy a' jövedelemnek. De némelleyek csakugyan nagyítják az ezen adó körüi megkívántató személyek számát. Angliában felvetették, és a' tisztviselők fizetésére 5 procento megy.

c) E' neme az adónak a' kereskedelesre nézve akadályt csinál; mert a' jószágok vizsgálója sok időt vesz el.

§. 153.

Ide tartoznak a' pecsétés, vagy úgy nevezett *Stempel-papirosok*. Ezt a' nemét az adónak Hollandusok találták fel. Az ilyen pecsétés papirosoknak különféle árok szokott lenni; így p. o. Austriában 4 classisokra van felosztva. Az első classisban lévő levelekért kell 2 Rf.; a' másodikban lévőkéért 1 Rf.; a' harmadikban lévőkéért 18 xr.; a' negyedikben lévőkéért 5 xr. kell fizetni. Ez az adó terhes lehet, ha a' processusra megkívántató papirosra is kiterjed. így szokták némelly helyeken a' kártyákat, mindenféle újságokat, kalendáriumokat megstempelezni, a' melly pecsétekért bizonyos meghatározott summát kell fizetni.

§. 154.

Némellyek az újabb időkben, nevezetesen as úgy nevezett Oeconomisták vagy Physiocraták azt javasolták, hogy mindenféle nemeit az adóknak egy nemre kellene reducálni, a' mellyet a' földmivelő tartoznék productumával fizetni. Ugyanis 2 classisra osztották fel ezek a' lakosokat; egyik a' producáló classis, ez a' földmivelő; másik a' mint ők nevezik sterilis classis, micsodások minden hivatalbéliek, kalmárok, mesteremberek; minthogy ma e' sterilis classisnak mindent a' producáló classistól kell venni, tehát az adót fizesse a' producáló classis, de a' maga productumit annál drágábban

adja a' sterilis classisnak. Hasznai ezen adónak, ar mint ők mondják, ezek volnának:

1-ör. Csak egy neme volna az adónak, sokkal kevesebb személy kívántatnék meg ennek beszedetésére, mint a' feljebb előszámlált sok nemre nézve az adóknak, és így hát a' haszon is nagyobb lenne belőle.

2-or. Ezt az adót minden lakosoknak, és a' leghelyesebb arányban kellene fizetni, a' szerént t. i. a' mint valakinek több, vagy kevesebb productumra van szüksége. De az Oeconomisták vagy Phisioocraták ezen rendszere (systemája) ellen sok nehézségek vágnak:

a) Rendszerek alapja nem igaz; hogy t. L egyedül a' földművelő a' producáló classis, a' többi ezeken kívül mind a' sterilis classisra tartoznék, hogy t. i. a' mesterember 's kalmár semmit sem producálna. Angliában a' föld productuma felét nem teszi az egész ország jövedelmének, hát Hollandiában micsoda csekélység a' föld productuma az egész jövedelemhez képest?

b) Az adónak e' neme lehetlenséget tesz fel, hogy t. i. a' földművelő, a' ki legszegényebb része a' lakosoknak, a' többi lakosokért előre (anticipato) fizessen adót, még pedig hogy hasznos legyen neki, pénzben kellene fizetni, nem naturaléknak, mert különben sok személy és költség kívántatnék még az ilyen naturaléknak beszedésére, conservatiójára és eladására. Továbbá

c) Azt is felteszi ez a' projectum, hogy a' fblmivelő mindenkor a' maga tetszése szerint határozhatja meg a' maga productuminak árát, sok más környülállások határozzák meg, nem az adó. E' rendszernek tálalója volt *Vebung* szerint *Belker* nevű Anglus. Az újabb időkben javaslották a' Francziák főkép egy *Kezmai* nevezetű Franezia Doctor, a' ki Doctor *Albertel* barátságban volt. Írt is *Kezmai*, vagy *Quezmai* erről egy ilyen című, munkát: *Physiocratie*; ezért nevezték ennek javaslójit *Physiocratáknak*, *Oeconomistáknak* pedig nevezték őket, mert mindnyájan az *oeconomia* előmozdításán igyekeztek. Ezen rendszert oltalmazták a' többek között *Turgot*, *Mirabeau*. ' *Turgot* minister lévén, ezen rendszert igyekezett bevinni; de nem lehetett. Németországban pedig a' bádeni markgróf *Dietlingen* nevezetű környékben megpróbálta *Scheltwein* tanácsára; de sok rendetlenségek származván belőle, fel kellett vele hagyni, és *Scheltwein*nek meg kellett szökni.

§. 155.

Minthogy pedig a' rendkívülvaló történetekben p. o. a' soká tartó háború alkalmatosságával gyakran a' különbféle előszámlált nemei is az adónak nem adtak elegendő jövedelmet, az ilyen környülállásokban vagy rendkívülvaló adókkal, vagy más operációk által szokták nevelni a' közjövedelmet. Tudniillik:

1-ör. Néha a' régi adót szoktak nevelni > vagy feljebb vinni, a' melly móddal csak ott lehet élni, hol a' privátus még a' maga kára nélkül valamit szakaszthat el a' maga kereskedéséből; mert ha különben is nagyon meg vagyon terhelve, ez a' mód felette káros lehet. Épen azt kell azon környülállásban megfontolni, valljon a' régi adók neveltetnek e, vagy új adók rendeltetnek? Az új adók annyival károsabbak, hogy többnyire az adóknak beszedésére új személyek is kívántatnak, a' kiknek fizetésére egy része az ilyen adóknak felmegy.

2-or. Az ilyen környülállásokban költsön vesznek fel pénzt az országoké. Az olyan országok legkönnyebben kapnak költsön pénzt, a' mellyek az interest minden esztendőben lefizetik. Ha lehetséges az országnak a' maga tulajdon lakosaitól költsönözni pénzt, sokkal hasznosabb, mint az idegenektől; mert az ilyen felvett pénznek az interese is az országnak marad, és az ilyen pénz miatt nem lesz egyik ország a' másiknak köteles, gyakran pedig az ilyen költsön felvett pénzért kivált az idegeneknek valamit kell zálogba adni, a' melly zálog vagy valami drága kövekből 's a' t. áll, vagy valami fekvő jószágokból, néha bizonyos jövedelmek neveztetnek ki az ilyen adósság nagyobb securitásául.

5-or. Néha az adók bizonyos nemeit, p. o. a' harminczadot, postát egynéhány esztendeig áren-

dába adják, úgy hogy azt az árendát minden esztendőre az árendások előre fizetik. Az ilyen mód káros lehet; mert az árendások az árendába kiadott dolgokra és jövedelmekre nézve sok rendtelenséget követhetnek el.

4-er. Néhol a' végre, hogy a' lakosoktól pénzt szerezhessenek össze, úgy nevezett vitalitiumokat állítottak fel, a' mi abban áll, hogy a' kik pénzeiket ide beadják, esztendőnként capitalisaiktól nagyobb interest vesznek; p. o. kétannyit, vagy többet is, mint rendszerént szokás volna az országban; de halálok után a' capitalis a' cassában marad. Itt világos, hogy a' nagyobb interes nem egyéb, hanem a' betett capitalis részenként és apródonként való visszafizetése. E' szerént a' vitalitiumok summája *a* szerént kisebb, vagy nagyobb, a' mint íiább, vagy öregebb az, a' ki a' capitalist beadta, a' mint lehet reményleni, emberi mód szerént szólván, hogy tovább, vagy kevesebb ideig élhet ezzel a' haszonnal. Ezért ilyen formán szokták a' vitalitiumok summáját rendszerént meghatározni: 1-ső esztendőttől fogva a' másikkig 2 procento, 11 től-20ik 8 procento, 20-40 9 procento, 40-50. 10 procento. 50-60ig 12 procento, 60-tól feljebb 15 procento. Ezzel a' móddal élnek mind Angliában, mind Franciaországban. Németországban pedig az özvegyek cassája többnyire ezen a' módon van felállítva. Itten nem annyira abban vagyon a' haszon, hogy az in-

teressenek meghalván, benmarad a' capitálisok, mert többnyire olyanok teszik be capitáisaikat, a' kik egészségesek és sokáig élnek; hanem csak abban van, hogy a' capitális egyszerre jön bé, a' mikor arra szükség vagyon, visszafizetni pedig: csak lassanként kell esztendőről esztendőre.

5-ör. Néhol szokásban vágynak az úgy nevezett *Tontinák*; így neveztetnek első feltalálójuktól *Tonti* nevű Olasztól. A' Tontina a' vitalítiummal megegyez abban, hogy itt is az interessenek halála után a' capitalist nem kell visszafizetni; különbözik pedig a' rendszerént való vitalítiumtól abban, hogy itt igen csekély interest fizetnek, igen csak annyit, mint a' rendszerént való interes szokott lenni. Továbbá különbözik abban is, hogy itt az interessenek a' mint idejekre nézve különböző classisokra vágynak felosztva, tehát abból a' classisból míg csak egy személy életben van, az az egy személy húzza holta napjáig a' többi ugyan abból a' classisból való interesseneknek interessét is, minekutána már meghaltak. Így Franciaországban egy özvegy aszszony 1726., a' ki csak 500 livrét tett bé a' Tontinába, élt 96 esztendeig, és életének utolsó esztendejében 73500 livrét vont; mert a' véle egy classisban lévők elébb kihaltak. Ebből világos, hogy a' Tontinában az interes ugyan kisebb, mint a' vitalitiumban; de minthogy azt tovább kell fizetni, mint a' vitalitiumot, tehát terhebb lehet annál.

6-or. Néhol a' Lotteria van szokásban. Kétféle a' lotteria: számlotteria, és classislotteria. A' számlotteria az, a' hol az 1-től fogva 90-dikig szabad numerusokat választani, nagyobb, vagy kisebb nyereségre azokra pénzt tenni. Mivel ebbe kis summát kell betenni, a' szegény köznépet szegényíti, a' jövedelem pedig belőle nagy szokott lenni. Különbözik ettől a' classis-lotteria, a' hol kis summát nem lehet betenni, hanem a' betételek summája classisokra van felosztva; p. o. a' legalsó classis 50 forint, ennél kevesebbet nem lehet betenni, ez a' neme a' lotteriának ártatlanabb, minthogy itt a' szegény emberek nem tehetnek bé, de a' belőle bejövő haszon nem nagy szokott lenni.

7-er. Ide tartoznak a' Banko-czédulák, vagy a' papiros pénzek, a' mellyek Európának csaknem minden országaiban taláthatnak, és mind az ország cassájiban, mind a' köz kereskedésben kész pénz gyanánt vevődnek el. Ezek felől azt kell megtartani, hogy becsek a' szerént nevedik, vagy száll alá, a' mint azoknak száma nagyobb, vagy kisebb, vagy a' mi oda megyén ki, a' mint a' nemzet credituma vagyon, hogy tudniillik a' papiros pénzt realizálhatja» Az ilyen Bankoczédulák vagy papiros pénzek által nagyon megsaporodhat a' pénz massája; az országban minden gazdagulhat, mert nemcsak két annyi, hanem hét annyi pénz is van circulációban, mint a' mennyi ezüst, vagy arany volna.

8-OR. Ide tartoznak utoljára a' status vagy az ország obligátióji. Aerarialis obligátiók, a' melyeknek sok különböző nevek vagyon, hasonlóképen circulatióban vágynak, mint a' Bankóczédulák, szintűgy fizetésre másoknak általadatnak. Különböznek mindazáltal a' Bankóczéduláktól, hogy a' Bankóczéduláktól semmi interest nem vesznek, a' status, vagy aerarialis obligatióktól pedig rendszerint kisebb, vagy nagyobb interes szokott fizetődni esztendőnként. Különböznek még abban is egymástól, hogy a' Bankóczédulák az országban a' magok meghatározott becsekben, válórjókban folynak és vétetnek el, az aerarialis obligátiók becse pedig hol feljebb, hol alább száll, a' mint tudniillik annak a' cassának, a' mellybe a' pénz letevődött, credituma nagyobb vagy kisebb.